الجزء ٩

قَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ اسْتَكْبَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖ لَنُخْرِجَنَّكَ يٰشُعَيْبُ
ان جي قوم جي مُتڪبر سردارن چيو اي شعيب قسم آهي جو اسان تو کي ۽ تو سان گڏ وارن
وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَآ اَوْ لَتَعُوْدُنَّ فِيْ مِلَّتِنَا ؕ
مسلمانن کي پنهنجي ڳوٺ مان ڪڍي ڇڏينداسين يا توهان اسان جي دين ۾ اچو، چيائين ف۱۶۷
قَالَ اَوَلَوْ كُنَّا كٰرِهِيْنَ ۝۸۸ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا
ڇا جيتوڻيڪ اسان بيزار هجون. ف۱۶۸ ضرور اسان الله تي ڪوڙ ٻڌو جيڪڏهن توهان جي دين ۾
فِيْ مِلَّتِكُمْ بَعْدَ اِذْ نَجّٰىنَا اللّٰهُ مِنْهَا ؕ وَمَا يَكُوْنُ لَنَآ اَنْ نَّعُوْدَ
اچون هن کان پوءِ جو الله اسان کي ان کان بچايو آهي ف۱۶۹ ۽ اسان مسلمانن مان ڪنهن جو ڪم نه آهي جو توهان جي
فِيْهَآ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ رَبُّنَا ؕ وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ؕ عَلَى
دين ۾ داخل ٿئي مگر هي ته الله گهري ف۱۷۰ جيڪو اسان جو رب آهي، اسان جي رب جو علم هر شيءِ کي گهيريندڙ آهي
اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا ؕ رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَاَنْتَ
۽ الله تي ئي اسان جو آهي ڀروسو ف۱۷۱ اي اسان جا رب اسان ۾ ۽ اسان جي قوم ۾ حق جو فيصلو فرماءِ ف۱۷۲ ۽
خَيْرُ الْفٰتِحِيْنَ ۝۸۹ وَقَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖ
تنهنجو فيصلو سڀ کان بهتر آهي. ۽ ان جي قوم جي ڪافر سردارن چيو ته جيڪڏهن توهان شعيب
لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا اِنَّكُمْ اِذًا لَّخٰسِرُوْنَ ۝۹۰ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ
جا تابعدار ٿي ويا ته ضرور توهان نقصان ۾ رهندؤ. پوءِ انهن تي زلزلو اچي ڪڙڪيو
فَاَصْبَحُوْا فِيْ دَارِهِمْ جٰثِمِيْنَ ۝۹۱ اَلَّذِيْنَ كَذَّبُوْا شُعَيْبًا كَاَنْ مع ٤
پوءِ صبح پنهنجي گهرن ۾ اونڌا اپيل رهجي ويا ف۱۷۳ شعيب کي ڪوڙو چوڻ وارا ڄڻ ته هنن گهرن ۾
لَّمْ يَغْنَوْا فِيْهَا ۛ اَلَّذِيْنَ كَذَّبُوْا شُعَيْبًا كَانُوْا هُمُ الْخٰسِرِيْنَ ۝۹۲
ڪڏهن رهيائي نه هئا، شعيب کي ڪوڙو سمجهڻ وارا تباهي ۾ پئجي ويا
فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يٰقَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسٰلٰتِ رَبِّيْ وَنَصَحْتُ
پوءِ شعيب انهن کان مُنهن ڦيريو ف۱۷۴ ۽ چيائين اي منهنجي قوم مان توهان کي پنهنجي رب جي رسالتون پهچائي چڪو آهيان ۽
لَكُمْ ۚ فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كٰفِرِيْنَ ۝۹۳ ع ١١ وَمَآ اَرْسَلْنَا فِيْ قَرْيَةٍ
توهان جي ڀلائي جي واسطي نصيحت ڪيم ف۱۷۵ پوءِ مان ڇو ڏک ڪريان ڪافرن جو. ۽ اسان نه موڪليو ڪنهن به ڳوٺ ۾

ف۱۶۷ حضرت شعيب عليه السلام .

ف۱۶۸ حاصل مقصد هيءُ آهي ته اسان توهان جو دين قبول نه ڪنداسون ۽ جيڪڏهن توهان اسان تي ظلم ڪيو، تڏهن به مڃينداسون، چوڻ .

ف۱۶۹ ۽ توهان جي باطل دين جي بُرائي ۽ فساد جو علم ڏنو آهي .

ف۱۷۰ ۽ ان کي هلاڪ ڪرڻ منظور هجي ۽ اهڙو ئي مقدر هجي .

ف۱۷۱ پنهنجن سمورن ڪمن ۾ اهو ئي اسان کي ثابت رکندو ايمان تي ۽ اهو ئي يقين رکڻ جي وڌيڪ توفيق ڏيندو .

ف۱۷۲ زجاج چيو هن جي معنىٰ هيءَ ٿي سگهي ٿي ته يارب! اسان جي امر کي ظاهر فرماءِ . هن مان مُراد آهي ته انهن تي اهڙو عذاب نازل فرماءِ، جنهن سان انهن جو باطل تي هجڻ ۽ حضرت شعيب عليه السلام ۽ سندن تابعدارن جو حق تي هجڻ ظاهر ٿئي .

ف۱۷۳ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته الله تعالىٰ اُن قوم تي جهنم جو دروازو کوليو ۽ انهن تي دوزخ جي سخت گرمي موڪلي، جنهن ساهه بند ٿي ويا. ها ٿي نه انهن کي پاڇو ڪم ڏيندو نه پاڻي. انهيءَ حالت ۾ اُهي تهخاني ۾ داخل ٿيا ته جيئن اتي انهن کي ڪجهه امن ملي، پر اتي به ٻاهران کان وڌيڪ گرمي هئي. اتان نڪري جهنگ جي طرف ڀڳا. الله تعالىٰ هڪ ڪڪر موڪليو جنهن ۾ نهايت ٿڌڙي ۽ خوشگوار هوا هئي، تنهن جي ڇانوَ ۾ آيا ۽ هڪ ٻئي کي سڏ تي سڏ ڏئي گڏ ڪري ورتو، مرد، عورتون، ٻار سڀ گڏ ٿي ويا ته اهو ڪڪر الله تعالىٰ جي حڪم سان باهه ٿي پٽڪيو ۽ اهي سمورا ان ۾ اهڙيءَ طرح سڙي ويا جيئن بُڇي ۾ ڪاشيءَ پچي ويندي آهي .

قتادة جو قول آهي ته الله تعالىٰ حضرت شعيب عليه السلام کي ايڪه وارن جي طرف مبعوث فرمايو هو ۽ مَدين وارن جي طرف به. ايڪه وارا ته ڪڪر سان هلاڪ ڪيا ويا باقي مَدين وارا زلزلي ۾ گرفتار ٿيا ۽ هڪ خطرناڪ آواز سان هلاڪ ٿي ويا.

ف۱۷۴ جڏهن انهن تي عذاب آيو .

ف۱۷۵ مگر توهان ڪنهن به طرح ايمان نه آندو.

مِّنْ نَّبِيٍّ اِلَّآ اَخَذْنَآ اَهْلَهَا بِالْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمْ
کو نبي وڪا مگر هي تہ اُن جي ماڻهن کي سختي ۽ تڪليف سان پڪڙيوسين و١٧٧ تہ مَن اُهي عاجزي
يَضَّرَّعُوْنَ ﴿٩٤﴾ ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا وَّقَالُوْا
ڪن و١٧٨ پوءِ اسان بُرائي جي جاءِ تي ڀلائي ڪئي و١٧٩ ايستائين جو اهي گهڻا ٿي ويا و١٨٠ ۽ چيائون
قَدْ مَسَّ اٰبَآءَنَا الضَّرَّآءُ وَالسَّرَّآءُ فَاَخَذْنٰهُمْ بَغْتَةً وَّهُمْ لَا
بيشڪ اسان جي پيءُ ڏاڏن کي بہ تڪليفون ۽ خوشي پهتي هئي و١٨١ پوءِ اسان انهن کي اوچتو انهن جي غفلت
يَشْعُرُوْنَ ﴿٩٥﴾ وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوْا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ
۾ پڪڙيو. و١٨٢ جيڪڏهن ڳوٺ وارا ايمان آڻين ها ۽ ڊڄن ها و١٨٣ تہ ضرور اسان انهن تي آسمان ۽ زمين
بَرَكٰتٍ مِّنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوْا فَاَخَذْنٰهُمْ بِمَا كَانُوْا
جون برڪتون کولي ڇڏيون ها و١٨٤ مگر انهن تہ ڪوڙو چيو و١٨٥ پوءِ اسان انهن کي انهن جي ڪرتوتن تي
يَكْسِبُوْنَ ﴿٩٦﴾ اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَّاْتِيَهُمْ بَاْسُنَا بَيَاتًا وَّهُمْ
گرفتار ڪيو. و١٨٦ ڇا ڳوٺن وارا و١٨٧ نڊرٿا ٿي ويا جو انهن تي اسان جو عذاب رات جو اچي جڏهن اهي
نَآئِمُوْنَ ﴿٩٧﴾ اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَّاْتِيَهُمْ بَاْسُنَا ضُحًى وَّهُمْ
ستل هجن. يا ڳوٺن وارا نڊرٿا ٿي ويا جو انهن تي اسان جو عذاب سج چڙهڻ وقت اچي جڏهن اُهي راند روند ۾
يَلْعَبُوْنَ ﴿٩٨﴾ اَفَاَمِنُوْا مَكْرَ اللّٰهِ ۚ فَلَا يَاْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ
هجن. و١٨٨ ڇا الله جي مخفي تدبير کان بي خبر آهن و١٨٩ الله جي مخفي تدبير کان بي خوف نہ ٿيندا آهن
الْخٰسِرُوْنَ ﴿٩٩﴾ اَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِيْنَ يَرِثُوْنَ الْاَرْضَ مِنْۢ بَعْدِ
مگر تباهي وارا. و١٩٠ ۽ ڇا اهي جيڪي زمين جي مالڪن کان پوءِ انهيءَ جا وارث ٿيا انهن کي ايتري هدايت
اَهْلِهَآ اَنْ لَّوْ نَشَآءُ اَصَبْنٰهُمْ بِذُنُوْبِهِمْ ۚ وَنَطْبَعُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ
نہ ملي جو اسان گهرون ها تہ انهن کي انهن جي گناهن تي مصيبت پهچايون و١٩١ ۽ اسان انهن جي دلين تي مُهر ٿا لڳايون جو
فَهُمْ لَا يَسْمَعُوْنَ ﴿١٠٠﴾ تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْۢبَآئِهَا ۚ
اهي ڪجهہ نٿا ٻڌن. و١٩٢ اهي ڳوٺ آهن و١٩٣ جن جو احوال اسان توکي ٻڌايون ٿا و١٩٤
وَلَقَدْ جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ ۚ فَمَا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْا بِمَا كَذَّبُوْا
۽ بيشڪ انهن وٽ انهن جا رسول روشن دليل و١٩٥ وٺي آيا پوءِ بہ اهي ان تي ايمان آڻڻ و١٩٦ جا قابل نہ ٿيا جنهن کي اڳي

١٢ ع ٤ ٢

و١٧٦ جنهن کي سندس قوم ڪوڙو ڪيو هجي.

و١٧٧ فقيري، تنگدستي، مرض ۽ بيماريءَ ۾ گرفتار ڪيوسي.

و١٧٨ تڪبر ڇڏين، توبہ ڪن ۽ الله تعالىٰ جي حڪم جا تابع ٿين.

و١٧٩ جو سختي ۽ تڪليف کان پوءِ راحت ۽ آرام پهچڻ ۽ بدني ۽ مالي نعمتون ملڻ، تابعداري ۽ شڪرگذاريءَ جي گهر ڪندڙ آهي.

و١٨٠ اُنهن جو تعداد بہ وڌيڪ ٿيو ۽ سندن مال بہ وڌي ويو.

و١٨١ يعني زماني جو دستور ئي اهو آهي. ڪڏهن تڪليف ٿيندي آهي تہ ڪڏهن راحت. اسان جي ابن ڏاڏن تي بہ اهڙا مرحلا گذري چُڪا آهن. ان مان سندن دعوىٰ هئي تہ اڳيون زمانو جيڪو سختين ۾ گذريو آهي، سو الله تعالىٰ جي طرفان ڪجهہ سزا ۽ عقوبت نہ هو تہ پوءِ پنهنجو دين ڇڏڻ ڏگهر جي، انهن ماڻهن نہ سختي ۽ تڪليف مان ڪا نصيحت حاصل ڪئي، نہ راحت ۽ آرام مان انهن ۾ ڪو شڪر ۽ عبادت جو جذبو پيدا ٿيو. بلڪ اهي نقط غفلت ۾ ئي مست رهيا.

و١٨٢ جڏهن تہ انهن کي عذاب جو ڪو خيال بہ نہ هو. انهن واقعن مان عبرت حاصل ڪرڻ گهرجي ۽ پاڻهن کي گناهہ ۽ سرڪشي ڇڏي پنهنجي حقيقي مالڪ جي رضا حاصل ڪرڻ گهرجي.

و١٨٣ ۽ خدا ۽ رسول مقبول محبوب جي تابعداري اختيار ڪن ها ۽ جنهن شيءِ کان الله تعالىٰ ۽ رسول سائين منع فرمايو، ان کان پري رهن ها.

و١٨٤ هر طرف کان انهن کي چڱائي پهچي ها، وقت تي نفعي بخش ۽ مُفيد برساتون وسن ها، زمين مان پوک ۽ ميوا ڪثرت سان پيدا ٿين ها، رزق ۾ ڪشادگي ٿئي ها، امن ۽ سلامتي رهي ها، آفتن کان محفوظ رهن ها.

و١٨٥ الله تعالىٰ جي رسولن کي.

و١٨٦ ۽ عذاب جي مختلف قسمن ۾ مبتلا ڪيوسين.

و١٨٧ ڪافر، اهي ترڙ ۽ مڪي شريف جا رهاڪو هجن يا آس پاس جا يا ڪٿان جا.

و١٨٨ ۽ عذاب جي اچڻ کان غافل هجن.

و١٨٩ ۽ اُن جي دير ڏيڻ ۽ دنيوي نعمت ڏيڻ تي اهي مغرور ٿي ان جي عذاب کان بي فڪر ٿي ويا آهن.

و١٩٠ ۽ سندس مخلص پانهن سندس خوف رکن ٿا، ربيع بن خثيم جي ڌيءَ ان کي چيو تہ ڪهڙو سبب آهي جو مان ڏسان ٿي تہ سڀ ماڻهو سمهن ٿا ۽ توهان نہ ٿا سمهو. فرمايائين اي نورِ نظر! تنهنجو پيءُ رات جو سمهڻ کان ڊڄندو آهي يعني هي تہ غافل ٿي سمهي پوڻ عذاب جو سبب نہ ٿي پوي. و١٩١ جيئن تہ اسان انهن جي مورثن کي سندن نافرماني جي سبب هلاڪ ڪيو. و١٩٢ ۽ ڪاپند ۽ نصيحت نہ ٿا مڃن. و١٩٣ حضرت نوح جي قوم، عاد ۽ ثمود جي قوم ۽ حضرت لوط جي قوم ۽ حضرت شعيب جي قوم جا. و١٩٤ تہ جيئن معلوم ٿئي تہ اسان پنهنجن رسولن جي ۽ انهن جي مٿان ايمان آڻڻ وارن جي پنهنجن دشمن يعني ڪافرن جي مقابلي ۾ مدد ڪندا رهون ٿا.

و١٩٥ يعني چٽا معجزا. و١٩٦ مرڻ جي وقت تائين.

مِنْ قَبْلُ ؕ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿۱۰۱﴾ وَمَا وَجَدْنَا
کوڙ وجيءُ چُڪا ھُا وڪ١٩ اھڙيءَ طرح الله ٺپو ھڻي ڇڏتي ٿو ڪافرن جي دلين تي. و١٩٨ ۽ انهن مر گهڻن کي
لِاَكْثَرِهِمْ مِّنْ عَهْدٍ ۚ وَاِنْ وَّجَدْنَاۤ اَكْثَرَهُمْ لَفٰسِقِيْنَ ﴿۱۰۲﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا
اسان قول جو سچو نہ ڏ ٺو و١٩٩ ۽ بيشڪ ضرور انهن جي گهڻن کي نافرمان ئي ڏ ٺو . پوءِ
مِنْۢ بَعْدِهِمْ مُّوْسٰى بِاٰيٰتِنَاۤ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۟ئِهٖ فَظَلَمُوْا
انهن جي و٢٠٠ پٺيان اسان موسىٰ کي پنهنجن نشانين و٢٠١ سان فرعون ۽ ان جي درٻارين جي طرف موڪليو ، پوءِ
بِهَا ۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿۱۰۳﴾ وَقَالَ مُوْسٰى
انهن نشانين تي ٻہ زيادتي ڪيءُ و٢٠٢ پوءِ ڏس ڪهڙو انجام ٿيو فسادين جو ۽ موسىٰ چيو اي فرعون
يٰفِرْعَوْنُ اِنِّيْ رَسُوْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۱۰۴﴾ حَقِيْقٌ عَلٰۤى اَنْ لَّاۤ
بيشڪ مان ڪائنات جي رب جو رسول آهيان . مون کي لائق آهي جو الله تي نہ
اَقُوْلَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ ؕ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ
چوان مگر سچي ڳالهہ و٢٠٣ مان توهان سمورن وٽ توهان جي رب جي طرفان نشاني وٺي آيو آهيان و٢٠٤ پوءِ بني اسرائيل
فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَنِيْۤ اِسْرَآءِيْلَ ؕ ﴿۱۰۵﴾ قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ
کي مون سان گڏ ڇڏي ڏي و٢٠٥ چيائين جيڪڏهن ڪا نشاني وٺي آيو هجين تہ پيش ڪر جيڪڏهن
فَاْتِ بِهَاۤ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ ﴿۱۰۶﴾ فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا
سچو آهين پوءِ موسىٰ پنهنجي لٺ اڇلائي تہ اها هڪ ظاهر بلا ٿي ويئي . و٢٠٦
هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِيْنٌ ﴿۱۰۷﴾ وَّنَزَعَ يَدَهٗ فَاِذَا هِيَ بَيْضَآءُ لِلنّٰظِرِيْنَ ﴿۱۰۸﴾ ع ١٣/٩/٣
۽ پنهنجو هٿ گريبان ۾ وجهي ڪڍيائين تہ اهو ڏسندڙن جي سامهون چمڪڻ لڳو و٢٠٧ فرعون جي قوم جي سردار
قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسٰحِرٌ عَلِيْمٌ ﴿۱۰۹﴾ يُّرِيْدُ اَنْ
چيو هيءُ تہ هڪ علم وارو جادوگر آهي و٢٠٨ توهان کي توهان جي ملڪ و٢٠٩ مان ڪڍڻ چاهي
يُّخْرِجَكُمْ مِّنْ اَرْضِكُمْ ۚ فَمَاذَا تَاْمُرُوْنَ ﴿۱۱۰﴾ قَالُوْۤا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَ
ٿو ، پوءِ توهان جو ڇا مشورو آهي ، چيائون ان کي ۽ سندس ڀاءُ و٢١٠ کي ترسايو ۽ شهرن ۾
اَرْسِلْ فِى الْمَدَآئِنِ حٰشِرِيْنَ ﴿۱۱۱﴾ يَاْتُوْكَ بِكُلِّ سٰحِرٍ عَلِيْمٍ ﴿۱۱۲﴾ وَجَآءَ
ماڻهن کي ڪٺا ڪندڙ موڪل . جو توو ٽ وٺي اچن هر علم واري جادوگر کي . و٢١١ ۽ جادوگر فرعون وٽ آيا

و١٩٧ پنهنجي ڪفر ۽ تڪذيب تي ڄميا پيا رهيا .

و١٩٨ جن جي نسبت سندس علم ۾ آهي تہ ڪفر تي قائم رهندا ۽ ڪڏهن بہ ايمان نہ آڻيندا .

و١٩٩ الله جا وعدا انهن پورا نہ ڪيا . جڏهن انهن تي ڪا مصيبت ايندي هئي تہ عهد ڪندا هئا تہ يا رب! جيڪڏهن تون اسان کي ان کان ڇوٽڪارو ڏين تہ اسان ضرور ايمان آڻينداسون . پوءِ جڏهن ڇوٽڪارو لهندا هئا تہ وعدي کان ڦري ويندا هئا (مدارڪ) .

و٢٠٠ ذڪر ڪيل نبين سڀني .

و٢٠١ يعني واضح معجزا مثال يد بيضا (روشن هٿ) ۽ عصا (لٺ) وغيره .

و٢٠٢ انهن کي ڪوڙو چيو ۽ ڪفر ڪيو .

و٢٠٣ ڇو تہ رسول جو اهو ئي شان آهي . اهو ڪڏهن غلط ڳالهہ نہ ٿو چوي ۽ رسالت جي تبليغ ۾ سندس ڪوڙ ممڪن ئي نہ آهي .

و٢٠٤ جنهن سان منهنجي رسالت ثابت آهي ۽

و٢٠٥ ۽ پنهنجي قيد مان آزاد ڪري ڇڏ تہ جيئن اهي مون سان گڏ پاڪ زمين ڏانهن هلن , جيڪا انهن جو وطن آهي .

و٢٠٦ حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما فرمايو تہ جڏهن حضرت موسیٰ عليه السلام عصا اُڇلي تہ اها هڪ وڏي بلا بڻجي وئي ڦڪي رنگ جي وات کولي زمين کان هڪ ميل مٿي پنهنجي پڇ تي بيهي ويئي ۽ هڪ ڏاڙ زمين تي رکي ۽ هڪ شاهي محلات جي ڇت تي ، پوءِ وري ان فرعون ڏانهن رخ ڪيو تہ فرعون پنهنجي تخت کان لهي ڀڳو ۽ خوف کان سندس پويان هوا نڪري ويس ۽ ماڻهن ڏانهن رخ ڪيائين , اهڙيءَ طرح خوف کان ماڻهن ۾ بہ اهڙي ڀاڄ پيئي جو هزارين ماڻهو هڪ ٻئي ۾ ٿيڙ جي مري ويا . فرعون گهر ۾ وڃي رڙيون ڪرڻ لڳو ، چوڻ لڳو اي موسیٰ ! توکي ان جو قسم , جنهن توکي رسول بنايو , انهيءَ بلا کي پڪڙ تہ مان توتي ايمان آڻيان ٿو ۽ توسان گڏ بني اسرائيلن کي موڪلي ڏيان ٿو . حضرت موسیٰ عليه السلام ان کي مٿي ڪنيو تہ اها اڳي وانگر لٺ جي مثل هئي .

و٢٠٧ ۽ ان جي روشني ۽ چمڪ سج جي روشنيءَ تي غالب ٿي وئي . و٢٠٨ جنهن جادو سان نظربندي ڪئي ۽ ٺهن کي لٺ , بلا نظر اچڻ لڳي ۽ ڪڻڪ رنگو هٿ سج کان وڌيڪ روشن معلوم ٿيڻ لڳو . و٢٠٩ مصر . و٢١٠ حضرت هارون عليه السلام . و٢١١ جيڪو جادو ۾ ماهر هجي سڀني کان وڌو . اهڙيءَ طرح ماڻهو روانا ٿيا ۽ ڳوٺن ۽ شهرن ۾ ڳولا ڪري جادوگرن کي وٺي آيا .

السَّحَرَةُ فِرۡعَوۡنَ قَالُوۡۤا اِنَّ لَنَا لَاَجۡرًا اِنۡ كُنَّا نَحۡنُ الۡغٰلِبِيۡنَ ﴿١١٣﴾
چيائون اسان کي ڪجھ انعام ملندو، جيڪڏهن اسان غالب اچون. چيائين هائو
قَالَ نَعَمۡ وَاِنَّكُمۡ لَمِنَ الۡمُقَرَّبِيۡنَ ﴿١١٤﴾ قَالُوۡا يٰمُوۡسٰۤى اِمَّاۤ اَنۡ تُلۡقِىَ
۽ ان وقت توهان مقرب ٿي ويندؤ. چيائون اي موسىٰ يا ف٢١٢ ته تون ڦٽي ڪر يا اسان
وَاِمَّاۤ اَنۡ نَّكُوۡنَ نَحۡنُ الۡمُلۡقِيۡنَ ﴿١١٥﴾ قَالَ اَلۡقُوۡا‌ ۚ فَلَمَّاۤ اَلۡقَوۡا سَحَرُوۡۤا
هڄڻون سٽيندڙ. ف٢١٣ چيائين توهان سٽيو ف٢١٤ جڏهن انهن سٽيو ف٢١٥ ته ماڻهن جي اکين تي
اَعۡيُنَ النَّاسِ وَاسۡتَرۡهَبُوۡهُمۡ وَجَآءُوۡ بِسِحۡرٍ عَظِيۡمٍ ﴿١١٦﴾ وَاَوۡحَيۡنَاۤ اِلٰى
جادو ڪري ڇڏيائون ۽ انهن کي ڊيڄاريائون ۽ جادو جو وڏو مظاهرو ڪيائون. ۽ اسان موسىٰ کي وحي
مُوۡسٰۤى اَنۡ اَلۡقِ عَصَاكَ‌ ۚ فَاِذَا هِىَ تَلۡقَفُ مَا يَاۡفِكُوۡنَ‌ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ
فرمايوسون ته پنهنجي لٺ ڦٽي ڪر، پوءِ اوچتو اها انهن جي بناوتن کي ڳيهڻ لڳي ف٢١٦ پوءِ حق
الۡحَـقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوۡا يَعۡمَلُوۡنَ‌ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوۡا هُنَالِكَ وَانۡقَلَبُوۡا
واقع ٿيو ۽ انهن جا ڪم باطل ٿي ويا. پوءِ اُتي اُهي مغلوب ٿيا ۽ ذليل ٿي
صٰغِرِيۡنَ‌ ﴿١١٩﴾ وَاُلۡقِىَ السَّحَرَةُ سٰجِدِيۡنَ ۖ ﴿١٢٠﴾ قَالُوۡۤا اٰمَنَّا بِرَبِّ الۡعٰلَمِيۡنَ ۙ ﴿١٢١﴾
موٽيا. ۽ جادوگر سجدي ۾ ڪري پيا ف٢١٧ چيائون اسان ايمان آندو جهان جي رب تي.
رَبِّ مُوۡسٰى وَهٰرُوۡنَ‏ ﴿١٢٢﴾ قَالَ فِرۡعَوۡنُ اٰمَنۡتُمۡ بِهٖ قَبۡلَ اَنۡ اٰذَنَ
جيڪو رب آهي موسىٰ ۽ هارون جو. فرعون چيو توهان اُن تي ايمان آندو ان کان اڳي جو
لَـكُمۡ‌ ۚ اِنَّ هٰذَا لَمَكۡرٌ مَّكَرۡتُمُوۡهُ فِى الۡمَدِيۡنَةِ لِتُخۡرِجُوۡا مِنۡهَاۤ
مان توهان کي اجازت ڏيان، بيشڪ هيءَ ته وڏي ٺڳي آهي جيڪا توهان سڀني ف٢١٨ شهر ۾ ڪيتي آهي جو شهر وارن کي
اَهۡلَهَا‌ ۚ فَسَوۡفَ تَعۡلَمُوۡنَ ﴿١٢٣﴾ لَاُقَطِّعَنَّ اَيۡدِيَكُمۡ وَاَرۡجُلَكُمۡ
ان مان ڪڍي ڇڏيو ف٢١٩ پوءِ اجهو توهان کي خبر پوي ٿي ف٢٢٠ قسم آهي جو مان توهان جا هڪڙي طرف جا هٿ ۽ ٻئي
مِّنۡ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمۡ اَجۡمَعِيۡنَ‏ ﴿١٢٤﴾ قَالُوۡۤا اِنَّاۤ اِلٰى رَبِّنَا
طرف جا پير ڪپيندس پوءِ توهان سڀني کي سوليءَ تي چاڙهيندس. ف٢٢١ چيائون اسان پنهنجي رب ڏانهن موٽڻ
مُنۡقَلِبُوۡنَ‌ۚ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنۡقِمُ مِنَّاۤ اِلَّاۤ اَنۡ اٰمَنَّا بِاٰيٰتِ رَبِّنَا لَمَّا جَآءَتۡنَا‌ ؕ
وارا آهيون. ف٢٢٢ ۽ تو کي اسان جو ڇا برو لڳو اهو ئي نه جو اسان پنهنجي رب جي نشانين تي ايمان آندو

ف٢١٢ ڀريائين پنهنجي لٺ.

ف٢١٣ جادوگرن حضرت موسىٰ عليه السلام جو هي ادب ڪيو ته ڪيس مقدم ڪيائون ۽ سندس اجازت کان سواءِ پنهنجي عمل ۾ مشغول نه ٿيا. ان ادب جي عيوض انهن کي الله تعالىٰ ايمان ۽ هدايت سان مشرف ڪيو.

ف٢١٤ حضرت موسىٰ عليه السلام جو اهو فرمائڻ هن لاءِ هو ته پاڻ انهن جي ڪجھ پرواهه نه ڪندا هو ۽ ڪامل اعتماد رکندا هو ته سندس معجزي جي سامهون جادو ناڪام ۽ مغلوب ٿيندو.

ف٢١٥ پنهنجو سامان جنهن ۾ وڏا وڏا رسا ۽ شهتير هئا جيڪي بلائون نظر اچڻ لڳا ۽ انهن سان ميدان ڀريل معلوم ٿيڻ لڳو.

ف٢١٦ جڏهن حضرت موسىٰ عليه السلام پنهنجي لٺ اڇلائي ته اها هڪ وڏي بلا بڻجي وئي. ابن زيد جو قول آهي ته اهو اجتماع اسڪندريه ۾ ٿيو هو ۽ حضرت موسىٰ عليه السلام جي بلا جو پڇ سمنڊ کان پار پهچي ويو هو. اها جادوگرن جي جادو واريون بلائن کي هڪ هڪ ڪري ڳيهڻ لڳي ۽ سمورا رسا ۽ شهتير (جيڪي انهن گڏ ڪيا هئا، جيڪي ٽن سون اُٺن جو بار هئا) جو خاتمو ڪري ڇڏيائين. جڏهن حضرت موسىٰ عليه السلام ان کي هٿ مبارڪ ۾ ورتو ته اها اڳي وانگر لٺ ٿي وئي ۽ ان جي ماپ ۽ وزن پنهنجي حال تي رهيو.

اهو ڏسي جادوگرن سمجهيو ته حضرت موسىٰ عليه السلام جي لٺ جادو نه آهي ۽ بشري طاقت اهڙو ڪرشمو نٿي ڏيکاري سگهي. اهو ضرور آسماني امر آهي. اها ڳالهه سمجهي اهي اٰمَنَّا بِرَبِّ الۡعٰلَمِيۡنَ چوندي سجدي ۾ ڪري پيا.

ف٢١٧ يعني اهو معجزو ڏسي مٿن اهڙو اثر ٿيو جو اهي بي اختيار سجدي ۾ ڪري پيا. معلوم ٿئي پيو ته ڪنهن سندن پيشانيون وٺي ڪري زمين سان ملايون.

ف٢١٨ يعني توهان ۽ حضرت موسىٰ عليه السلام سڀني متفق ٿي ڪري.

ف٢١٩ ۽ پاڻ ان تي مسلط ٿي وڃو.

ف٢٢٠ ته مان توهان سان ڪهڙي طرح پيش اچان ٿو.

ف٢٢١ نيل درياءَ جي ڪناري. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته دنيا ۾ پهرين سولي ڏيندڙ ۽ پهريون هٿ پير ڪپيندڙ فرعون آهي فرعون جي انهيءَ گفتگو تي جادوگرن هي جواب ڏنو، جيڪو ايندڙ آيت ۾ مذڪور آهي.

ف٢٢٢ پوءِ اسان کي موت جو ڪهڙو غم آهي جو ته مرڻ سان اسان کي پنهنجي رب جو ديدار ۽ ان جي رحمت نصيب ٿيندي ۽ جڏهن سڀني کي ان جي طرف موٽڻو آهي ته پوءِ اهو پاڻ ئي اسان جي ۽ تنهنجي وچ ۾ فيصلو فرمائي ڇڏيندو.

ع ۱۴ ۱۸ ۴ رَبَّنَآ اَفۡرِغۡ عَلَيۡنَا صَبۡرًا وَّ تَوَفَّنَا مُسۡلِمِيۡنَ ﴿۱۲۶﴾ وَقَالَ الۡمَلَاُ مِنۡ

جڏهن اهي اسان وٽ آيون. اي اسان جا رب اسان تي صبر پلٽ ف۲۲۳ ۽ اسان کي مسلمان ڪري اٿار ف۲۲۴ ۽ فرعون جي قوم

قَوۡمِ فِرۡعَوۡنَ اَتَذَرُ مُوۡسٰى وَ قَوۡمَهٗ لِيُفۡسِدُوۡا فِى الۡاَرۡضِ وَ

جي سردارن چيو ڇا تون موسىٰ ۽ ان جي قوم کي ان لاءِ ڇڏين ٿو ته اهي زمين ۾ فساد ڦهلائن ف۲۲۵ ۽

يَذَرَكَ وَ اٰلِهَتَكَ‌ ؕ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبۡنَآءَهُمۡ وَنَسۡتَحۡىٖ نِسَآءَهُمۡ‌ ۚ وَ

موسىٰ توکي ۽ تنهنجي ٺاهيل معبودن کي ڇڏي ڏي ف۲۲۶ چيائين هاڻي اسان انهن جي پٽن کي قتل ڪنداسين ۽ انهن جي ڌيئرن کي

اِنَّا فَوۡقَهُمۡ قٰهِرُوۡنَ‏ ﴿۱۲۷﴾ قَالَ مُوۡسٰى لِقَوۡمِهِ اسۡتَعِيۡنُوۡا بِاللّٰهِ وَ

زنده ڇڏيندا سين، بيشڪ انهن تي اسان غالب آهيون ف۲۲۷ موسىٰ پنهنجي قوم کي فرمايو ته الله جي مدد ونو ف۲۲۸ ۽

اصۡبِرُوۡا‌ ۚ اِنَّ الۡاَرۡضَ لِلّٰهِ ۙ يُوۡرِثُهَا مَنۡ يَّشَآءُ مِنۡ عِبَادِهٖ‌ ؕ وَ

صبر ڪريو ف۲۲۹ بيشڪ زمين جو مالڪ الله آهي ف۲۳۰ پنهنجي ٻانهن مان جنهن کي وڻيس وارث بڻائي ف۲۳۱ ۽

الۡعَاقِبَةُ لِلۡمُتَّقِيۡنَ‏ ﴿۱۲۸﴾ قَالُوۡۤا اُوۡذِيۡنَا مِنۡ قَبۡلِ اَنۡ تَاۡتِيَنَا وَمِنۡۢ

۽ آخر ميدان پرهيزگارن جي هٿ آهي ف۲۳۲ چيائون اسان کي تڪليفون ڏنيون ويون تنهنجي اچڻ کان اڳ ف۲۳۳ ۽ تنهنجي

بَعۡدِ مَا جِئۡتَنَا‌ ؕ قَالَ عَسٰى رَبُّكُمۡ اَنۡ يُّهۡلِكَ عَدُوَّكُمۡ

تشريف وٺي اچڻ کان پوءِ به ف۲۳۴ چيائين قريب آهي جو توهان جو رب توهان جي دشمن کي هلاڪ ڪري

ع ۱۵ ۳ ۵ وَيَسۡتَخۡلِفَكُمۡ فِى الۡاَرۡضِ فَيَنۡظُرَ كَيۡفَ تَعۡمَلُوۡنَ ﴿۱۲۹﴾ وَلَقَدۡ

۽ ان جي جاءِ تي زمين جو مالڪ توهان کي بڻائي ۽ پوءِ ڏسي ته توهان ڪهڙا ڪم ٿا ڪريو ف۲۳۵ بيشڪ

اَخَذۡنَاۤ اٰلَ فِرۡعَوۡنَ بِالسِّنِيۡنَ وَنَقۡصٍ مِّنَ الثَّمَرٰتِ لَعَلَّهُمۡ

اسان فرعون وارن کي سالن جي ڏڪر ۽ ميون جي گهٽتائڻ سان پڪڙ ڪيو سين ف۲۳۶ ته متان اهي نصيحت

يَذَّكَّرُوۡنَ‏ ﴿۱۳۰﴾ فَاِذَا جَآءَتۡهُمُ الۡحَسَنَةُ قَالُوۡا لَـنَا هٰذِهٖ‌ ۚ وَاِنۡ

پرائين. ف۲۳۷ پوءِ جڏهن انهن کي ڀلائي ملي ٿي ف۲۳۸ چون ٿا هي اسان جي واسطي آهي ف۲۳۹ ۽ جيڪڏهن

تُصِبۡهُمۡ سَيِّئَةٌ يَّطَّيَّرُوۡا بِمُوۡسٰى وَمَنۡ مَّعَهٗ‌ ؕ اَلَاۤ اِنَّمَا طٰۤـئِرُهُمۡ

انهن کي تڪليف پهچي ته موسىٰ ۽ ان جي ساٿين سان بدفال وٺن ٿا ف۲۴۰ ٻڌو انهن جي نحوست ته

عِنۡدَ اللّٰهِ وَلٰـكِنَّ اَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُوۡنَ‏ ﴿۱۳۱﴾ وَقَالُوۡا مَهۡمَا تَاۡتِنَا

الله وٽ آهي ف۲۴۱ پر انهن جي گهڻن کي خبر نه آهي. چوڻ لڳا تون ڪهڙي به نشاني وٺي ڪري اسان وٽ

ف۲۲۳ يعني اسان کي ڪامل صبر عطا فرماءِ ۽ ان ڪثرت سان عطا فرماءِ جيئن پاڻي ڪنهن تي پرتيو ويندو آهي.

ف۲۲۴ حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته اهي ماڻهو ڏينهن جي پهرئين وقت ۾ جادوگر هئا ۽ ساڳي ڏينهن جي پوئين وقت ۾ شهيد.

ف۲۲۵ يعني مصر ۾ تنهنجي مخالفت ڪن ۽ اتان جي رهاڪن جو دين تبديل ڪن ۽ هي انهن هن لاءِ چيو هو ته جادوگرن سان گڏ ڇهن لکن ماڻهن ايمان آندو هو (مدارڪ).

ف۲۲۶ نه تنهنجي عبادت ڪري، نه تنهنجي مقرر ڪيل معبودن جي. سدي جو قول آهي ته فرعون پنهنجي قوم جي لاءِ بت ٺهرايا هئا ۽ انهن جي عبادت ڪرڻ جو حڪم ڏيندو هو ۽ چوندو هو ته مان توهان جو به رب آهيان ۽ انهن بتن جو به. ڪن مفسرن فرمايو ته فرعون دهريو هو يعني جهان جي ڪاريگر جي وجود جو انڪاري. ان جو خيال هو ته عالم سفلىٰ جا تدبير ڪندڙ ستارا آهن. انهيءَ ڪري ان ستارن جي صورتن تي بت ٺهرايا هئا. تن جي پاڻ به عبادت ڪندو هو ۽ ٻين کي به انهن جي عبادت ڪرڻ جو حڪم ڏيندو هو ۽ پنهنجو پاڻ کي مطاع ۽ زمين جو مخدوم چوندو هو. انهيءَ ڪري اَنَا رَبُّكُمُ الۡاَعۡلٰى چوندو هو. ف۲۲۷ فرعون جي قوم جي سردارن فرعون کي جيڪو هيءَ چيو هو ته ڇا تون موسىٰ ۽ سندس قوم کي هن لاءِ ڇڏين ٿو ته اهي زمين ۾ فساد پکيڙين؟ تنهن مان انهن جو مطلب فرعون کي حضرت موسىٰ عليه السلام ۽ سندس قوم جي قتل ڪرڻ تي اُڀارڻ هو. جڏهن انهن ائين ڪيو ته ڏهن حضرت موسىٰ

عليه السلام انهن کي عذاب جي نازل ٿيڻ جو خوف ڏياريو ۽ فرعون پنهنجي قوم جي خواهش تي قدرت نه رکندو هو. ڇوته اهو حضرت موسىٰ عليه السلام جي معجزي جي قوت کان مرعوب ٿي چُڪو هو. تنهن ڪري ان پنهنجي قوم کي چيو ته اسان بني اسرائيلن جي ڇوڪرن کي قتل ڪنداسون ۽ ڇوڪرين کي ڇڏي ڏينداسون. انهيءَ مان انهن جو مطلب هي هو ته هن طرح حضرت موسىٰ عليه السلام جي قوم جو تعداد گهٽائي، اُنهن جي طاقت ڪمزور ڪنداسون ۽ عوام ۾ پنهنجي اعتبار ۽ ساک باقي رکڻ جي واسطي هيءُ به چيئي ڏنو ته بيشڪ اسان انهن تي غالب آيا آهيون، پر فرعون جي هن قول مان ته اسان بني اسرائيلن جي ڇوڪرن کي قتل ڪنداسون، بني اسرائيلن ۾ ڪجھ پريشاني پيدا ٿي پئي ۽ انهن حضرت موسىٰ عليه السلام کي ان جي شڪايت ڪئي ته حضرت موسىٰ عليه السلام ان جي جواب ۾ هي فرمايو (جيڪو ان کان پوءِ اچي ٿو). ف۲۲۸ اهو ڪافي آهي. ف۲۲۹ مصيبتن ۽ سختين تي نه گهٻرايو. ف۲۳۰ ۽ مصر جي زمين به ان ۾ داخل آهي. ف۲۳۱ اهو فرمائي حضرت موسىٰ عليه السلام، بني اسرائيلن کي اميد ڏياري ته فرعون ۽ سندس قوم هلاڪ ٿيندي ۽ بني اسرائيل اُنهن جي زمينن ۽ شهرن جا مالڪ ٿيندا. ف۲۳۲ انهن جي لاءِ فتح ۽ ڪاميابي آهي ۽ انهن جي واسطي پسنديده پڇاڙي. ف۲۳۳ جو فرعون ۽ فرعونين قسمين قسمين مصيبتن ۾ مبتلا ڪري رکيو هو ۽ ڇوڪرن کي تمام گهڻو قتل ڪيو هو. ف۲۳۴ ڏهائي وري اهو اسان جي اولاد جي قتل جو اراد و رکي ٿو. پوءِ اسان جي مدد ڪڏهن ٿيندي ۽ اهي مصيبتون ڪڏهن دفع ڪيون وينديون. ف۲۳۵ ۽ ڪهڙيءَ طرح نعمت، جو شڪر بجا آڻيو ٿا. ف۲۳۶ ۽ سچائي ۽ ٻُڪ جي مصيبت ۾ گرفتار ڪيوسين. ف۲۳۷ ۽ ڪفر ۽ نافرماني کان باز اچن. فرعون پنهنجي چارسوءَ سالن جي عمر مان ٽي سوءِ ويهه سال ته ان آرام سان گذاريا هئا جو ان مُدت ۾ ڪڏهن درد يا بخار يا بُک ۾ مبتلا ئي نه ٿيو هو. پوءِ انهن تي ڏڪر ۽ سختي هن لاءِ وِڌي وئي ته جيئن اهي ان سختي کان خدا کي ياد ڪن ۽ ان جي طرف متوجه ٿين، پر اهي ڪفر ۾ ايترقدر ته پڪا ٿي ويا هئا جو اُنهن تڪليفن سان به سندن سرڪشي وڌندي رهي. ف۲۳۸ سستائپ، ڪشادگي امن ۽ عافيت ٿيندي هئي. ف۲۳۹ يعني اسان ان جا حقدار آهيون ۽ ان کي الله تعالىٰ جو فضل نه ڄاڻندا هئا ۽ نه الله تعالىٰ جو شڪر بجا آڻيندا هئا. ف۲۴۰ ۽ چوندا هئا ته اهي مصيبتون ان جي ڪري پهتيون، جيڪڏهن اهو نه هجي ها ته اهي مصيبتون نه اچن ها. ف۲۴۱ جيڪو ان مقدر ڪيو آهي. سو ئي پهچي ٿو ۽ اهو سندن ڪفر جي سبب آهي. ڪي مفسر فرمائن ٿا ته معنىٰ هيءُ آهي ته وڏي شامت ته اها آهي جيڪا اُنهن جي لاءِ الله تعالىٰ وٽان آهي يعني دوزخ جو عذاب.

بِهٖ مِنْ اٰيَةٍ لِّتَسْحَرَنَا بِهَا ۙ فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٣٢﴾

اچين جو اسان تي ان سان جادو ڪرين اسان ڪنهن به طرح ان تي ايمان آڻڻ وارا نه آهيون. ف۲۴۲

فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوْفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَ

پوءِ اسان انهن تي موڪليو ف۲۴۳ طوفان ۽ مڪڙ ۽ سُرو (ريا چچڙ يا جونءِ) ۽ ڏيڏر ۽ رت

الدَّمَ اٰيٰتٍ مُّفَصَّلٰتٍ ۫ فَاسْتَكْبَرُوْا وَكَانُوْا قَوْمًا مُّجْرِمِيْنَ ﴿١٣٣﴾ وَ

۽ رت جدا جدا نشانيون ف۲۴۴ پوءِ انهن وڏائي ڪئي ف۲۴۵ ۽ اها مجرم قوم هئي.

لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوْا يٰمُوْسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ

۽ جڏهن انهن تي عذاب واقع پئي ٿيو چوڻ لڳا اي موسىٰ اسان جي واسطي پنهنجي رب کان دعا گهر ان عهد

عِنْدَكَ ۚ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ

جي سبب جو ان جو تو وٽ آهي ف۲۴۶ بيشڪ جيڪڏهن تون اسان کان عذاب ٽاري ڇڏين ته اسان ضرور تو تي ايمان آڻينداسين

مَعَكَ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ ۚ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰٓى

۽ بني اسرائيل کي تو سان موڪلي ڏينداسين. پوءِ جڏهن اسان انهن کان عذاب ٽاري ڇڏيو هڪ مدت

اَجَلٍ هُمْ بٰلِغُوْهُ اِذَا هُمْ يَنْكُثُوْنَ ﴿١٣٥﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنٰهُمْ

جي واسطي جنهن تائين هنن کي پهچڻو آهي ته ڏهن اهي ڦري ويا. پوءِ اسان انهن کان بدلو ورتو پوءِ انهن کي درياءَ ۾

فِى الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَكَانُوْا عَنْهَا غٰفِلِيْنَ ﴿١٣٦﴾

ٻوڙي ڇڏيوسين ف۲۴۷ هن ڪري جو اسان جون آيتون ڪوڙيون سمجهندا هئا ۽ انهن کان غافل هئا. ف۲۴۸

وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِيْنَ كَانُوْا يُسْتَضْعَفُوْنَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ

۽ اسان وارث بڻايو ان قوم کي ف۲۴۹ جنهن کي ڪمزور رکيو ويو هو ان زمين ف۲۵۰ جي مشرقن ۽ مغربن جو

وَمَغَارِبَهَا الَّتِىْ بٰرَكْنَا فِيْهَا ؕ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى

جنهن ۾ اسان برڪت رکي ف۲۵۱ ۽ تنهنجي رب جو چڱو واعدو

عَلٰى بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ ۙ بِمَا صَبَرُوْا ؕ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ

بني اسرائيل سان پورو ٿي ويو انهن جي صبر جي بدلي ۾ اسان برباد ڪري ڇڏيو ف۲۵۲

فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهٗ وَمَا كَانُوْا يَعْرِشُوْنَ ﴿١٣٧﴾ وَجٰوَزْنَا بِبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ

جو ڪجھ فرعون ۽ ان جي قوم ناهيندي ۽ چنائي ڪندي هئي. ۽ اسان ف۲۵۳ بني اسرائيل کي درياءَ

ف۲۴۲ جڏهن انهن جي سرڪشي انتها تائين پهتي، تڏهن حضرت موسىٰ عليه السلام انهن جي حق ۾ بد دعا گهري، ۽ پاڻ مستجاب الدعوات هئا، ان ڪري دعا قبول ٿي. ف۲۴۳ جڏهن جادوگرن جي ايمان آڻڻ کان پوءِ به فرعوني پنهنجي ڪفر ۽ سرڪشي تي ڄميا رهيا، تڏهن انهن تي الله تعالىٰ جون نشانيون لڳولڳ وارد ٿيڻ لڳيون، ڇو ته حضرت موسىٰ عليه السلام دُعا گهري هئي ته يارب! فرعون زمين ۾ گهڻو سرڪش ٿي ويو ۽ سندس قوم واعدو ٽوڙيو آهي انهن کي اهڙي عذاب ۾ گرفتار ڪر، جيڪو انهن جي لائق هجي، ۽ منهنجي قوم ۽ پوين لاءِ پڻ عبرت. پوءِ الله تعالىٰ طوفان موڪليو، ڪڪر آيو، اونداهي ٿي ۽ زبردست برسات پوڻ لڳي. قبطين جي گهرن ۾ ايترو پاڻي پريجي ويو جو اهي ان ۾ بيهي رهيا، تان جو پاڻي انهن جي گردن جي هڏين تائين اچي ويو ۽ انهن مان جيڪو ويٺو ٿي سو ٻڏي پئي مئو. نه اهي هلي سگهندا هئا نه ڪو ڪم ڪري سگهندا هئا. ڇنڇر کان ڇنڇر تائين (ستن ڏينهن تائين) انهي مصيبت ۾ مبتلا رهيا. بني اسرائيلن جا گهر انهن جي گهرن سان گڏيل هجڻ جي باوجود به انهن جي گهرن ۾ پاڻي نه آيو. جڏهن اهي ماٺو عاجز ٿيا ته حضرت موسىٰ عليه السلام کي عرض ڪيائون، اسان جي لاءِ دعا فرمايو ته جيئن مصيبت ختم ٿئي، پوءِ اسان توهان تي ايمان آڻينداسين ۽ بني اسرائيلن کي توهان سان موڪلينداسين. حضرت موسىٰ عليه السلام دُعا گهري، طوفان جي مصيبت ختم ٿي. زمين ۾ اهاسا وک ۽ شادابي اچي وئي جيڪا پهريان نه ڏٺي وئي. پوکون سٺيون ٿيون، وڻن گهڻا ميوا ڏنا. پوءِ فرعوني چوڻ لڳا هي پاڻي ته نعمت هئي ۽ ايمان نه آندائون. هڪ مهينو ته تندرستي سان گذريو. وري الله تعالىٰ مڪڙيون موڪليون، جيڪي پوکن، ميون ۽ وڻن جي پنن ۽ جاين جي دروازن، ڇتين، تختن، سامان بلڪ لوهه جي ميخن کي به کائي چٽ ڪري ويون ۽ قبطين جا گهر به تڏهن تائين ويا، اهڙي طرح ڇنڇر کان ڇنڇر ستن ڏينهن تائين تڏن جي مصيبت ۾ مبتلا رهيا. پر الله تعالىٰ جي حڪمت جو بني اسرائيلن جي گهرن ۾ اصل نه ويون. قبطن پريشان ٿي وري حضرت موسىٰ عليه السلام کي دُعا گهرڻ جي درخواست ڪئي ۽ ايمان آڻڻ جو پڪو واعدو ڪيو. اهڙي طرح وري به حضرت موسىٰ عليه السلام جي دُعا سان چوٽڪارو لڌائون. پوکون ۽ ميوا، جيڪي ڪجھ باقي رهجي ويا هئا انهن کي ڏسي چوڻ لڳا، هي اسان کي ڪافي آهن، اسان پنهنجو دين ڇڏيون. اهڙي طرح ايمان نه آندائون، پنهنجو واعدو ٽوڙيو ۽ بڇڙن ڪمن ۾ ويتر مبتلا ٿي ويا. هڪ مهينو عافيت سان گذريو. وري الله تعالىٰ جونئون موڪليون. هن ۾ مفسرن جو اختلاف آهي. ڪي چون ٿا ته قُمل (سُرو) آهي. ڪي چون ٿا ته جُونءِ. ڪي چون ٿا ته اڃا هڪ ننڍو ڪيڙو آهي. بهرحال ان ڪيڙي رهيل پوکون ۽ ميوا کائي ڇڏيا. اهو ڪيڙن ۾ گهڙي ويندو هو ۽ چمڙي کي ڪٽيندو هو، کاڌي جي ٿانون ۾ پريجي ويندو هو. جيڪڏهن ڪو ڏهه بوريون ڪڻڪ جون چڪيءَ تي ڪٽي ويندو هو ته ٽي سير واپس آڻيندو هو، باقي سڀ ڪيڙا کائيندا هئا. فرعونين جا وار، ڀروان ۽ پنبڙيون چٽ ٿي ويون. سندن جسم ماتا ۽ انگرداڻن سان پريجي ويا هئا. تن سمهڻ به ڏکيو ڪري ڇڏيو هو. ان مصيبت کان فرعوني رڙيون ڪرڻ لڳا ۽ تنگ اچي انهن حضرت موسىٰ عليه السلام کي عرض ڪيو، اسان توبهه ڪريون ٿا، توهان ان مصيبت جي دفع ٿيڻ جي دُعا فرمايو. ستن ڏينهن کان پوءِ هيءَ مصيبت به حضرت موسىٰ عليه السلام جي دُعا سان ختم ٿي، پر فرعونين وري واعدي خلافي ڪئي ۽ اڳي کان وڌيڪ زور ڀريا عمل شروع ڪيا. هڪ مهينو امن ۾ گذرڻ کان پوءِ وري حضرت موسىٰ عليه السلام بد دُعا ڪئي ته الله تعالىٰ ڏيڏر موڪليا ۽ هي حال ٿيو جو ڪو ماڻهو ويهندو هو ته ان جي مجلس ۾ ڏيڏر ڀرجي ويندا هئا، جيڪو ڳالهائڻ لاءِ وات کوليندو هو ته ڏيڏر ٽپو ڏيئي وات ۾ پوندو هو. هنڊين ۾ ڪاڌن ۾ ڏيڏر ۽ چلهن ۾ ڏيڏر ڀرجي ويندا هئا، ايتري قدر جو باهه به وسامي ويندي هئي، سمهندا هئا ته ڏيڏر مٿن سوار ٿي ويندا هئا. انهي مصيبت کان تنگ اچي فرعوني روئي ويٺا ۽ مجبور ٿي حضرت موسىٰ عليه السلام کي عرض ڪيائون، هاڻي اسان پڪي توبهه ڪريون ٿا. حضرت موسىٰ عليه السلام انهن کان واعدو وٺي دُعا گهري. ستن ڏينهن کان پوءِ هيءَ مصيبت به ختم ٿي ۽ هڪ مهينو عافيت سان گذريو، پر انهن وري به واعدو ٽوڙيو ۽ پنهنجي ڪفر جي طرف موٽيا، وري حضرت موسىٰ عليه السلام بد دُعا فرمائي ته سمورن کوهن، نهرن ۽ چشمن ۽ نيل درياءَ جو پاڻي مطلب ته هر پاڻي انهن جي لاءِ تازو خون (رت) بڻجي ويو. فرعونين فرعون کي اها شڪايت ڪئي ته چوڻ لڳو ته حضرت موسىٰ عليه السلام جادو سان توهان جي نظربندي ڪئي آهي. انهن چيو ته ڪهڙي نظربندي! ميان اسان جي ٿانون ۾ خون کان سواءِ پاڻيءَ جو نالو ئي نه آهي! پوءِ فرعون حڪم ڏنو ته قبطي بني اسرائيلن سان هڪ ئي ٿانو مان پاڻي وٺن. پر جڏهن بني اسرائيل ڪڍندا هئا ته پاڻي نڪرندو هو ۽ قبطي ڪڍندا هئا ته ساڳي ٿانو مان خون ايندو هو، تان جو

الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَّعْكُفُوْنَ عَلٰٓى اَصْنَامٍ لَّهُمْ ۚ قَالُوْا

پار ڪرايوسين ته انهن جو لنگهه اهڙيءَ قوم وٽان ٿيو جيڪا پنهنجي بتن جي آڏو جهڪيو وينيءَ هئي ف٢٥٤ چيائون

يٰمُوْسَى اجْعَلْ لَّنَآ اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ ۭ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ

اي موسىٰ اسان کي به هڪڙو خدا ناهي ڏي جيئن انهن جي واسطي ايترا خدا آهن. فرمايائين بيشڪ توهان

تَجْهَلُوْنَ ﴿١٣٨﴾ اِنَّ هٰٓؤُلَاۗءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيْهِ وَبٰطِلٌ مَّا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٣٩﴾

جاهل ماڻهو آهيو. ف٢٥٥ اهو حال ته برباديءَ جو آهي جنهن ۾ اهي ف٢٥٦ ماڻهو آهن ۽ جو ڪجهه ڪري رهيا آهن سو بلڪل ڪوڙ آهي

قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِيْكُمْ اِلٰهًا وَّهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ ﴿١٤٠﴾

چيائين ڇا الله کان سواءِ توهان جو ٻيو خدا تلاش ڪريان، حالانڪ انهي سڀني زمانن تي توهان کي فضيلت ڏني ف٢٥٧

وَاِذْ اَنْجَيْنٰكُمْ مِّنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُوْمُوْنَكُمْ سُوْۗءَ الْعَذَابِ ۚ

۽ ياد ڪريو جڏهن اسان توهان کي فرعون وارن کان نجات بخشي. جيڪي توهان کي بري تڪليف ڏيندا هئا.

يُقَتِّلُوْنَ اَبْنَاۗءَكُمْ وَيَسْتَحْيُوْنَ نِسَاۗءَكُمْ ۭ وَفِيْ ذٰلِكُمْ بَلَاۗءٌ مِّنْ

توهان جا پٽ ڪهي ڇڏيندا هئا ۽ ڌيئرون باقي ڇڏيندا هئا ۽ ان ۾ رب جو

رَّبِّكُمْ عَظِيْمٌ ﴿١٤١﴾ ع ١٦ وَوٰعَدْنَا مُوْسٰى ثَلٰثِيْنَ لَيْلَةً وَّاَتْمَمْنٰهَا بِعَشْرٍ

وڏو فضل ٿيو. ف٢٥٨ ۽ اسان موسىٰ سان ف٢٥٩ ٽيهن راتين جو واعدو فرمايو ف٢٦٠ ۽ ان ۾ ڏهه وڌايون

فَتَمَّ مِيْقَاتُ رَبِّهٖٓ اَرْبَعِيْنَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوْسٰى لِاَخِيْهِ هٰرُوْنَ

پوءِ پورو ٿيو ان جي رب جو واعدو چاليهن راتين جو پورو ٿيو ف٢٦١ ۽ موسىٰ ف٢٦٢ پنهنجي ڀاءُ هارون

اخْلُفْنِيْ فِيْ قَوْمِيْ وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيْلَ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿١٤٢﴾

کي چيو ته منهنجي قوم تي منهنجو نائب رهه ۽ اصلاح ڪندو رهه ۽ فسادين جي واٽ ۾ دخل نه ڏجان ۽.

وَلَمَّا جَاۗءَ مُوْسٰى لِمِيْقَاتِنَا وَكَلَّمَهٗ رَبُّهٗ ۙ قَالَ رَبِّ اَرِنِيْٓ اَنْظُرْ

۽ جڏهن موسىٰ اسان جي واعدي تي حاضر ٿيو ۽ سندس رب ساڻس ڪلام فرمايو، عرض ڪيائين ف٢٦٣ منهنجا رب مون کي پنهنجو ديدار

اِلَيْكَ ۭ قَالَ لَنْ تَرٰىنِيْ وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ

ڪراءِ جيئن مان توکي ڏسان، فرمايائين تون مون کي هرگز ڏسي سگهندين ف٢٦٤ پر هن پهاڙ جي طرف ڏس، جيڪڏهن اهو پنهنجي جاءِ

مَكَانَهٗ فَسَوْفَ تَرٰىنِيْ ۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهٗ لِلْجَبَلِ جَعَلَهٗ دَكًّا

تي برقرار رهيو ته عنقريب تون مون کي ڏسي وٺندين ف٢٦٥ پوءِ جڏهن سندس رب ان پهاڙ تي پنهنجو نور چمڪايو ته ان کي ذرا ذرا ڪري ڇڏيائين.

فرعوني عورتون اڄ کان عاجزاڻي بني اسرائيلي عورتن وٽ آيون ۽ انهن کان پاڻي گهرايائون، تڏهن به اهو پاڻي انهن جي ٿانون ۾ پوندي ئي خون ٿي ويو، ته انهن مان هڪ فرعوني عورت انهن مان هڪ عورت کي چوڻ لڳي ته تون پنهنجو وات پاڻي سان ڀري منهنجي وات ۾ ڪرڪ ڪر، پوءِ به اهو پاڻي جيستائين بني اسرائيلي عورت جي وات ۾ رهيو، پاڻي، جڏهن فرعوني عورت جي وات ۾ پهتو ته خون ٿي ويو. فرعون پاڻ جڏهن اُڃ جي شدت کان پريشان ٿيو تڏهن ان ٻي واهه نه ڏسي آلن وڻن جي طوبت (رس) چوسي، پر اها به وات ۾ پهچندي ئي خون ٿي وئي. اهڙيءَ طرح ستن ڏينهن تائين رت کان سواءِ ڪا به شيءِ پيئڻ لاءِ حاصل نه ٿي. آخر نهايت بيحد تنگ اچي حضرت موسىٰ عليه السلام کان دعا جي درخواست ڪئي ۽ ايمان آڻڻ جو پڪو واعدو ڪيائون. حضرت موسىٰ عليه السلام دعا فرمائي. هيءَ مصيبت به ختم ٿي، پوءِ به بدبختن ايمان نه آندو. ف٢٤٤ هڪ ٻئي کان پوءِ ۽ هر عذاب هڪ هفتو قائم رهندو هو ۽ هڪ عذاب کان ٻئي عذاب اچڻ تائين هڪ مهيني جو مفاصلو هوندو هو. ف٢٤٥ ۽ حضرت موسىٰ عليه السلام تي ايمان نه آندائون. ف٢٤٦ ته اهو توهان جي دعا قبول فرمائيندو. ف٢٤٧ يعني نيل درياءَ ۾، جڏهن بار بار انهن کي عذاب کان ڇوٽڪارو ڏنو ويو، تڏهن به اهي ڪنهن واعدي تي قائم نه رهيا ۽ ايمان نه آندائون ۽ ڪفر نه ڇڏيائون، ته پوءِ واعدي جي وقت پوري ٿيڻ کان پوءِ؛ (جيڪو انهن جي لاءِ مقرر فرمايو ويو هو) انهن کي الله تعالىٰ غرق (هلاڪ) ڪري ڇڏيو. ف٢٤٨ اصل سوچ ويچار ۽ واجهائڻ نه ڪندا هئا. ف٢٤٩ يعني بني اسرائيلن کي. ف٢٥٠ يعني مصر ۽ شام. ف٢٥١ نهرن، وڻن، ميون، پوکن ۽ پيداوار جي واڌاري سان. ف٢٥٢ انهن سمورين عمارتن، ايوانن ۽ باغن کي. ف٢٥٣ فرعون ۽ سندس قوم کي ڏهين محرم تي ٻوڙڻ کان پوءِ.

ف٢٥٤ ۽ انهن جي عبادت ڪندا هئا. ابن جريج چيو ته اهي بت ڳئون جي شڪل وانگر هئا، انهن کي ڏسي، بني اسرائيلن. ف٢٥٥ جو هيترين سارين نشانين ڏسڻ جي باوجود نه ٿا سمجهو ته الله تعالىٰ وحده لاشريڪ له آهي، ان کان سواءِ ڪو به عبادت جو لائق نه آهي ۽ نه ڪنهن ٻئي جي عبادت جائز. ف٢٥٦ بت پرست. ف٢٥٧ يعني خدا اهو نه ٿو ٿي سگهي، جيڪو تراشي ٺاهيو ويو هجي، بلڪ خدا اهو آهي جنهن توهان کي فضيلت ڏني؛ ڇو ته اهو فضل ۽ ڪرم ۽ احسان فرمائڻ تي قادر آهي، اهو ئي عبادت جو حقدار آهي. ف٢٥٨ يعني جڏهن اُن توهان کي اهڙيون وڏيون نعمتون عطا فرمايون ته توهان کي ڪيئن لائق آهي جو توهان ان کان سواءِ ٻئي جي عبادت ڪريو؟ ف٢٥٩ توريت عطا فرمائڻ لاءِ ذوالقعد مهيني جي. ف٢٦٠ ذوالحج جا. ف٢٦١ حضرت موسىٰ عليه السلام جو بني اسرائيلن سان واعدو هو ته، جڏهن الله تعالىٰ سندن دشمن فرعون کي هلاڪ ڪري ڇڏيندو، تڏهن اهو وٽن الله تعالىٰ جي طرف کان هڪ ڪتاب آڻيندو، جنهن ۾ حلال ۽ حرام جو بيان هوندو. جڏهن الله تعالىٰ فرعون کي هلاڪ ڪيو ته حضرت موسىٰ عليه السلام پنهنجي رب کي ان ڪتاب جي نازل فرمائڻ جي درخواست ڪئي، حڪم ٿيو ته ٽيهه روزا رک. جڏهن اهي ڏينهن پورا ٿيا ته کيس وات مبارڪ مان هڪ قسم جي بوءِ معلوم ٿي، پاڻ ڏندڻ ڪيو. ملائڪن عرض ڪيو ته اسان کي توهان جي وات مبارڪ مان وڏي پياري خوشبوءِ ايندي هئي. توهان ڏندڻ ڏيئي اُن کي ختم ڪري ڇڏيو. الله تعالىٰ حڪم فرمايو ته ذوالحج مهيني ۾ ڏهه روزا ٻيا رکو ۽ فرمايو ته اي موسىٰ! ڇا توهان کي معلوم نه آهي ته روزي دار جي وات جي خوشبوءِ مون وٽ مشڪ جي خوشبوءِ کان به وڌيڪ اطيب آهي. ف٢٦٢ جبل تي مناجات جي لاءِ ويندي وقت. ف٢٦٣ آيت مان ثابت ٿيو ته الله تعالىٰ، حضرت موسىٰ عليه السلام سان ڪلام فرمايو، اُن تي اسان جو ايمان آهي ۽ اسان جي ڪهڙي جرأت آهي جو اسان ان ڪلام جي حقيقت سان بحث ڪري سگهون. اخبار ۾ وارد ٿيل آهي ته جڏهن حضرت موسىٰ عليه السلام ڪلام ٻڌڻ لاءِ حاضر ٿيو ته پاڻ پاڪائي ڪئي ۽ پاڪ لباس پهريو ۽ روزو رکي طور سينا تي حاضر ٿيو. الله تعالىٰ هڪ ڪڪر نازل فرمايو، جنهن جبل کي هر طرف کان چئن فرسنگن جيترو ڍڪي ڇڏيو. شيطان ۽ زمين جا جانور ايستائين جو گڏ رهڻ وارا ملائڪ به اتان الڳ ڪيا ويا ۽ سندس لاءِ آسمان کوليو ويو. پاڻ ملائڪن کي ملاحظ فرمايائين ته هوا ۾ بيٺل آهن ۽ پاڻ عرش الاهي کي صاف ڏٺائين، ايستائين جو الواح تي قلمن جو آواز ٻڌائين ۽ الله تعالىٰ ساڻس ڪلام فرمايو، پاڻ ان جي بارگاه ۾ پنهنجا معروضات پيش ڪيا. ان پنهنجو ڪلام ڪريم ٻڌائي کيس نوازيو. حضرت جبرائيل عليه السلام ساڻس گڏ هو پر جيڪو الله تعالىٰ، حضرت موسىٰ عليه السلام کي فرمايو، اهو ان ڪجهه نه ٻڌو. حضرت موسىٰ عليه السلام کي ڪلام رباني جي لذت ان جي ديدار جو آرزومند بنايو (خازن وغيره). ف٢٦٤ انهن اکين سان سوال ڪري، بلڪ ديدار الاهي سوال کان سواءِ صرف ان جي عطا ۽ فضل سان حاصل ٿيندو، اهو به هن فاني اک سان نه، بلڪ باقي اک سان يعني ڪو به بشر مون کي دنيا ۾ ڏسڻ جي طاقت نه ٿو رکي. الله تعالىٰ هي نه فرمايو ته

وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ اَفَاقَ قَالَ سُبْحٰنَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ

۽ موسىٰ بي هوش ٿي ڪري پيو، پوءِ جڏهن هوش ۾ آيو چيائين تنهنجي پاڪائي آهي مون تنهنجي طرف رجوع ڪيو

وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٤٣﴾ قَالَ يٰمُوْسٰٓى اِنِّى اصْطَفَيْتُكَ عَلَى

۽ مان سڀني کان اول مسلمان آهيان ٢٦٦ فرمايائين اي موسىٰ مون توکي ماڻهن مان چونڊيو

النَّاسِ بِرِسٰلٰتِىْ وَبِكَلَامِىْ ۖ فَخُذْ مَآ اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِّنَ

رسالتن ۽ پنهنجي ڪلام سان پوءِ وٺ جيڪي مون توکي عطا فرمايو ۽ شُڪر وارن مان

الشّٰكِرِيْنَ ﴿١٤٤﴾ وَكَتَبْنَا لَهٗ فِى الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ مَّوْعِظَةً

ٿيءُ ۽ اسان ان جي واسطي تختين ٢٦٧ ۾ لکي ڇڏي هر قسم جي نصيحت، ۽ هر

وَّتَفْصِيْلًا لِّكُلِّ شَىْءٍ ۚ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَّاْمُرْ قَوْمَكَ يَاْخُذُوْا

شيءِ جو تفصيل ۽ فرمايو اي موسىٰ هن کي مضبوطيءَ سان پڪڙ ۽ پنهنجي قوم کي حڪم ڏي ته هن جون چڱيون ڳالهيون

بِاَحْسَنِهَا ۭ سَاُورِيْكُمْ دَارَ الْفٰسِقِيْنَ ﴿١٤٥﴾ سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيٰتِىَ

اختيار ڪن ٢٦٨ عنقريب مان توهان کي ڏيکاريندس بي فرمانن جو گهر ٢٦٩ ۽ مان پنهنجي آيتن کان انهن

الَّذِيْنَ يَتَكَبَّرُوْنَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۭ وَاِنْ يَّرَوْا كُلَّ

جو منهن موڙيندس جيڪي زمين ۾ ناحق پنهنجي وڏائي چاهن ٿا ٢٧٠ ۽ جيڪڏهن سمورريون نشانيون ڏسن

اٰيَةٍ لَّا يُؤْمِنُوْا بِهَا ۚ وَاِنْ يَّرَوْا سَبِيْلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوْهُ

ته به ان تي ايمان نه آڻيندا ۽ جيڪڏهن هدايت جي واٽ ڏسن ته ان تي هلڻ پسند نه

سَبِيْلًا ۚ وَاِنْ يَّرَوْا سَبِيْلَ الْغَىِّ يَتَّخِذُوْهُ سَبِيْلًا ۭ ذٰلِكَ

ڪن ٢٧١ ۽ گمراهي جي رستي تي نظر پوي ته ان تي هلڻ جي واسطي حاضر آهن، اهو ان ڪري

بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَكَانُوْا عَنْهَا غٰفِلِيْنَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذِيْنَ

جو انهن اسان جون آيتون ڪوڙيون سمجهيون ۽ انهن کان غافل رهيا. ۽ جن اسان جي آيتن

كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَلِقَآءِ الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ ۭ هَلْ يُجْزَوْنَ

۽ آخرت جي دربار کي ڪوڙو ڪيو انهن جا سمورا عمل ڇٽ ٿي ويا، انهن کي ڇا بدلو ملندو

اِلَّا مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٤٧﴾ ع وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوْسٰى مِنْۢ بَعْدِهٖ مِنْ

مگر اهوئي جيڪي ڪندا هئا. ۽ موسىٰ ٢٧٢ کان پوءِ سندس قوم پنهنجي نيورن مان ٢٧٣ هڪ گابي جو ڌڙ

ع ١٧ ٦ ٧

منهنجو ڏسڻ ممڪن نه آهي. ان مان ثابت ٿيو ته ديدارِ الاهي ممڪن آهي جيتوڻيڪ دنيا ۾ نه ٿئي، ڇو ته صحيح حديثن ۾ آهي ته قيامت جي ڏينهن مؤمن پنهنجي رب عزّوجلّ جي ديدار سان فيضياب ڪيا ويندا، متئين ذڪر کان علاوه هيءُ ته حضرت موسىٰ عليه السلام عارف بالله آهي، جيڪڏهن ديدارِ الاهي ممڪن نه هجي ها ته پاڻ هرگز سوال نه فرمائي ها ٢٦٥ ۽ جبل جو ثابت رهڻ امر ممڪن آهي ڇو ته ان جي نسبت فرمايائين جَعَلَهٗ دَكًّا. پوءِ جيڪا شيءِ الله تعالىٰ جي ناهيل هجي ۽ جنهن کي اهو موجود فرمائي آهي ته ممڪن موجود نه هجي جيڪڏهن ان کي نه موجود ڪري، ڇو ته اهو پنهنجي فعل ۾ مختار آهي. ان مان ثابت ٿيو ته جبل جو ثابت رهڻ امر ممڪن آهي، محال نه آهي ۽ جيڪا شيءِ امر ممڪن تي معلق ڪئي وڃي، اها به ممڪن ٿي ٿيندي آهي محال نه ٿيندي آهي، انهيءَ ڪري ديدارِ الاهي جنهن کي جبل جي ثابت رهڻ تي معلق فرمايو ويو، اهو ممڪن ٿيو. پوءِ انهن جو قول باطل ٿيو، جيڪي الله تعالىٰ جو ديدار محال چون ٿا.

٢٦٦ بني اسرائيلن مان.

٢٦٧ توريت جون، جيڪي سَت يا ڏهه هيون، زبرجد يا زمرد جون.

٢٦٨ ان جي حڪمن تي عمل ڪندڙ ٿين.

٢٦٩ جيڪو آخرت ۾ انهن جو ٺڪاڻو آهي. حسن ۽ عطا چيو ته بي حڪمن جي گهر مان جهنم مراد آهي. قتاده جو قول آهي ته معنىٰ هيءَ آهي ته مان توهان کي شام ۾ داخل ڪندس ۽ گذريل امتن جون منزلون ڏيکاريندس جن الله تعالىٰ جي مخالفت ڪئي ته جيئن ان مان توهان کي عبرت حاصل ٿئي. عطيه عوفي جو قول آهي ته دارالفاسقين مان فرعون ۽ سندس قوم جا ماڳ مراد آهن، جيڪي مصر ۾ آهن. سدي جو قول آهي ته اُن مان ڪافرن جون منزلون مراد آهن. ڪلبي چيو ته عاد ثمود ۽ هلاڪ ٿيل اُمتن جون منزلون مراد آهن، جن تي عرب جا ماڻهو پنهنجي سفرن دوران ڏسندڙ ٿي لنگهندا هئا.

٢٧٠ ذوالنون قدس سرهٗ فرمايو ته الله تعالىٰ قرآن شريف جي حڪمت سان باطل وارن جي دلين جا ڪرامت نٿو فرمائي. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو، مراد هيءَ آهي ته جيڪي ماڻهو منهنجي ٻانهن تي ظلم ڪن ٿا ۽ منهنجي ولين سان وڙهن ٿا، مان انهن کي پنهنجي آيتن جي قبول ۽ تصديق ڪرڻ کان ڦيري ڇڏيندس ته جيئن اهي مون تي ايمان نه آڻن. سندن بغض جي اِها ئي سزا آهي، جو ڪين هدايت کان محروم ڪيو ويو. ٢٧١ اهوئي تڪبر جو ڦل. متڪبر جو انجام آهي. ٢٧٢ طور جي طرف پنهنجي رب جي مناجات جي لاءِ وڃڻ کان. ٢٧٣ جيڪي انهن فرعون جي قوم کان پنهنجي عيد جي واسطي اُڌارا ورتا هئا.

حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهٗ خُوَارٌ ۭ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهٗ لَا يُكَلِّمُهُمْ
ڳھڻن مان هڪ گابو ٺاهيو جو ڄڻ ته جسم هو جنهن کي ڍڳي وانگر رنڀڻ (جو آواز) هو. ڇا نه ڏٺائون ته اهو انهن سان نه ڳالهائي ٿو
وَلَا يَهْدِيْهِمْ سَبِيْلًا ۘ اِتَّخَذُوْهُ وَكَانُوْا ظٰلِمِيْنَ ۝ ١٤٨ وَلَمَّا
۽ نڪي انهن کي رستو ڏيکاري سگهي ٿو ؟ انهن کي (معبود ڪري) ورتائون ۽ اهي ظالم هئا. ۽ جڏهن
سُقِطَ فِيْٓ اَيْدِيْهِمْ وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوْا ۙ قَالُوْا لَئِنْ لَّمْ
پڇتايائون ۽ سمجهيائون ته گمراه ٿي ويا چون لڳا ته جيڪڏهن اسان جي رب اسان
يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ۝ ١٤٩ وَلَمَّا رَجَعَ
تي مهر نه ڪئي ۽ اسان کي معاف فرمايو ته اسان يقيناً تباه ٿي وياسين. ۽ جڏهن موسيٰ پنهنجي
مُوْسٰٓى اِلٰى قَوْمِهٖ غَضْبَانَ اَسِفًا ۙ قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُوْنِيْ
قوم ڏانهن موٽيو سخت ڪاوڙيل افسوس ڪندڙ چيائين ته ڪهڙي نه خراب جانشيني ڪئي منهنجي قوم
مِنْۢ بَعْدِيْ ۚ اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْ ۚ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَاْسِ
مون کان پوءِ ڇا توهان پنهنجي رب جي حڪم کان تڪڙ ڪئي ۽ تختيون ڪيٺ ڦٽي ڪيائين ۽ پنهنجي ڀاءُ
اَخِيْهِ يَجُرُّهٗٓ اِلَيْهِ ۭ قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُوْنِيْ
جي مٿي جي وارن کي وٺي پنهنجي طرف ڇڪيائين چيائين اي منهنجا ماءُ جايا ! قوم مون کي ڪمزور سمجهيو
وَكَادُوْا يَقْتُلُوْنَنِيْ ڮ فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْاَعْدَاۗءَ وَلَا تَجْعَلْنِيْ
۽ قريب هو جو مون کي ماري وجهن پوءِ دشمنن کي مون تي نه کلاءِ ۽ مون کي ظالمن
مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ۝ ١٥٠ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِيْ وَلِاَخِيْ وَاَدْخِلْنَا فِيْ
۾ نه ملاءِ. عرض ڪيائين اي منهنجا رب مون کي ۽ منهنجي ڀاءُ کي بخش ۽ اسان کي پنهنجي رحمت ۾
رَحْمَتِكَ ڮ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرّٰحِمِيْنَ ۝ ١٥١ اِنَّ الَّذِيْنَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ
داخل ڪر ۽ تون سڀني مهربانن کان وڌيڪ مهربان آهين. بيشڪ جن گابي کي (پوڄا لاءِ) ورتو
سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِّنْ رَّبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۭ وَكَذٰلِكَ
عنقريب انهن کي رب جو غضب ۽ دنيا جي زندگي ۾ ذلت پهچندي ۽ اسان بهتان مڙهيندڙن
نَجْزِي الْمُفْتَرِيْنَ ۝ ١٥٢ وَالَّذِيْنَ عَمِلُوا السَّيِّاٰتِ ثُمَّ تَابُوْا مِنْۢ
کي ايئن ئي بدلو ڏيندا آهيون. ۽ جن برايون ڪيون ۽ ان کان پوءِ توبهه ڪيائون ۽ ايمان آندائون ته

وقف لازم

ع ١٨ / ٤ / ٨

ف ٢٧٤ ۽ اُن جي وات ۾ حضرت جبرئيل جي گهوڙي جي قدم جي هيٺان واري) مٽي وڌي، جنهن جي اثر سان اهو.

ف ٢٧٥ ناقص آهي، عاجز آهي، جماد آهي يا حيوان، پنهنجي تقديرن تي صلاحيت نه ٿو رکي، جو پوڄيو وڃي.

ف ٢٧٦ جو انهن الله تعالىٰ جي عبادت کان منهن موڙيو ۽ هڪ اهڙي عاجز ۽ ناقص گابي کي پوڄيائون.

ف ٢٧٧ پنهنجي رب جي مناجات سان مشرف ٿي ڪري، طور کان.

ف ٢٧٨ هن لاءِ ته الله تعالىٰ کيس خبر ڏني هئي ته سامري سندس قوم کي گمراه ڪري ڇڏيو.

ف ٢٧٩ جو مانهن کي گابي جي پوڄڻ کان نه روڪيو.

ف ٢٨٠ ۽ منهنجي توريت وٺي اچڻ جو انتظار نه ڪيو.

ف ٢٨١ توريت جون، حضرت موسىٰ عليه السلام.

ف ٢٨٢ ڇو ته حضرت موسىٰ عليه السلام کي پنهنجي قوم جو اهڙي بدترين مصيبت ۾ مبتلا ٿيڻ نهايت سخت ناگوار لڳو تڏهن حضرت هارون عليه السلام حضرت موسىٰ عليه السلام کي.

ف ٢٨٣ مان قوم کي روڪڻ ۽ کين وعظ ۽ نصيحت ڪرڻ ۾ گهٽتائي نه ڪئي آهي.

ف ٢٨٤ ۽ مون سان اهڙو سلوڪ نه ڪر جنهن سان اهي خوش ٿين.

ف ٢٨٥ حضرت موسىٰ عليه السلام پنهنجي ڀاءُ جو عذر قبول ڪري بارگاهِ الاهي ۾.

ف ٢٨٦ جيڪڏهن اسان مان ڪنهن کان ڪا افراط يا تفريط ٿي وئي. ڀاڻ هيءُ دعا ڀاءُ کي راضي ڪرڻ لاءِ ۽ دشمنن جي خوشيءَ جي ختم ڪرڻ لاءِ فرمايائين.

بَعْدِهَا وَاٰمَنُوْٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْۢ بَعْدِهَا لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۵۳﴾ وَ
ان کان پوءِ توهان جو رب بخشيندڙ مهربان آهي. ف۲۸۷ ۽ جڏهن موسىٰ جي
لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُّوْسَى الْغَضَبُ اَخَذَ الْاَلْوَاحَ ۚ وَفِيْ نُسْخَتِهَا
ڪاوڙ ٺري ته تختيون کڻي ورتائين ۽ ان جي لکت ۾ هدايت ۽
هُدًى وَّرَحْمَةٌ لِّلَّذِيْنَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُوْنَ ﴿۱۵۴﴾ وَاخْتَارَ مُوْسٰى
رحمت آهي انهن جي واسطي جيڪي پنهنجي رب کان ڊڄندا آهن. ۽ موسىٰ پنهنجي قوم
قَوْمَهٗ سَبْعِيْنَ رَجُلًا لِّمِيْقَاتِنَا ۚ فَلَمَّآ اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ
مان ستر ماڻهو اسان جي واعدي جي واسطي چونڊيا ف۲۸۸ پوءِ جڏهن انهن تي زلزلو ٿيو ف۲۸۹ موسىٰ
لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِّنْ قَبْلُ وَاِيَّايَ ؕ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ
عرض ڪيو اي منهنجا رب تون چاهين ها ته هن کان اڳ مون کي ۽ هنن کي به هلاڪ ڪري ڇڏين ها ف۲۹۰ ڇا تون اسان کي ان ڪم جي
السُّفَهَآءُ مِنَّا ۚ اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَ ؕ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَآءُ وَ
ڪري هلاڪ فرمائيندين جيڪو اسان جي بي عقلن ڪيو ف۲۹۱ اهو ته تنهنجو امتحان هو ان سان گمراهه ڪرين جنهن کي وڻيئي
تَهْدِيْ مَنْ تَشَآءُ ؕ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ
۽ واٽ ڏيکارين جنهن کي گهرين، تون اسان جو مولىٰ آهين اسان کي بخش ۽ اسان تي مهر ڪر ۽ تون سڀ کان بهتر
الْغٰفِرِيْنَ ﴿۱۵۵﴾ وَاكْتُبْ لَنَا فِيْ هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِي الْاٰخِرَةِ
بخشڻهار آهين. ۽ اسان جي لاءِ هن دنيا ۾ ڀلائي لک ف۲۹۲ ۽ آخرت ۾
اِنَّا هُدْنَآ اِلَيْكَ ؕ قَالَ عَذَابِيْٓ اُصِيْبُ بِهٖ مَنْ اَشَآءُ ۚ وَرَحْمَتِيْ
بيشڪ اسان تنهنجي طرف رجوع ڪيو، فرمايائين ف۲۹۳ منهنجو عذاب جنهن کي وڻي ٿو تنهن کي ڏيان ف۲۹۴ ۽ منهنجي رحمت
وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ؕ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ وَيُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ
هر شيءِ کان وسيع آهي ف۲۹۵ پوءِ عنقريب مان ف۲۹۶ نعمتون انهن جي واسطي لکندس جيڪي ڊڄن ٿا ۽ زڪوٰة ڏين ٿا
وَالَّذِيْنَ هُمْ بِاٰيٰتِنَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿۱۵۶﴾ اَلَّذِيْنَ يَتَّبِعُوْنَ الرَّسُوْلَ
۽ اُهي اسان جي آيتن تي ايمان رکن ٿا. جيڪي غلامي ڪندا ان اُمّي غيب جون خبرون
النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذِيْ يَجِدُوْنَهٗ مَكْتُوْبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰىةِ
ڏيندڙ رسول جي ف۲۹۷ جنهن کي لکيل ڏسندا پاڻ وٽ توريت ۽

منزل ۲

ف۲۸۷ مسئلو: هن آيت مان ثابت ٿيو ته گناهه، صغيرا هجن توڙي ڪبيرا، جڏهن ٻانهو انهن کان توبه ڪري ٿو ته الله تبارڪ وتعالىٰ پنهنجي فضل ۽ رحمت سان انهن سڀني کي معاف فرمائي ٿو.

ف۲۸۸ ته اهي حضرت موسىٰ عليه الصلوٰة والسلام سان گڏ الله تعالىٰ جي حضور ۾ حاضر ٿي قوم جي گابي پرستيءَ جي معذرت خواهي ڪن، اهڙيءَ طرح حضرت موسىٰ عليه السلام انهن کي وٺي حاضر ٿيو.

ف۲۸۹ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته زلزله ۾ مبتلا ٿيڻ جو سبب هي هو ته قوم جڏهن گابو قائم ڪيو هو، هي ان کان جدا نه ٿيا هئا (خازن).

ف۲۹۰ يعني ميقات ۾ حاضر ٿيڻ کان اڳ ته جيئن بني اسرائيل انهن سڀني جي هلاڪت پنهنجي اکين سان ڏسي وٺن ها ۽ انهن کي مون تي قتل جي تهمت لڳائڻ جو موقعو نه ملي ها.

ف۲۹۱ يعني اسان کي هلاڪ نه ڪر ۽ پنهنجو لطف ۽ ڪرم فرماءِ.

ف۲۹۲ ۽ اسان کي طاعت جي توفيق عطا فرماءِ.

ف۲۹۳ يعني الله تعالىٰ، حضرت موسىٰ عليه السلام کي.

ف۲۹۴ مون کي اختيار آهي، سڀ منهنجي ملڪيت ۽ ٻانها آهن، ڪنهن کي اعتراض جي طاقت نه آهي.

ف۲۹۵ دنيا ۾ نيڪن ۽ بدڙن سڀني کي پهچي ٿي.

ف۲۹۶ آخرت ۾. ف۲۹۷ هتي رسول مان مفسرن جي اجماع سان سيد الثقلين محبوب رب العالمين حضرت محمّد مصطفىٰ احمد مجتبىٰ صلى الله عليه وسلم جن مُراد آهن. سندن ذڪر رسالت جي وصفن سان فرمايو ويو، ڇو ته پاڻ (محبوب سائين) الله تعالىٰ ۽ ان جي مخلوق جي وچ ۾ واسطو آهن. رسالت جا فرض ادا فرمائن ٿا. الله تعالىٰ جا اوامر ونهي، شرائع واحڪام سندس ٻانهن کي پهچائن ٿا. ان کان پوءِ سندن توصيف ۾ نبي فرمايو ويو. ان جو ترجمو حضرت مترجم قدس سرهٗ "غيب جون خبرون ڏيڻ وارو" ڪيو آهي ۽ اهو ترجمو نهايت ئي صحيح آهي؛ ڇو ته "نبأ" خبر کي چوندا آهن، جيڪا علم جو فائدو ڏيندڙ هجي ۽ ڪوڙ جي شائبي کان خالي هجي. قرآن ڪريم ۾ هي لفظ انهيءَ معنىٰ ۾ گهڻائيءَ سان استعمال ٿيو آهي. هڪڙي هنڌ ارشاد ٿيو قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيْمٌ. هڪ ٻيءَ جاءِ تي ارشاد آهي تِلْكَ مِنْ اَنْۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوْحِيْهَآ اِلَيْكَ. هڪ ٻيءَ جاءِ تي وري فرمايو اٿس ته فَلَمَّآ اَنْۢبَاَهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ ۽ ڪثرت سان آيتن ۾ هي لفظ انهيءَ معنىٰ ۾ وارد ٿيو آهي. پوءِ اهو لفظ فاعل جي معنىٰ ۾ هوندو يا مفعول جي معنىٰ ۾. پهرين صورت ۾ هن جي معنىٰ غيب جون خبرون ڏيڻ وارو ۽ ٻيءَ صورت ۾ هن جي معنىٰ ٿيندي غيب جون خبرون ڏنل ۽ ٻنهي معنائن جي قرآن ڪريم مان تائيد ٿئي ٿي. پهرين معنىٰ جي تائيد هن آيت مان ٿئي ٿي نَبِّئْ عِبَادِيْ. ٻي آيت ۾ فرمايو آهي قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ ۽ انهيءَ قسم مان آهي حضرت عيسىٰ عليه السلام جو ارشاد، جيڪو قرآن ڪريم ۾ وارد ٿيو اُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَاْكُلُوْنَ وَمَا تَدَّخِرُوْنَ ۽ ٻي صورت جي تائيد هِن آيت مان ٿئي ٿي نَبَّاَنِيَ الْعَلِيْمُ الْخَبِيْرُ ۽ حقيقت ۾ نبي سڳورا غيب جون خبرون ڏيندڙ ئي ٿيندا آهن. تفسير خازن ۾ آهي ته سندن وصف ۾ نبي فرمايائين، ڇو ته نبي هجڻ اعلىٰ ۽ اشرف مرتبن مان آهي ۽ هيءَ هِن تي دلالت ڪري ٿو ته پاڻ الله تعالىٰ وٽ تمام بلند درجا رکڻ وارا ۽ اُن جي طرف کان خبر ڏيڻ وارا آهن. اُمّي جو ترجمو حضرت مترجم قدس سره (اڻ پڙهيل) فرمايو. هي ترجمو بلڪل حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما جي ارشاد مطابق آهي ۽ يقينًا سندن اُمّي هجڻ سندن معجزن مان هڪ معجزو آهي، جو دنيا ۾ ڪنهن کان نه پڙهيا ۽ ڪتاب اهو آندائون جنهن ۾ اڳين ۽ پوين جون خبرون ۽ غيبن جا علم آهن (خازن). ؎ خاکی و براوج عرش منزل :: امی و کتاب خانہ در دل. بیوسے امی و دقیقہ دانِ عالم :: بے سایہ و سائبانِ عالم. صلی اللہ علیہ وسلم

وَالۡاِنۡجِيۡلِ يَاۡمُرُهُمۡ بِالۡمَعۡرُوۡفِ وَيَنۡهٰهُمۡ عَنِ الۡمُنۡكَرِ وَيُحِلُّ
انجيل ۾ ف۲۹۸ جيڪو انهن کي ڀلائيءَ جو حڪم ڏيندو ۽ برائين کان منع فرمائيندو ۽ سٺيون
لَهُمُ الطَّيِّبٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيۡهِمُ الۡخَبٰٓئِثَ وَيَضَعُ عَنۡهُمۡ اِصۡرَهُمۡ وَ
پاڪ شيون انهن جي واسطي حلال فرمائيندو ۽ پليت شيون انهن تي حرام ڪندو ۽ انهن کان اُهي
الۡاَغۡلٰلَ الَّتِيۡ كَانَتۡ عَلَيۡهِمۡ‌ؕ فَالَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا بِهٖ وَعَزَّرُوۡهُ وَ
بوجهه ف۲۹۹ ۽ ڳچيءَ جا ڳٽ ف۳۰۰ جيڪي مٿن هئا لاهيندو پوءِ جيڪي ان تي ايمان ف۳۰۱ آڻين ۽ سندس تعظيم ڪن
نَصَرُوۡهُ وَاتَّبَعُوا النُّوۡرَ الَّذِيۡۤ اُنۡزِلَ مَعَهٗۤ‌ ۙ اُولٰٓئِكَ هُمُ الۡمُفۡلِحُوۡنَ (١٥٧)
۽ ان جي مدد ڪن ۽ ان نور جي پيروي ڪن جيڪو ان سان گڏ نازل ٿيو ف۳۰۲ اُهي ئي بامراد آهن.
قُلۡ يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اِنِّيۡ رَسُوۡلُ اللّٰهِ اِلَيۡكُمۡ جَمِيۡعَاْ ۨ الَّذِيۡ لَهٗ مُلۡكُ
توهان فرمايو اي انسانو! بيشڪ مان توهان سڀني جي طرف ان الله جو رسول آهيان ف۳۰۳ جو آسمانن ۽ زمين
السَّمٰوٰتِ وَالۡاَرۡضِ‌ۚ لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحۡىٖ وَيُمِيۡتُ‌ ۖ فَاٰمِنُوۡا بِاللّٰهِ وَ
جي بادشاهي انهيءَ جي آهي اُن کان سواءِ ڪو به معبود نه آهي، جياري ٿو ۽ ماري ٿو، پوءِ ايمان آڻيو
رَسُوۡلِهِ النَّبِىِّ الۡاُمِّىِّ الَّذِىۡ يُؤۡمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمٰتِهٖ وَاتَّبِعُوۡهُ
الله ۽ ان جي رسول امي غيب جون خبرون ٻڌائيندڙ تي، جيڪو الله ۽ ان جي ڪلمن تي ايمان رکي ٿو
لَعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُوۡنَ (١٥٨) وَمِنۡ قَوۡمِ مُوۡسٰٓى اُمَّةٌ يَّهۡدُوۡنَ بِالۡحَـقِّ
۽ ان جي غلامي ڪريو ته توهان هدايت لهندؤ. ۽ موسىٰ جي قوم ۾ هڪ جماعت آهي جيڪا حق جي واٽ ٻڌائي
وَبِهٖ يَعۡدِلُوۡنَ (١٥٩) وَقَطَّعۡنٰهُمُ اثۡنَتَىۡ عَشۡرَةَ اَسۡبَاطًا اُمَمًا‌ ؕ وَاَوۡحَيۡنَاۤ
ٿي ۽ انهيءَ سان ف۳۰۴ انصاف ڪري ٿي ۽ اسان انهن کي ورهايو ٻارهن قبيلن ۾ ٽولا ٽولا ڪري ۽
اِلٰى مُوۡسٰٓى اِذِ اسۡتَسۡقٰٮهُ قَوۡمُهٗۤ اَنِ اضۡرِبْ بِّعَصَاكَ الۡحَجَرَ‌ ۚ
اسان وحي موڪليو موسىٰ کي جڏهن انهيءَ کان سندس قوم ف۳۰۵ پاڻي گهريو ته هن پٿر تي لٺ هڻ
فَانۡۢبَجَسَتۡ مِنۡهُ اثۡنَتَا عَشۡرَةَ عَيۡنًا‌ ؕ قَدۡ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ
ته ان مان ٻارهن چشما ڦٽي نڪتا، ف۳۰۶ هر جماعت پنهنجو گهاٽ سڃاڻي
مَّشۡرَبَهُمۡ‌ ؕ وَظَلَّلۡنَا عَلَيۡهِمُ الۡغَمَامَ وَاَنۡزَلۡنَا عَلَيۡهِمُ الۡمَنَّ وَ
ورتو ۽ اسان انهن تي ڪڪر کي ڇانئو بڻايو ف۳۰۷ ۽ انهن تي مَن ۽ سلوىٰ

ع ۱۹ / ۶ / ۹

ف۲۹۸ يعني توريت ۽ انجيل ۾ سندن نعت ۽ صفت ۽ نبوت لکيل لهندا. حضرت عطا بن يسار، حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه کان محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جون اُهي وصفون معلوم ڪيون. جيڪي× توريت ۾ مذڪور آهن، ان کان پوءِ ان پڙهڻ شروع ڪيو. اي نبي! اسان توهان کي شاهد، خوشخبري ڏيندڙ، ڊيڄاريندڙ ۽ اُمين جو نگهبان ڪري موڪليو. توهان منهنجا ٻانها ۽ رسول آهيو. مان توهان جو نالو متوڪل رکيو، نه بدخُلق آهيو نه بدمزاج، نه بازارن ۾ آواز بلند ڪرڻ وارا، نه بُرائيءَ کي بُرائيءَ سان ختم ڪرڻ وارا، پر خطاڪارن کي معاف ڪريو ٿا ۽ انهن تي احسان فرمايو ٿا. الله تعالىٰ توهان کي مٿي نه کڻائيندو جيستائين توهان جي برڪت سان اڻ سڌي ملت کي هن طرح صحيح نه فرمائي، جو ماڻهو صدق ۽ يقين سان گڏ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوۡلُ اللّٰهِ پڪارڻ لڳن ۽ توهان جي صدقي انڌيون اکيون ڏسندڙ، ٻوڙا ڪن ٻُڌندڙ ۽ پردن ۾ ويڙهيل دليون کُلي وڃن ۽ حضرت ڪعب احبار کان حضور جن جي صفتن ۾ توريت شريف جو هي مضمون به منقول آهي ته الله تعالىٰ سندن صفت ۾ فرمايو ته مان کين هر خوبيءَ جي قابل ڪندس ۽ هر سهڻو خُلق عطا فرمائيندس، دل جي اطمينان ۽ وقار کي سندن لباس بنائيندس، عبادتن ۽ احسان کي سندن شعار ڪندس، پرهيزگاري کي سندن ضمير ۽ حڪمت کي سندن راز، صدق ۽ وفا کي سندن طبيعت ۽ عفو ۽ ڪرم کي سندن عادت ۽ عدل کي سندن سيرت ۽ اظهارِ حق کي سندن شريعت ۽ هدايت کي سندن امام ۽ اسلام کي سندن ملت بڻائيندس. احمد سندن نالو آهي. مخلوق کي سندن صدقي ۾ گمراهيءَ کان پوءِ هدايت ۽ جهالت کان پوءِ علم ومعرفت ۽ گمناميءَ کان پوءِ رفعت ومنزلت عطا ڪندس ۽ سندن ئي برڪت سان قلت کان پوءِ ڪثرت ۽ فقيريءَ کان پوءِ دولت ۽ تفرقي کان پوءِ محبت عنايت ڪندس. سندن جي بدولت مختلف قبيلن جي غير مجتمع خواهشن ۽ اختلاف رکڻ وارن دلين ۾ الفت پيدا ڪندس ۽ سندن اُمت کي سڀني اُمتن کان بهتر ڪندس. هڪ ٻي حديث ۾ توريت شريف مان حضور جن جون هي وصفون منقول آهن. منهنجي ٻانهي احمد مختار جي ولادت جي جاءِ مڪه مڪرمه ۽ هجرت مدينه طيبه آهي. سندن امت هر حال ۾ الله تعالىٰ جو گهڻو حمد ڪرڻ واري آهي. هي چند نقل حديثن مان پيش ڪيا ويا. الله تعالىٰ جا ڪتاب حضور محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي نعت ۽ صفت سان ڀريل هئا. ڪتابي هر زماني ۾ پنهنجي ڪتابن ۾ تغير ۽ تبديلي ڪندا رهيا ۽ انهن جي وڏي ڪوشش هن تي مسلط رهي ته حضور جن جو ذڪر پنهنجن ڪتابن ۾ نالي ماتر به نه ڇڏيو. توريت ۽ انجيل وغيره انهن جي هٿن ۾ هئا، ان ڪري انهن کي ان ۾ ڪا ڏکيائي نه هئي، پر هزارين تبديليون ڪرڻ کان پوءِ به موجوده زماني جي بائبل ۾ حضور محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي بشارت جو ڪجهه نشان باقي رهجي ئي ويو. جهڙيءَ طرح برٽش اينڊ فارين بائبل سوسائٽي لاهور سن ۱۹۳۱ع جي ڇپيل بائبل ۾ يوحنا جي انجيل جي چوڏهين باب جي سورهين آيت ۾ آهي ”۽ مان پيءُ کي درخواست ڪندس ته اهو توهان کي ٻيو مددگار بخشيندو ۽ جو ابد تائين توهان سان گڏ رهي.“ لفظ مددگار تي حاشيه آهي. ان ۾ ان جي معنىٰ وڪيل يا شفيع لکيل آهي ته پوءِ هاڻي حضرت عيسىٰ عليه الصلوٰة والسلام کان پوءِ اهڙو واحد وارو، جيڪو شفيع هجي ۽ ابد تائين رهي يعني ان جو دين ڪڏهن منسوخ نه ٿئي، حضور محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن کان سواءِ ٻيو ڪير آهي؟ وري انٽيهين نيهين آيت ۾ آهي ”۽ هاڻي مان توهان کي اُن جي هجڻ کان اڳ ئي چئي ڇڏيو آهي ته اهو جڏهن ٿي وڃي ته توهان يقين ڪريو، ان کان پوءِ توهان سان گهڻيون ڳالهيون نه ڪندس، ڇو ته دُنيا جو سردار اچي ٿو ۽ مون ۾ اُن جو ڪجهه نه آهي.“ ڪهڙي نه صاف خوشخبري آهي! ۽ حضرت عيسىٰ عليه السلام پنهنجي اُمت کي حضور جن جي ولادت جو ڪهڙو نه منتظر بڻايو ۽ ڪيترو نه شوق ڏياريو آهي!! ۽ دُنيا جو سردار خاص محبوب سيد عالم جو ترجمو آهي ۽ هي فرمائڻ ته مون ۾ ان جو ڪجهه نه آهي، محبوب سائينءَ جي عظمت جو اظهار ۽ ان جي حضور ۾ پنهنجو ڪمالِ ادب ۽ انڪسار آهي. وري انهيءَ ڪتاب جي سورهين باب جي ستين آيت آهي ”پر مان توهان کي سچ چوان ٿو ته منهنجو وڃڻ توهان جي لاءِ فائدي مند آهي، ڇو ته جيڪڏهن مان نه وڃان ته اهو مددگار اوهان وٽ نه ايندو، پر جيڪڏهن ويندس ته ان کي توهان ڏانهن موڪليندس.“ هن ۾ حضور جن جي بشارت سان گڏ هن جو به صاف اظهار آهي ته حضور جن خاتم الانبياءِ آهن. سندن ظهور تڏهن ئي ٿيندو، جڏهن حضرت عيسىٰ عليه السلام به تشريف وٺي وڃي. ان جي تيرهين آيت آهي ”پر جڏهن اهو يعني سچائيءَ جو روح ايندو ته توهان کي سموري سچائيءَ جي واٽ ڏيکاريندو ۽ هن ڪري جو اهو پنهنجي طرف کان نه چوندو، پر جيڪو ڪجهه ٻُڌندو، سوئي چوندو ۽ توهان کي ايندڙ زماني جون

× توريت ۾ مذڪور آهن. ان فرمايو حضور جن جي صفت ۽ ثنا قرآن ڪريم ۾ آهي ان مان ڪي وصفون

السَّلْوٰى ؕ كُلُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ ؕ وَمَا ظَلَمُوْنَا وَلٰكِنْ كَانُوْٓا

لاٿو ، کائو اسان جون ڏنل پاڪ شيون ۽ انهن ف٣٠٥ اسان جو ڪو نقصان نہ ڪيو پر

اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ﴿١٦٠﴾ وَاِذْ قِيْلَ لَهُمُ اسْكُنُوْا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوْا مِنْهَا

پنهنجو ئي نقصان ڪن ٿا. ۽ ياد ڪريو جڏهن انهن کي ف٣٠٩ فرمايو ويو تہ هن شهر ۾ رهو ف٣١٠ ۽ هن ۾

حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُوْلُوْا حِطَّةٌ وَّادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ لَكُمْ

جيڪي وڻيو کائو ۽ چئو تہ گناه معاف ٿين ۽ دروازي مان سجدو ڪندي داخل ٿيو تہ اسان توهان جا گناهہ

خَطِيْٓـٰٔتِكُمْ ؕ سَنَزِيْدُ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا مِنْهُمْ

بخشي ڇڏينداسين ، عنقريب نيڪن کي زياده عطا فرمائينداسون. پوءِ انهن مان ظالمن ڳالهہ مٽائي ڇڏي

قَوْلًا غَيْرَ الَّذِيْ قِيْلَ لَهُمْ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ السَّمَآءِ بِمَا

ان جي خلاف جنهن جو انهن کي حڪم هو ف٣١١ پوءِ اسان آسمان کان انهن تي عذاب موڪليو

كَانُوْا يَظْلِمُوْنَ ﴿١٦٢﴾ وَسْــَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِيْ كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ ۘ

سندن ظلم جي بدلي ف٣١٢ ۽ انهن کان حال پڇ ان ڳوٺ جو جيڪو درياءَ جي ڪناري تي هو ف٣١٣

اِذْ يَعْدُوْنَ فِي السَّبْتِ اِذْ تَاْتِيْهِمْ حِيْتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ

جڏهن اهي ڇنڇر جي باري ۾ حد کان لنگهي ويا ف٣١٤ جڏهن ڇنڇر جي ڏينهن انهن جون مڇيون پاڻيءَ ۾

شُرَّعًا وَّيَوْمَ لَا يَسْبِتُوْنَ ۙ لَا تَاْتِيْهِمْ ۚۛ كَذٰلِكَ ۚۛ نَبْلُوْهُمْ بِمَا كَانُوْا

ترنديون انهن جي سامهون اينديون ٿي ۽ جيڪو ڏينهن ڇنڇر جو نہ هو تہ نہ ٿي اينديون، اهڙيءَ طرح اسان انهن کي آزمائيندا هئاسين

يَفْسُقُوْنَ ﴿١٦٣﴾ وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُوْنَ قَوْمَا ۙ اللّٰهُ

جي نافرماني سبب ۽ جڏهن انهن مان هڪڙي جماعت چيو انهن کي جو نصيحت ڪريو ٿا جن کي الله

مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيْدًا ؕ قَالُوْا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ

هلاڪ ڪرڻ وارو آهي يا انهن کي سخت عذاب ڪرڻ وارو آهي، چيائون توهان جي رب جي دربار ۾ عذر پيش ڪرڻ جي

وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوْا مَا ذُكِّرُوْا بِهٖٓ اَنْجَيْنَا الَّذِيْنَ يَنْهَوْنَ

واسطي ف٣١٥ ۽ شايد اهي ڊڄن ف٣١٦ پوءِ جڏهن وساري ويٺا جيڪا انهن کي نصيحت ڪئي وئي اسان بچائي ورتا انهن کي

عَنِ السُّوْٓءِ وَاَخَذْنَا الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا بِعَذَابٍۢ بَئِيْسٍۢ بِمَا كَانُوْا

جيڪي برائيءَ کان منع ڪندا هئا ۽ ظالمن کي بدترين عذاب سان پڪڙ ڪئي سندن نافرماني

ع ٢٠ ٥ ١٠ — معانقة — النصف

جون خبرون ڏيندو. ٣٠ هن آيت ۾ حضور محبوب سردارِ عالم صلى الله عليه وآله وسلم جن جي تشريف آوري تي دين الاهيءَ جي تڪميل تي ويندي ۽ پاڻ (محبوب سائين) سچائيءَ جي واٽ (سچي دين) کي مڪمل ڪندا. انهيءَ مان نتيجو هيءُ ٿو نڪري تہ ٿو ڪائنات بعد ڪو بہ نبي نہ ٿيندو ۽ هي ڪلمو تہ "پنهنجي طرفان نہ چوندو، جيڪي ڪجھ ٻڌندو سو ئي چوندو" خاص مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُّوْحٰى جو ترجمو آهي ۽ هي جملو تہ "توهان کي ايندڙ زمانن جون خبرون ڏيندو" ۾ صاف بيان آهي تہ اهي نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن غيبي علمن جي تعليم فرمائيندا. جيئن ڏ قرآن ڪريم ۾ فرمايو ويو آهي يُعَلِّمُكُمْ مَّا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ ۽ مَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِيْنٍ. ف٢٩٩ يعني سخت تڪليفون، جهڙيءَ طرح توبہ ۾ پنهنجو پاڻ کي قتل ڪرڻ ۽ جن عضون سان گناهہ صادر ٿين، تن جو ڪٽي ڇڏڻ. ف٣٠٠ يعني سخت احڪام، جهڙيءَ طرح بدن ۽ ڪپڙي جي، جنهن جاءِ کي پليتي لڳي، ان کي قينچيءَ سان ڪٽي ڇڏڻ ۽ غنيمتن کي ساڙڻ ۽ گناهن جو جاين جي دروازن تي ظاهر ٿيڻ وغيره. ف٣٠١ يعني منهنجي محبوب حضرت محمد مصطفىٰ احمد مجتبىٰ صلى الله عليه وسلم جن تي. ف٣٠٢ هن نور مان قرآن شريف مراد آهي، جنهن سان مؤمن جي دل روشن ٿئي ٿي ۽ شڪ ۽ جهالت جون اونداهيون ختم ٿين ٿيون ۽ علم ۽ يقين جي روشني پکڙجي ٿي. ف٣٠٣ هيءَ آيت محبوب سردارِ عالم صلى الله عليه وسلم جن جي عام رسالت جو دليل آهي تہ پاڻ سموري مخلوق جا رسول آهن ۽ سارو جهان سندن امت. بخاري ۽ مسلم جي حديث شريف آهي، محبوب سائينءَ جن فرمائن ٿا، پنج شيون مون کي اهڙيون عطا ٿيون، جو مون کان اڳ ٻئي ڪنهن کي نہ مليون. (١) هر نبي خاص قوم جي طرف مبعوث ٿيندو هو ۽ مون کي ڳاڙهي ۽ ڪاري جي طرف مبعوث فرمايو ويو. (٢) منهنجي لاءِ غنيمتون حلال ڪيون ويون ۽ مون کان اڳ ڪنهن جي لاءِ نہ ٿيون هيون. (٣) منهنجي لاءِ سموري زمين پاڪ ۽ پاڪ ڪرڻ واري (تيمم جي قابل) ۽ مسجد ڪئي وئي، جنهن کي جتي بہ نماز جو وقت اچي وڃي، اتي ئي پڙهي ڇڏي. (٤) دشمن تي هڪ مهيني جي مسافري تائين منهنجو رعب وجهي ڪري، منهنجي مدد فرمائي وئي. (٥) ۽ مون کي شفاعت عنايت ڪئي وئي. مسلم شريف جي حديث ۾ هيءُ بہ آهي تہ مان سموري مخلوق جي طرف رسول بڻائي موڪليو ويو آهيان ۽ مون سان نبي سڳورا ختم ڪيا ويا. ف٣٠٤ يعني حق سان. ف٣٠٥ تيہ ۾. ف٣٠٦ هر ٽولي جي لاءِ هڪ چشمو. ف٣٠٧ تہ جيئن اُس کان امن ۾ رهن ۽ ف٣٠٨ ناشڪري ڪري. ف٣٠٩ بني اسرائيلن. ف٣١٠ يعني بيت المقدس ۾. ف٣١١ يعني حڪم تہ هو حِطّة چوندي دروازي ۾ داخل ٿيو. حطة، توبہ ۽ استغفار جو ڪلمو آهي، پر اهي ان جي جاءِ تي ٺٺوليءَ طور "حنطة في شعرة" چوندي داخل ٿيا. ف٣١٢ يعني عذاب موڪلڻ جو سبب سندن ظلم ۽ حڪم الاهيءَ جي مخالفت ڪرڻ آهي. ف٣١٣ حضور محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کي خطاب آهي تہ توهان پنهنجي ويجهو رهڻ وارن يهودين جهڙن کان ان ڳوٺ وارن جو حال معلوم فرمايو. هن سوال مان مقصد هي هو تہ ڪافرن تي ظاهر ڪيو وڃي تہ ڪفر ۽ نافرماني سندن پراڻو دستور آهي، حضور محبوب سردارِ عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نبوت ۽ محبوب سائينءَ جي معجزن جو انڪار ڪرڻ انهن جي لاءِ ڪا نئين ڳالهہ نہ آهي، انهن جا ڳليان بہ ڪفر تي ڄميا رهيا آهن. ان کان پوءِ انهن جي اسلاف جو بيان فرمايو ويو تہ اهي حڪم الاهي جي مخالفت جي سبب باندرن ۽ سوئرن جي شڪل ۾ مسخ ڪيا ويا. هن ڳوٺ ۾ اختلاف آهي تہ اهو ڪهڙو هو؟ حضرت ابن عباس رضى الله عنهما فرمايو تہ اهو مصر ۽ مديني جي وچ ۾ هڪ ڳوٺ آهي. هڪ قول هي آهي تہ مدين ۽ طور جي وچ ۾ آهي. زهريءَ چيو تہ اهو ڳوٺ طبريہ شام آهي ۽ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما جي هڪ روايت ۾ آهي تہ اهو مدين آهي. ڪن چيو آهي تہ اهو ايلہ آهي والله تعالىٰ اعلم. ف٣١٤ جو منع جي باوجود ڇنڇر جي ڏينهن شڪار ڪندا هئا. ان ڳوٺ جا ماڻهو ٽن ٽولن ۾ تقسيم ٿي ويا هئا. هڪ ٽولي جا اٽڪل ستر هزار ماڻهو هئا، جيڪي شڪار کان پري رهيا ۽ شڪار ڪرڻ وارن کي منع ڪندا هئا. (٢) اهو ٽولو خاموش هو. ٻين کي منع نہ ڪندا هئا ۽ منع ڪرڻ وارن کي چوندا هئا تہ اهڙيءَ قوم کي ڇو نصيحت ڪريو ٿا، جن کي الله تعالىٰ هلاڪ ڪرڻ وارو آهي. (٣) انهيءَ ٽولي جا ماڻهو خطا ڪار هئا، جن حڪم الاهيءَ جي مخالفت ڪئي ۽ شڪار ڪيو ۽ کاڌو ۽ وڪيو. جڏهن اهي ان نافرمانيءَ کان باز نہ آيا تہ منع ڪرڻ واري ٽوليءَ چيو تہ اسان توهان سان ميڙ ميلاپ نہ ڪنداسين ۽ انهن ڳوٺ کي تقسيم ڪري وچ ۾ هڪ ڀت کڙي ڪئي ۽ انهن پنهنجو اچ وڃ وارو دروازو بہ الڳ نا هيو، جتان ايندا ويندا هئا. حضرت داؤد عليه السلام خطا ڪارن تي لعنت ڪئي. هڪڙي ڏينهن منع ڪرڻ وارن ڏٺو تہ خطا ڪارن مان ڪو بہ نہ نڪتو تہ انهن سمجهيو تہ شايد اڄ شراب جي نشي

يَفْسُقُوْنَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَّا نُهُوْا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُوْنُوْا قِرَدَةً
جي سبب. پوءِ جڏهن انهن منع جي حڪم کان سرڪشي ڪئي ته اسان انهن کي فرمايو ته ٿيو باندر
خٰسِـِٕيْنَ ﴿١٦٦﴾ وَ اِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
ترڙيل ف٣١٧ ۽ جڏهن تو هاجي رب حڪم ٻڌايو ته ضرور مٿن قيامت جي ڏينهن تائين انهن ف٣١٨ تي اهڙي کي موڪليندو رهندو
مَنْ يَّسُوْمُهُمْ سُوْٓءَ الْعَذَابِ ؕ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيْعُ الْعِقَابِ ۖۚ وَ اِنَّهٗ
جيڪو انهن کي بدترين تڪليف ڏيندو ف٣١٩ بيشڪ تنهنجو رب ضرور جلد عذاب ڏيندڙ آهي ف٣٢٠ ۽
لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٦٧﴾ وَ قَطَّعْنٰهُمْ فِي الْاَرْضِ اُمَمًا ۚ مِنْهُمُ الصّٰلِحُوْنَ
بيشڪ اهو بخشڻهار مهربان آهي ف٣٢١ ۽ اسان انهن کي زمين ۾ جدا جدا ڪيو ٽولن ۾ انهن
وَ مِنْهُمْ دُوْنَ ذٰلِكَ ؗ وَ بَلَوْنٰهُمْ بِالْحَسَنٰتِ وَ السَّيِّاٰتِ لَعَلَّهُمْ
۾ ڪجهه نيڪ آهن ف٣٢٢ ۽ ڪجهه ٻي طرح جا ف٣٢٣ ۽ اسان انهن کي چڱاين ۽ براين سان آزمايو
يَرْجِعُوْنَ ﴿١٦٨﴾ فَخَلَفَ مِنْۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَّرِثُوا الْكِتٰبَ
مَن اهي رجوع ڪن. ف٣٢٤ پوءِ انهن جي جاءِ تي اهي ف٣٢٥ نالائق آيا جيڪي ڪتاب جا وارث ٿيا
يَاْخُذُوْنَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَ يَقُوْلُوْنَ سَيُغْفَرُ لَنَا ۚ وَ اِنْ
ف٣٢٦ هن دنيا جو مال وٺن ٿا ف٣٢٧ ۽ چون ٿا هاڻي اسان جي بخشش ٿيندي ف٣٢٨ ۽ جيڪڏهن
يَّاْتِهِمْ عَرَضٌ مِّثْلُهٗ يَاْخُذُوْهُ ؕ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِّيْثَاقُ
اهڙو ٻيو مال انهن وٽ پيو اچي ته وٺي ڇڏن ف٣٢٩ ڇا انهن کان ڪتاب ۾ واعدو نه ورتو
الْكِتٰبِ اَنْ لَّا يَقُوْلُوْا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ وَ دَرَسُوْا مَا فِيْهِ ؕ وَ
ويو هو ته الله جي طرف نسبت نه ڪن مگر حق جي ۽ انهن ان کي پڙهيو ف٣٣٠ ۽ بيشڪ
الدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ ؕ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿١٦٩﴾ وَ الَّذِيْنَ
آخرت جو گهر بهتر آهي پرهيزگارن جي واسطي ف٣٣١ پوءِ ڇا توهان کي عقل نه آهي ۽ اهي جيڪي
يُمَسِّكُوْنَ بِالْكِتٰبِ وَ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ ؕ اِنَّا لَا نُضِيْعُ اَجْرَ
ڪتاب کي مضبوطي سان پڪڙيندا آهن ف٣٣٢ ۽ نماز کي قائم رکندا آهن اسان نيڪن جو اجر نه
الْمُصْلِحِيْنَ ﴿١٧٠﴾ وَ اِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهٗ ظُلَّةٌ وَّ ظَنُّوْٓا
وڃائيندا آهيون. ۽ جڏهن اسان انهن تي پهاڙ کي ٻيهاريو ڄڻ اهو ڇٽي آهي ۽ سمجهيا ته

۾ بيهوش ٿي ويا آهن جو نه نڪتا آهن! تنهن ڪري هي انهن کي ڏسڻ لاءِ پٽ تي چڙهيا، ڇا! ڏسن اهي سمورا باندرن وانگر ٿي چڪا هئا. پر جڏهن اهي دروازو کولي انهن وٽ ويا ته انهن (باندرن) هنن کي سڃاتو ۽ روئي ويجها اچي سندن ڪپڙن کي سنگهڻ لڳا، مگر هنن انهن (باندرن) مان ڪنهن کي نه سڃاتو. تڏهن هنن باندرن کي چيو ته ڇا! اسان توهان کي نه روڪيو هو. انهن پنهنجي سر (مٿي) کي لوڏي چيو ته هائو. پوءِ اهي سمورا هلاڪ ڪيا ويا ۽ روڪڻ وارا سلامت رهيا. ف٣١٥ ته جيئن اسان تي نهي عن المنڪر ڇڏڻ جو الزام عائد نه رهي. ف٣١٦ ۽ اهي نصيحت مان فائدو حاصل ڪري سگهن.

ف٣١٧ اهي باندر ٿي ويا ۽ ٽن ڏينهن انهيءَ حال ۾ رهي هلاڪ ٿي ويا.

ف٣١٨ يهودين.

ف٣١٩ جهڙيءَ طرح انهن تي الله تعاليٰ بخت نصر، سنجاريب ۽ روم جي بادشاهن کي موڪليو جن انهن کي سخت تڪليفون ڏنيون ۽ قيامت تائين انهن تي جزيو ۽ خواري لازم ٿي. ف٣٢٠ انهن لاءِ جيڪي ڪفر تي قائم رهيا. هن آيت مان ثابت ٿيو ته انهن تي هميشه عذاب رهندو دنيا ۾ به ۽ آخرت ۾ به.

ف٣٢١ انهن کي، جيڪي الله جي فرمانبرداري ڪن ۽ ايمان آڻن.

ف٣٢٢ الله تعاليٰ ۽ رسول ڪريم جن تي ايمان آندو ۽ دين تي ثابت رهيا.

ف٣٢٣ جن نافرماني ڪئي ۽ جن ڪفر ڪيو ۽ دين ۾ تبديلي ڪئي.

ف٣٢٤ ڀلاين مان نعمت ۽ راحت، براين مان سختي ۽ تڪليف مراد آهي.

ف٣٢٥ جن جا ۾ قسم بيان فرمايا ويا.

ف٣٢٦ يعني توريت جا جيڪي انهن پنهنجي اڳين کان حاصل ڪيو ۽ ان جي امر نهي ۽ تحليل و تحريم وغيره مضمونن تي مطلع ٿيا. مدارڪ ۾ آهي ته هي اهي ماڻهو آهن جيڪي رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي زماني ۾ هئا، انهن جي هيءَ حالت آهي ته.

ف٣٢٧ بطور رشوت جي احڪام جي تبديلي ۽ ڪلام جي ڦيرڦار تي ۽ اهي ڄاڻن به ٿا ته اهو حرام آهي، پر پوءِ به ان وڏي گناهه تي اصرار ڪندڙ آهن.

ف٣٢٨ ۽ انهن گناهن تي اسان کي ڪا پڪڙ نه ٿيندي. ف٣٢٩ ۽ آئنده به گناهه ڪندا هلندا رهن. سدي چيو ته بني اسرائيلن ۾ ڪو اهڙو قاضي نه هوندو هو، جيڪو رشوت نه وٺي جڏهن ان کي چيو ويندو هو ته تون رشوت ڇو وٺين ٿو؟ ڇوته هو ته اهو گناهه بخشيو ويندو. ان جي زماني ۾ ٻيا ان تي طعنا ڪندا هئا، پر جڏهن اهو مري ويندو هو يا معزول ڪيو ويندو ته اهي ئي طعن ڪرڻ وارا ان جي جڳهه تي حاڪم ۽ قاضي ٿيندا هئا ته اهي به اهڙيءَ طرح رشوت وٺندا هئا. ف٣٣٠ پر ان جي باوجود انهن ان جي برخلاف ڪيو. توريت ۾ گناهه تي اصرار ڪرڻ واري جي لاءِ مغفرت جو وعدو نه هو ته پوءِ انهن جو گناهه ڪرڻ، توبهه نه ڪرڻ ۽ ان تي هي چوڻ ته اسان کي پڪڙ نه ٿيندي، سو الله تعاليٰ تي بهتان آهي.
ف٣٣١ جيڪي الله تعاليٰ جي عذاب کان ڊڄن ۽ رشوت ۽ حرام کان بچن ۽ ان جي فرمانبرداري ڪن. ف٣٣٢ ۽ ان جي مطابق عمل ڪن ٿا ۽ ان جي سمورن حڪمن کي مڃن ٿا ۽ ان ۾ ڦيرڦار ۽ تبديلي جائز نه ٿا رکن. شان نزول: هيءَ آيت ڪتابين مان حضرت عبدالله بن سلام وغيره اهڙن صحابين جي حق ۾ نازل ٿي جن پهرين ڪتاب جي تابعداري ڪئي، ان جي تحريف نه ڪئي، ان جي مضمونن کي نه لڪايو ۽ ان ڪتاب جي تابعداريءَ جي بدولت انهن کي قرآن پاڪ تي ايمان نصيب ٿيو (خازن ۽ مدارڪ).

اَنَّهٗ وَاقِعٌۢ بِهِمْ ۚ خُذُوْا مَآ اٰتَيْنٰكُمْ بِقُوَّةٍ وَّاذْكُرُوْا مَا فِيْهِ لَعَلَّكُمْ

اهو انهن تي ڪري پوندو ٣٣٣ طاقت سان وٺو جيڪو اسان توهان کي ڏنو ٣٣٤ ۽ ياد ڪريو جيڪي ان ۾ آهي من توهان

تَتَّقُوْنَ ﴿١٧١﴾ ع وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْۢ بَنِيْٓ اٰدَمَ مِنْ ظُهُوْرِهِمْ

پرهيزگار ٿي وڃو. ۽ اي محبوب ياد ڪريو جڏهن توهان جي رب آدم جي اولاد جي پُٺن مان انهن جو نسل ڪڍيو

ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓي اَنْفُسِهِمْ ۚ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ۭ قَالُوْا

۽ انهن کي پاڻ انهن تي شاهد ڪيائين ڇا مان توهان جو رب نه آهيان ٣٣٥ سمورن چيو ڇونه. اسان شاهد ٿيا ٣٣٦ ته سڀي ڏ

بَلٰي ۚۛ شَهِدْنَا ۚۛ اَنْ تَقُوْلُوْا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غٰفِلِيْنَ ﴿١٧٢﴾

متان قيامت جي ڏينهن چئو ته اسان کي ان جي خبر ڪانه هئي. ٣٣٧

اَوْ تَقُوْلُوْٓا اِنَّمَآ اَشْرَكَ اٰبَاۗؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّنْۢ

يا متان چئو ته شرڪ ته اڳي اسان جي ابن ڏاڏن ڪيو هو. اسان ته انهن کان پوءِ جا ٻار

بَعْدِهِمْ ۚ اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُوْنَ ﴿١٧٣﴾ وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ

آهيون ٣٣٨ پوءِ ڇا تون اسان کي ان ڪم جي ڪري هلاڪ ڪندين جيڪو باطل وارن ڪيو ٣٣٩ ۽ اسان اهڙيءَ طرح آيتون

الْاٰيٰتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿١٧٤﴾ وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذِيْٓ اٰتَيْنٰهُ

تفصيل سان بيان ڪندا آهيون ٣٤٠ ۽ هن جي لاءِ ته من اهي موٽي اچن ٣٤١ ۽ اي محبوب انهن کي حال ٻڌاءِ انهيءَ شخص جو جنهن کي اسان پنهنجون

اٰيٰتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطٰنُ فَكَانَ مِنَ الْغٰوِيْنَ ﴿١٧٥﴾

آيتون ڏنيون ٣٤٢ پوءِ اهو انهن کان صاف نڪري ويو ٣٤٣ پوءِ شيطان انجي پٺيان لڳو ته گمراهن مان ٿي پيو

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنٰهُ بِهَا وَلٰكِنَّهٗٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ

۽ اسان گهرون ها ته آيتن جي سبب ان کي مٿي کڻون ها ٣٤٤ مگر اهو ته زمين کي پڪڙي بيٺو ٣٤٥ ۽ پنهنجي خواهش

هَوٰىهُ ۚ فَمَثَلُهٗ كَمَثَلِ الْكَلْبِ ۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ

جو تابع ٿيو. پوءِ ان جو حال ڪتي وانگر آهي جيڪڏهن تون ان تي حملو ڪرين ته زبان ٻاهر ڪڍي ۽ ان کي ڇڏين

تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ۭ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا ۚ

ته به زبان ٻاهر ڪڍي ٣٤٦ هيءُ آهي حال انهن جو جن اسان جي آيتن کي ڪوڙو سمجهيو

فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُوْنَ ﴿١٧٦﴾ سَاۗءَ مَثَلَاۨ الْقَوْمُ

پوءِ تون نصيحت ٻڌاءِ من اهي ڌيان ڏين. ڪهڙو نه بڇڙو مثال آهي انهيءَ قوم جو

منزل ٢

ف ٣٣٣ جڏهن بني اسرائيلن سخت تڪليفن جي سبب توريت جي احڪامن کي قبول ڪرڻ کان انڪار ڪيو ته حضرت جبرائيل ۽ الله تعالى جي حڪم سان هڪ جبل (جنهن جو مقدار سندن لشڪر جي برابر هڪ فرسنگ ويڪرو ۽ هڪ فرسنگ ڊگهو) کڻي ڪري سائبان وانگر سندن سردارن جي ويجهو ڪيو ۽ کين چيو ويو ته توريت جا احڪام قبول ڪريو ورنه هي توهان تي ڪيرايو ويندو. جبل کي مٿان ويجهو ڏسي سمورا سجدي ۾ هن طرح ڪري پيا ته کاٻو ڳٽو ۽ ڀرون ته انهن سجدي ۾ رکيو مگر ساڄي اک سان جبل کي پيا ڏسندا رهيا ته متان ڪٿي ڪري نه پوي. اهڙيءَ طرح اڄ تائين يهودين جي سجدي جو اهوئي حال آهي. ف ٣٣٤ ارادي ۽ ڪوشش سان.

ف ٣٣٥ حديث ۾ آهي ته الله تعالى، حضرت آدم عليه السلام جي پُٺيءَ مان سندس اولاد ڪڍي ۽ انهن کان واعدو ورتو. آيتن ۽ حديثن ٻنهي تي نظر ڪرڻ سان هي معلوم ٿئي ٿو ته اولاد جو ڪڍڻ هن سلسلي سان هو جهڙيءَ طرح دنيا ۾ هڪٻئي مان پيدا ٿيندا ۽ انهن جي لاءِ ربوبيت وحدانيت جا دليل قائم ڪري ۽ عقل ڏيئي ڪري کانئن پنهنجي ربوبيت جي شاهدي طلب فرمايائين. ف ٣٣٦ پنهنجي مٿان ۽ اسان تنهنجي ربوبيت ۽ وحدانيت جو اقرار ڪيو، هي شاهد ڪرڻ ان لاءِ آهي. ف ٣٣٧ اسان کي تنبيهه ڪا به نه ڪئي ويئي هئي. ف ٣٣٨ جيئن انهن کي ڏٺوسين، انهن جي تابعداريءَ ۽ اقتدا ۾ ايئن ئي ڪندا رهيا سين. ف ٣٣٩ هي عذر ڪرڻ جو موقعو نه رهيو جڏهن ته انهن کان وعدو ورتو ويو ۽ وٽن رسول آيا ۽ انهن ان واعدي کي ياد ڏياريو ۽ توحيد تي دليل ڏنا. ف ٣٤٠ ته جيئن پاڻها سوچ ۽ ويچار ڪري حق ۽ ايمان قبول ڪن. ف ٣٤١ شرڪ ۽ ڪفر کان توحيد ۽ ايمان جي طرف ۽ معجزن جي مالڪ نبيءَ جي ٻڌائڻ سان پنهنجي عهد ۽ ميثاق کي ياد ڪن ۽ ان جي مطابق عمل ڪن. ف ٣٤٢ يعني بلعم باعور، جنهن جو واقعو مفسرن هن طرح بيان ڪيو آهي ته جڏهن حضرت موسىٰ عليه السلام جبارين سان جنگ جو ارادو ڪيو ۽ شام جي زمين ۾ نزول فرمايو ته بلعم باعور جي قوم ان وٽ آئي ۽ ڪيس چوڻ لڳي ته حضرت موسىٰ عليه السلام تمام تيز طبيعت آهي ۽ ساڻس گهڻو لشڪر آهي اهو هتي آهي، اسان کي اسان جي ڳوٺن مان ڪڍيندو ۽ قتل ڪندو ۽ اسان جي جاءِ تي بني اسرائيلن کي هن سرزمين ۾ آباد ڪندو، تو وٽ اسماعظم آهي ۽ تنهنجي دعا قبول ٿيندي آهي، تون نڪر ۽ الله تعالى کان دعا گهُر ته الله تعالى ان کي هتان هٽائي. بلعم باعور چيو، توهان جو برو ٿئي، حضرت موسىٰ عليه السلام نبي آهي ۽ ساڻس گڏ ملائڪ آهن ۽ ايمان وارا مائهو آهن. مان ڪيئن انهن لاءِ بددعا گهران، مان ڄاڻان ٿو جيڪو الله تعالى وٽ ان جو مرتبو آهي. جيڪڏهن مان ايئن ڪريان ته منهنجي دنيا ۽ آخرت برباد ٿي ويندي، مگر قوم ان تي اصرار ڪندي رهي ۽ گهڻي زور زاريءَ سان انهن پنهنجو سوال جاري رکيو، تڏهن بلعم باعور چيو ته مان پنهنجي رب جي مرضي معلوم ڪريان ۽ ان جو اهوئي طريقو هو ته جڏهن دعا گهرندو هو ته پهريائين الله پاڪ جي مرضي معلوم ڪندو هو ۽ خواب اندر ان جو جواب ملي ويندو هيس. اهڙيءَ طرح هن ڀيري به ان کي اهوئي جواب مليو ته حضرت موسىٰ عليه السلام ۽ سندس ساٿين جي خلاف دعا نه ڪجانءِ. ان قوم کي چيئي ڇڏيو ته مان پنهنجي رب کان اجازت گهري، مگر منهنجي رب انهن لاءِ بددعا گهرڻ کان منع فرمائي ڇڏي، تڏهن قوم ان کي هديا ۽ نذرانا ڏنا جيڪي ان قبول ڪيا ۽ قوم پنهنجو سوال جاري رکيو ته وري ٻيءَ ڀيري بلعم باعور رب تبارڪ وتعالى کان اجازت گهري، ان جو ڪو جواب نه مليو. اُن قوم کي چيئي چيو ته مون کي هن ڀيري ڪجهه به جواب نه مليو. قوم جا مائهو چوڻ لڳا ته جيڪڏهن الله تعالى کي منظور نه هجي ها ته اڳي وانگر پيهر به منع فرمائي ها ۽ قوم جو زور ۽ اصرار اڃا به وڌيڪ ٿيو ايستائين جو انهن ان کي فتني ۾ وجهي ڇڏيو ۽ آخرڪار مجبور ٿي اهو بددعا گهرڻ لاءِ جبل تي چڙهيو ۽ جيڪا بددعا گهرڻ يائين ٿي، تنهن کي الله تعالى سندس قوم جي طرف ڦيرائي ڇڏيو پيئي ۽ جيڪا پنهنجي قوم لاءِ خير جي دعا گهرڻ يائين ٿي، پنهنجي قوم جي بجاءِ بني اسرائيل جو نالو سندس زبان تي اچي پئي ويو. قوم چيو ته اي بلعم! هي ڇا ڪري رهيو آهين؟ بني اسرائيلن لاءِ نيڪ ۽ اسان جي لاءِ بددعا گهرين ٿو. چيائين هي منهنجي اختيار جي ڳالهه نه آهي. منهنجي زبان منهنجي قبضي ۾ نه آهي ۽ سندس زبان ٻاهر نڪري پيئي ۽ اُن قوم کي چيو ته منهنجي دُنيا ۽ آخرت ٻئي برباد ٿي ويون. هن آيت ۾ ان جو بيان آهي. ف ٣٤٣ ۽ ان جي تابعداري نه ڪيائين. ف ٣٤٤ ۽ بلند درجو عطا فرمائي ڪرن جي جي منزل ۾ پهچايون ها. ف ٣٤٥ ۽ دُنيا جو مفتون ٿي ويو. ف ٣٤٦ هي هڪ ذليل جانور سان تشبيهه آهي جو دُنيا جو حرص رکڻ وارو ۽ جيڪڏهن ان کي نصيحت ڪريو ته فائديمند

الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوْا يَظْلِمُوْنَ (١٧٧) مَنْ يَّهْدِ

جنهن اسان جي آيتن کي ڪوڙ ڀانيو ۽ پنهنجي ذات تي ظلم ڪيائون ٿي. جنهن کي الله راهه

اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِيْ ۚ وَمَنْ يُّضْلِلْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ (١٧٨)

ڏيکاري پوءِ اهوئي هدايت وارو آهي ۽ جنهن کي گمراهه ڪري ته پوءِ اهي ئي نقصان ۾ رهيا

وَلَقَدْ ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيْرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ ۖ لَهُمْ قُلُوْبٌ

بيشڪ اسان جهنم جي واسطي پيدا ڪيا گهڻيئي جن ۽ انسان ف٣٤٧ اهي دل رکن ٿا جنهن

لَّا يَفْقَهُوْنَ بِهَا ۫ وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُوْنَ بِهَا ۫ وَلَهُمْ اٰذَانٌ

۾ سمجهه نه آهي ف٣٤٨ ۽ انهن کي اکيون آهن جن سان ڏسن نه ٿا ف٣٤٩ ۽ ڪن به جن سان

لَّا يَسْمَعُوْنَ بِهَا ؕ اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ ؕ اُولٰٓئِكَ هُمُ

ٻُڌن نه ٿا ف٣٥٠ اهي چوپاين وانگر آهن ف٣٥١ بلڪ انهن کان به وڌيڪ گمراهه ف٣٥٢ اهي ئي غفلت

الْغٰفِلُوْنَ (١٧٩) وَلِلّٰهِ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوْهُ بِهَا ۪ وَذَرُوا

۾ پيل آهن. ۽ الله جي واسطي ئي آهن گهڻا سهڻا نالا ف٣٥٣ پوءِ ان کي انهن سان پڪاريو ۽ انهن کي ڇڏي

الَّذِيْنَ يُلْحِدُوْنَ فِيْٓ اَسْمَآئِهٖ ؕ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ (١٨٠)

ڏيو جيڪي ان جي نالن ۾ حق کان نڪري وڃن ٿا ف٣٥٤ انهن کي جلدي سندن عملن جو بدلو ملندو.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَآ اُمَّةٌ يَّهْدُوْنَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُوْنَ (١٨١) وَالَّذِيْنَ

۽ اسان جي پيدا ڪيل انسانن مان هڪڙي جماعت آهي جيڪا حق بتائي ٿي ۽ انهي سان انصاف ڪري ٿي ف٣٥٥ ۽ جن اسان

كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُوْنَ (١٨٢) وَاُمْلِيْ

جي آيتن کي ڪوڙو سمجهيو عنقريب اسان انهن کي آهستي آهستي ف٣٥٦ عذاب جي طرف وٺي وينداسين جتان انهن کي خبر به نه هوندي،

لَهُمْ ؕ اِنَّ كَيْدِيْ مَتِيْنٌ (١٨٣) اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوْا ٜ مَا بِصَاحِبِهِمْ

۽ مان انهن کي ڍر ڏيندس ف٣٥٧ بيشڪ منهنجي مخفي تدبير مضبوط آهي ف٣٥٨ ڇا انهن نه سوچيو انهن جي سائي کي جنون (چريا) سان ڪو

مِّنْ جِنَّةٍ ؕ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيْرٌ مُّبِيْنٌ (١٨٤) اَوَلَمْ يَنْظُرُوْا فِيْ مَلَكُوْتِ

واسطو نه آهي، اهو ته فقط صاف ڊيڄاريندڙ آهي ف٣٥٩ ڇا انهن نظر نه ڪئي آسمانن ۽ زمين

السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ ۙ وَّاَنْ عَسٰٓى

جي بادشاهي ۾ ۽ جيڪا شيءِ الله پيدا ڪئي ف٣٦٠ ۽ هيءَ ته شايد انهن جو واعدو

نه آهي، حرص ۾ مبتلا رهي ٿو جي ڇڏيو ته به ته پوءِ انهي حرص جو گرفتار جهڙيءَ طرح زبان ڪيڏڻ ڪتي جي لازمي طبيعت آهي، ايئن ئي حرص انهن لاءِ لازمي ٿي ويو آهي.

ف٣٤٧ يعني ڪافر، جيڪي الله تعالىٰ جي آيتن ۾ تدبر کان ڪم نه ٿا وٺن ۽ انهن جو ڪافر هجڻ الله تعالىٰ جي ازلي علم ۾ آهي. ف٣٤٨ يعني حق کان مُنهن موڙي الله تعالىٰ جي آيتن ۾ تدبر ڪرڻ کان محروم ٿي ويا ۽ اهوئي دل جو خاص ڪم هو. ف٣٤٩ حق ۽ هدايت جي وات ۽ الله تعالىٰ جون آيتون ۽ توحيد جا دليل. ف٣٥٠ وعظ ۽ نصيحت کي قبوليت جي ڪنن ۽ دل ۽ حواس رکڻ جي باوجود اهي دين جي اُمور ۾ انهن کان فائدو حاصل نه ٿا ڪن. انهيءَ ڪري. ف٣٥١ پنهنجي دل ۽ حواس سان مدارڪ علميه ۽ معارف ربانيه جي سمجهه نه ٿا رکن. کائڻ، پيئڻ جي دنيوي ڪمن ۾ سمورا حيوان به پنهنجي حواس کان ڪم وٺن ٿا. انسان به ايتروئي ڪندو رهيو ته ان کي جانورن تي ڪهڙي فضيلت!؟ ف٣٥٢ ڇو نه جانور به پنهنجي نفعي جي طرف وڌي ٿو ۽ نقصان کان بچي ٿو ۽ ان کان پُٺتي هٽي وڃي ٿو ۽ ڪافر جهنم جي وات هلي ڪري پنهنجو نقصان اختيار ڪري ٿو ته پوءِ اهو ان کان بدتر ٿيو. ماڻهو روحاني شهواني، آسماني ۽ زميني آهي. جڏهن ان جو روح شهوتن تي غالب ٿي وڃي ٿو ته ڏهن ملائڪن کان فائق ٿي وڃي ٿو ۽ جڏهن شهوتون روح تي غلبو ٢٢
ع ١٠ ١٢
حاصل ڪري وڃن ٿيون ته پوءِ اهو انسان زمين جي جانورن کان بدتر ٿي وڃي ٿو. ف٣٥٣ حديث شريف ۾ آهي ته الله تعالىٰ جا نوانوي نالا جنهن ياد ڪري ورتا، سو جنتي ٿيو. عالمن جو ان تي اتفاق آهي ته الله تعالىٰ جا نالا نوانوي ۾ منحصر نه آهن. حديث جو مقصد صرف هي آهي ته ايترن نالن جي ياد ڪرڻ سان انسان جنتي ٿي وڃي ٿو. شان نزول:- ابوجهل چيو هو ته محمد (مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم) جي دعوىٰ ته هيءَ آهي ته اُهي هڪ پروردگار جي عبادت ڪن ٿا ۽ ورِي اهي الله ۽ رحمٰن ٻنهي کي ڇو پڪارن ٿا؟ ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ ان جاهل بي سمجهه کي ٻڌايو ويو ته معبود ته هڪ ئي آهي، ليڪن ان جا نالا گهڻا آهن. ف٣٥٤ ان جي نالن ۾ حق ۽ استقامت مان نڪرڻ گهڻن طريقن تي آهي. مسائل:- هڪ هي ته ان جي نالن کي ڪجهه بگاڙي غيرن تي اطلاق ڪرڻ. جيئن ته مشرڪن اله جو لات، عزيز جو عزيٰ ۽ منان جو منات ڪري پنهنجن بُتن جا نالا رکيا هئا، اهو نالن ۾ حق کان تجاوز ناجائز آهي. ٻيو هيءُ ته الله تعالىٰ جي لاءِ اهڙو نالو مقرر ڪيو وڃي جيڪو قرآن ۽ حديث ۾ نه آيو هجي. اهو به جائز نه آهي، جيئن ته سخي يا رفيق چوڻ: ڇو ته الله تعالىٰ جا نالا توقيفيه آهن. ٽيون حسن ادب جي رعايت ڪرڻ. پوءِ فقط يا ضار يا مانع يا خالق القردة چوڻ جائز نه آهي، بلڪ ٻين نالن سان گڏ ملائي چيو ويندو. يا ضار يا نافع ۽ يا معطي يا خالق الخلق. چوٿون هي ته الله تعالىٰ جي لاءِ ڪو اهڙو نالو مقرر ڪيو وڃي، جنهن جي معنىٰ فاسد هجي، هي به سخت ناجائز آهي، جيئن ته لفظ رام ۽ پرماتما وغيره. پنجون، اهڙن نالن جو اطلاق، جن جون معنائون معلوم نه آهن ۽ نه ٿو ڄاڻي سگهجي ته اُهي الله تعالىٰ جي جلال جي لائق آهن يا نه آهن. ف٣٥٥ هي ٽولو حق قبوليندڙ عالمن ۽ دين جي هدايت ڪندڙن جو آهي. هن آيت مان هي مسئلو ثابت ٿيو ته هر زماني جي حق وارن جو اجماع حجت آهي ۽ هي به ثابت ٿيو ته ڪو به زمانو حق پرستن ۽ دين جي هدايت ڪندڙن کان خالي نه هوندو. جيئن ته حديث پاڪ ۾ آهي ته منهنجي اُمت جو هڪ ٽولو قيامت تائين حق تي (سچي دين تي) قائم رهندو، ان کي ڪنهن جي دشمني ۽ مخالفت نقصان نه پهچائي سگهندي. ف٣٥٦ يعني درجي بدرجي ف٣٥٧ انهن جون عمريون ڊگهيون ڪري. ف٣٥٨ ۽ منهنجي پڪڙ سخت آهي. ف٣٥٩ شان نزول:- جڏهن حضور محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن صفا جبل تي چڙهي، رات جي وقت قبيلي، قبيلي کي سڏيو ۽ فرمايو ته مان توهان کي الله تعالىٰ جي عذاب کان ڊيڄارڻ وارو آهيان ۽ پاڻ انهن کي الله تعالىٰ جو خوف ڏياريائون ۽ پيش ايندڙ حوادث جو ذڪر ڪيائون ته پوءِ انهن مان ڪنهن سندن جي طرف جنون جي نسبت ڪئي، ان تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ فرمايو ويو ته ڇا انهن سوچ ۽ ويچار کان ڪم نه ورتو ۽ عاقبت بيني ۽ دوراند يشي بلڪل ئي ڇڏي ڏني ۽ هي ڏسي ڪري ته محبوب سيد الانبياء صلى الله عليه وسلم جن اقوال ۽ افعال ۾ سندن مخالف آهن ۽ دُنيا ۽ ان جي لذتن کان پاڻ منهن ڦيرايو اٿن، آخرت جي طرف متوجه آهن ۽ الله تعالىٰ جي طرف دعوت ڏيڻ ۽ ان جو خوف ڏيارڻ ۾ رات ڏينهن مشغول آهن. انهن ماڻهن سندن جي طرف جنون جي نسبت ڪئي، اها اُنهن جي محض غلطي آهي. ف٣٦٠ انهن سڀني ۾ سندس وحدانيت ۽ ڪمال حڪمت ۽ قدرت جا روشن دليل آهن.

اَنۡ یَّكُوۡنَ قَدِ اقۡتَرَبَ اَجَلُهُمۡ ۚ فَبِاَیِّ حَدِیۡثٍۭ بَعۡدَهٗ یُؤۡمِنُوۡنَ ﴿١٨٥﴾
ويجهو اچي ويو هجي ف٣٦١ پوءِ انکان بعد ڪهڙي ڳالهه تي يقين آڻيندا. ف٣٦٢
مَنۡ یُّضۡلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِیَ لَهٗ ؕ وَ یَذَرُهُمۡ فِیۡ طُغۡیَانِهِمۡ
جنهن کي الله گمراهه ڪري انکي ڪو به راهه ڏيکارڻ وارو ڪونهي ۽ انهن کي ڇڏي ٿو ڏي ته اهي پنهنجي
یَعۡمَهُوۡنَ ﴿١٨٦﴾ یَسۡـَٔلُوۡنَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَیَّانَ مُرۡسٰهَا ؕ قُلۡ اِنَّمَا
سرڪشي ۾ ڀٽڪندا رهن. توکان قيامت جي باري ۾ پڇن ٿا ف٣٦٣ ته اها ڪڏهن قائم ٿيڻي آهي، تون فرماءِ ان جو
عِلۡمُهَا عِنۡدَ رَبِّیۡ ۚ لَا یُجَلِّیۡهَا لِوَقۡتِهَاۤ اِلَّا هُوَ ؕۘ ثَقُلَتۡ فِی السَّمٰوٰتِ
علم ته منهنجي رب وٽ آهي، اهو ئي ان کي سندس وقت تي ظاهر ڪندو ف٣٦٤ ڳري لڳي ٿي آسمانن ۽ زمين
وَ الۡاَرۡضِ ؕ لَا تَاۡتِیۡكُمۡ اِلَّا بَغۡتَةً ؕ یَسۡـَٔلُوۡنَكَ كَاَنَّكَ حَفِیٌّ عَنۡهَا ؕ
۾ توهان تي نه ايندي مگر اوچتو. توکان ايئن پڇن ٿا ڄڻ ته تو خوب تحقيق ڪئي هجي
قُلۡ اِنَّمَا عِلۡمُهَا عِنۡدَ اللّٰهِ وَ لٰكِنَّ اَكۡثَرَ النَّاسِ لَا یَعۡلَمُوۡنَ ﴿١٨٧﴾
تون فرماءِ ان جو علم ته الله وٽ ئي آهي پر گهڻا ماڻهو نه ٿا ڄاڻن ف٣٦٥ تون فرماءِ
قُلۡ لَّاۤ اَمۡلِكُ لِنَفۡسِیۡ نَفۡعًا وَّ لَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ ؕ وَ لَوۡ كُنۡتُ
مان پنهنجي ذات جي چڱي مٺي جو خود مختار نه آهيان ف٣٦٦ مگر جيڪي الله چاهي ف٣٦٧ ۽ جيڪڏهن مان غيب
اَعۡلَمُ الۡغَیۡبَ لَاسۡتَكۡثَرۡتُ مِنَ الۡخَیۡرِ ۚۛ وَ مَا مَسَّنِیَ السُّوۡٓءُ ۚۛ
ڄاڻي وٺان ها ته ايئن هجي ها جو مان تمام گهڻي ڀلائي گڏ ڪري وٺان ها ۽ مون کي ڪا تڪليف نه پهچي ها ف٣٦٨
اِنۡ اَنَا اِلَّا نَذِیۡرٌ وَّ بَشِیۡرٌ لِّقَوۡمٍ یُّؤۡمِنُوۡنَ ﴿١٨٨﴾ ع هُوَ الَّذِیۡ
مان ته فقط ڊيڄاريندڙ ۽ ف٣٦٩ خوشخبري ٻڌائيندڙ آهيان انهن کي جيڪي ايمان رکن ٿا. اهو ئي آهي جنهن
خَلَقَكُمۡ مِّنۡ نَّفۡسٍ وَّاحِدَةٍ وَّ جَعَلَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا لِیَسۡكُنَ
توهان کي هڪ ساهه مان پيدا ڪيو ف٣٧٠ ۽ انهي مان ان جي زال پيدا ڪيائين ف٣٧١ ته جوان سان سڪون
اِلَیۡهَا ۚ فَلَمَّا تَغَشّٰىهَا حَمَلَتۡ حَمۡلًا خَفِیۡفًا فَمَرَّتۡ بِهٖ ۚ فَلَمَّاۤ
حاصل ڪري، پوءِ جڏهن مرد ان تي ڇانيو ته ان کي هلڪو پيٽ ٿي ويو ف٣٧٢ پوءِ ان سان گهمندي رهي پوءِ جڏهن
اَثۡقَلَتۡ دَّعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنۡ اٰتَیۡتَنَا صَالِحًا لَّنَكُوۡنَنَّ مِنَ
بوجهه وڌي ويو ته ٻنهي پنهنجي رب کان دعا گهري ضرور جيڪڏهن تون اسان کي صالح ٻار ڏيندين ته بيشڪ اسان

وقف لازم — وقف النبي عليه السلام — معانقة — ع ٢٣ ٧ ١٢

ف٣٦١ ۽ اهي ڪفر تي مري وڃن ۽ هميشه جي لاءِ جهنمي ٿي وڃن. اهڙي حال ۾ عقل واري تي لازم آهي ته اهو سوچي سمجهي دليلن تي نظر ڪري.

ف٣٦٢ يعني قرآن پاڪ کان پوءِ ٻيو ڪو ڪتاب ۽ حضور محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کان پوءِ ٻيو ڪو رسول اچڻ وارو نه آهي، جنهن جو انتظار هجي، ڇو ته پاڻ خاتم الانبياء آهن.

ف٣٦٣ شان نزول:- حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما کان روايت آهي ته يهودين، حضور محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وآله وسلم جن کي چيو هو ته جيڪڏهن توهان نبي آهيو ته ٻڌايو ته قيامت ڪڏهن قائم ٿيندي؟ ڇو ته اسان کي ان جو وقت معلوم آهي، ان تي هي آيت ڪريمه نازل ٿي.

ف٣٦٤ قيامت جي وقت جو ٻڌائڻ رسالت جي لوازم مان نه آهي، جيئن توهان قرار ڏنو ۽ اي يهوديو! توهان، جيڪا ان جي وقت جي ڄاڻ جي دعوىٰ ڪئي، سا به غلط آهي، الله تعالىٰ ان کي مخفي ڪيو آهي ۽ ان ۾ سندس حڪمت آهي. ف٣٦٥ ان جي مخفي رکڻ جي حڪمت تفسير روح البيان ۾ آهي ته ڪي مشائخ هن طرف ويا آهن ته حضور محبوب پاڪ نبي ڪريم صلى الله تعالىٰ عليه وسلم جن کي الله تعالىٰ جي علم عطا ڪرڻ سان قيامت جي وقت جو علم آهي ۽ هي حصر آيت جي منافي نه آهي. ف٣٦٦ بني مصطلق جنگ کان واپسي جي وقت وات ۾ تيز هوا هلي، چوپايا ڀڄڻ لڳا ته محبوب ڪريم صلى الله عليه وسلم جن خبر ڏني ته مديني طيبه ۾ رفاعه جو انتقال ٿي ويو ۽ هي به پڻ فرمايائون ته ڏسو ته منهنجي ڏاچي ڪٿي آهي؟ عبد الله بن ابيّ منافق پنهنجي قوم کي چوڻ لڳو، سندن ڪهڙو عجيب حال آهي جو مديني ۾ مرڻ واري جي خبر ڏيئي رهيا آهن ۽ پنهنجي ڏاچي معلوم نه آهي ته ڪٿي آهي. حضور پرنور محبوب عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ان جو اهو قول به مخفي نه رهيو. حضور محبوب سائين جن فرمايو ته منافق ماڻهو هيئن هيئن چون ٿا ۽ منهنجي ڏاچي هن گهاٽي ۾ آهي، سندس ناڪيلي هڪ وڻ ۾ اٽڪي پئي آهي. جهڙي طرح فرمايائون، انهي شان سان اها ڏاچي ڏٺي ويئي. ان تي هي آيت ڪريمه نازل ٿي. (تفسير ڪبير). ف٣٦٧ اهو حقيقي مالڪ آهي، جيڪي ڪجهه آهي، ان جي عطا سان آهي.

ف٣٦٨ هي ڪلام ادب ۽ نوڙت جي ڪري آهي. معنىٰ هي آهي ته مان پنهنجي ذات سان غيب نه ٿو ڄاڻان، جيڪو ڄاڻان ٿو، سو الله تعالىٰ جي اطلاع ۽ سندس عطا سان آهي (خازن). حضرت مترجم قدس سره فرمايو ڀلائي گڏ ڪرڻ ۽ برائي نه پهچڻ انهي جي اختيار ۾ ٿي سگهي ٿو، جيڪو ذاتي قدرت رکي ۽ ذاتي قدرت اهو ئي رکندو، جنهن جو علم به ذاتي هجي ڇو ته جنهن جي هڪ صفت ذاتي آهي، تنهن جون سموريون صفتون ذاتي آهن. پوءِ معنىٰ هي ٿي ته جيڪڏهن مون کي غيب جو علم ذاتي هجي ها ته قدرت به ذاتي هجي ها ۽ مان ڀلائي گڏ ڪري وٺان ها ۽ برائي نه پهچڻ ڏيان ها. ڀلائي مان مراد راحتون، ڪاميابيون ۽ دشمنن تي غلبو آهي ۽ برائين مان تنگي، تڪليف ۽ دشمنن جو غالب اچڻ مراد آهي. هي به ٿي سگهي ٿو ته ڀلائي مان مراد سرڪشن جو مطيع ڪرڻ ۽ نافرمانن جو فرمانبردار ۽ ڪافرن جو مؤمن ڪرڻ هجي ۽ برائي مان بدبخت ماڻهن جو دعوت جي باوجود محروم رهجي وڃڻ. حاصل ڪلام هي ٿيو ته جيڪڏهن مان نفعي ۽ نقصان جو ذاتي اختيار رکندو هجان ها ته اي منافقو ۽ ڪافرو! توهان سڀني کي مؤمن ڪري ڇڏيان ها ۽ توهان جي ڪفر جي حالت ڏسڻ جي تڪليف مون کي نه پهچي ها. ف٣٦٩ ڪافرن کي ٻڌائڻ وارو آهيان. ف٣٧٠ عڪرمه جو قول آهي ته هن آيت ۾ خطاب عام آهي هر هڪ شخص کي ۽ معنىٰ هي آهي ته الله تعالىٰ اهو ئي آهي، جنهن توهان مان هر هڪ کي هڪ جان (سندس پيءُ) مان پيدا ڪيو ۽ سندس جنس مان سندس گهرواري کي بنايو. پوءِ جڏهن اهي ٻئي گڏجن ٿا ته جڏهن حمل ظاهر ٿيئي ٿو ته اهي ٻئي الله تعالىٰ کان تندرست ٻار جي دعا گهري شڪر جي ادا ڪرڻ جو پڻ واعدو ڪن ٿا. الله جل شانه انهن کي اهڙو ئي ٻار عنايت فرمائي ٿو. پر انهن جي حالت هي ٿيندي آهي جو اهي ان ٻار کي طبيعتن جي طرف منسوب ڪن ٿا. جيئن دهرين جو حال آهي. ڪڏهن تارن جي طرف جيئن ستارن جي پوڄارين جو طريقو آهي ڪڏهن ٻتن جي طرف جيئن بت پرستن جو طريقو آهي، الله تعالىٰ فرمايو ته اهو انهن جي ان شرڪ کان برتر آهي (ڪبير). ف٣٧١ يعني سندس پيءُ جي جنس مان سندس گهرواري بڻائي. ف٣٧٢ مرد جو چيا نئجڻ ڪنايه آهي جماع ڪرڻ کان ۽ هلڪو پيٽ رهڻ، حمل جي شروعات جي حالت جو بيان آهي.

الشّٰكِرِيْنَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّآ اٰتٰىهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهٗ شُرَكَآءَ فِيْمَآ
شڪرگذار ٿينداسين. پوءِ جڏهن انهيءَ انهن کي صالح ٻار عطا فرمايو انهن ان جي عطا ۾ ان جا شريڪ ٺاهيا
اٰتٰىهُمَا ۚ فَتَعٰلَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ﴿١٩٠﴾ اَيُشْرِكُوْنَ مَا لَا يَخْلُقُ
پوءِ الله بلند آهي انهن جي شرڪ کان ف٣٧٣ ڇا ان کي شريڪ ڪن ٿا جيڪو ڪا به شيءِ پيدا نه ٿو ڪري ف٣٧٤ ۽ اهي پاڻ
شَيْـًٔا وَّهُمْ يُخْلَقُوْنَ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ لَهُمْ نَصْرًا وَّلَآ اَنْفُسَهُمْ
خلقيل آهن. ۽ نه اهي انهن کي ڪا مدد پهچائي سگهن ۽ نه پنهنجي ذات جي مدد ڪري
يَنْصُرُوْنَ ﴿١٩٢﴾ وَاِنْ تَدْعُوْهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوْكُمْ ۭ
سگهن ف٣٧٥ ۽ جيڪڏهن تون انهن کي ف٣٧٦ هدايت جي طرف سڏين ته اهي تنهنجي پٺيان نه اچن ف٣٧٧
سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوْهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُوْنَ ﴿١٩٣﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ
برابر آهي توهان تي ڇا انهن کي سڏيو يا چپ رهو. ف٣٧٨ بيشڪ اهي جن کي
تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوْهُمْ فَلْيَسْتَجِيْبُوْا
توهان الله کان سواءِ پوڄيو ٿا، توهان وانگر ٻانها آهن ف٣٧٩ پوءِ توهان انهن کي سڏيو پوءِ اهي توهان
لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿١٩٤﴾ اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَّمْشُوْنَ بِهَآ ۡ اَمْ لَهُمْ
کي جواب ڏين جيڪڏهن توهان سچا آهيو. ڇا انهن کي پير آهن جن سان هلن ٿا يا انهن
اَيْدٍ يَّبْطِشُوْنَ بِهَآ ۡ اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ يُّبْصِرُوْنَ بِهَآ ۡ اَمْ لَهُمْ
جا هٿ آهن جن سان پڪڙي سگهن يا انهن جون اکيون آهن جن سان ڏسن
اٰذَانٌ يَّسْمَعُوْنَ بِهَا ۭ قُلِ ادْعُوْا شُرَكَآءَكُمْ ثُمَّ كِيْدُوْنِ فَلَا
يا انهن جا ڪن آهن جو انهن سان ٻڌن ف٣٨٠ تون فرماءِ ته پنهنجن شريڪن کي سڏيو ۽ منهنجي خلاف سازش ڪريو
تُنْظِرُوْنِ ﴿١٩٥﴾ اِنَّ وَلِيِّۦَ اللّٰهُ الَّذِيْ نَزَّلَ الْكِتٰبَ ښ وَهُوَ يَتَوَلَّى
۽ مون کي مهلت نه ڏيو. ف٣٨١ بيشڪ منهنجو والي الله آهي، جنهن ڪتاب لاٿو ف٣٨٢ ۽ اهو نيڪن
الصّٰلِحِيْنَ ﴿١٩٦﴾ وَالَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖ لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ
کي دوست رکندو آهي ف٣٨٣ ۽ ان کان سواءِ توهان جن جي پوڄا ڪندا آهيو اهي توهان جي مدد نه ٿا
نَصْرَكُمْ وَلَآ اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُوْنَ ﴿١٩٧﴾ وَاِنْ تَدْعُوْهُمْ اِلَى الْهُدٰى
ڪري سگهن ۽ نه خود پنهنجي مدد ڪن ف٣٨٤ ۽ جيڪڏهن تون انهن کي هدايت جي طرف سڏين ته

منزل ٢

ف٣٧٣ ڪن مفسرن جو قول آهي ته هن آيت ۾ قريشن کي خطاب آهي جيڪي قصي جو اولاد آهن. انهن کي فرمايو ويو ته توهان کي هڪڙي شخص (قصيءَ) مان پيدا ڪيائين ۽ سندس گهرواري سندس جنس مان عربي قريشي ڪيائين ته جيئن ان کان راحت ۽ آرام لهي. پوءِ جڏهن انهن جي درخواست جي مطابق انهن کي تندرست ٻار عنايت فرمايائين ته انهن الله تعاليٰ جي هن عطا ۾ ٻين کي شريڪ بڻايو ۽ پنهنجن چئن ئي پٽن جا نالا عبد مناف، عبد العزيٰ، عبد قصي ۽ عبد الدار رکيا.

ف٣٧٤ يعني بُتن کي، جن ڪجهه نه بنايو.

ف٣٧٥ هن ۾ بُتن جي بي قدري، شرڪ جي باطل هجڻ جو بيان مُشرڪن جي پوريءَ جهالت جو اظهار آهي ۽ ٻڌايو ويو آهي ته عبادت جو لائق اُهو ئي ٿي سگهي ٿو، جيڪو عابد کي نفعي پهچائڻ ۽ ان جي نقصان ختم ڪرڻ جي قدرت رکندو هجي. مُشرڪ جن بُتن کي پوڄن ٿا، انهن جي بي طاقتي هن درجي جي آهي ته اهي ڪنهن شيءِ جي ٺاهڻ وارا نه آهن، ڪنهن شيءِ جي ٺاهڻ وارا ته ٺهيا ئي، خود پنهنجيءَ ذات ۾ ٻين کان بي نياز نه آهن. اهي مخلوق آهن، ٺاهڻ واري جا محتاج آهن. ان کان وڌيڪ بي اختياريءَ آهي ته اهي ڪنهن جي مدد نه ٿا ڪري سگهن ۽ ڪنهن جي ڪهڙي مدد ڪن، خود کين نقصان پهچي ته دفع نه ڪري سگهن ڪوئي انهن کي ٽوڙي، ڪيرائي، اهي ان کان پنهنجي حفاظت نه ٿا ڪري سگهن. اهڙن مجبورن، بي اختيارن کي پوڄڻ انتها درجي جي جهالت آهي.

ف٣٧٦ يعني بُتن کي.

ف٣٧٧ ڇو ته اهي نه ٻُڌن ٿا، نه سمجهي سگهن ٿا.

ف٣٧٨ اهي هرحال ۾ عاجز آهن، اهڙن کي پوڄڻ ۽ معبود بنائڻ وڏي بي سمجهي آهي.

ف٣٧٩ ۽ الله تعاليٰ جي ملڪيت ۽ مخلوق ڪهڙيءَ طرح به پوڄڻ جي قابل نه آهي، ان تي به جيڪڏهن توهان انهن کي معبود چئو ٿا!

ف٣٨٠ اهي ڪجهه به نه آهن ته پوءِ پاڻ کان گهٽ کي پوڄي، ڇو ذليل ٿيو ٿا.

ف٣٨١ شان نزول:- محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جڏهن بُت پرستيءَ جي مذمت ڪئي ۽ بُتن جي عاجزي ۽ بي اختياريءَ جو بيان فرمايو ته مُشرڪن ڌمڪي ڏني ۽ چيو ته بُتن کي برو چوڻ وارا تباهه ٿي وڃن ٿا، برباد ٿي وڃن ٿا، هي بُت انهن کي هلاڪ ڪري ڇڏين ٿا. تنهن تي هي آيت ڪريمه نازل ٿي، ته جيڪڏهن بُتن ۾ ڪجهه قدرت سمجهو ٿا ته انهن کي پڪاريو ۽ منهنجي نقصان پهچائڻ ۾ انهن کان مدد وٺو ۽ توهان به جيڪو مڪر ۽ فريب ڪري سگهو، سو منهنجي مقابلي ۾ ڪريو ۽ ان ۾ دير نه ڪريو، مون کي ترهان ۽ توهان جي معبودن جي ڪا پرواهه نه آهي ۽ ها توهان سڀئي منهنجو ڪجهه به بگاڙي نه ٿا سگهو. ف٣٨٢ ۽ منهنجي طرف وحي موڪليو ۽ منهنجي عزت ڪئي. ف٣٨٣ ۽ انهن جو حافظ ۽ ناصر آهي، ان تي ڀروسو رکڻ وارن کي مُشرڪن وغيره جو ڪهڙو انديشو، توهان ۽ توهان جا معبود مون کي ڪو به نقصان نه ٿا پهچائي سگهن. ف٣٨٤ پوءِ منهنجو ڇا بگاڙي سگهندا.

لَا يَسْمَعُوْا ؕ وَتَرٰىهُمْ يَنْظُرُوْنَ اِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُوْنَ ﴿١٩٨﴾
نہ ٻڌن ۽ تون انھن کي ڏسين جو اُھي تنھنجي طرف ڏسي رھيا آھن ف٣٨٥ حالانڪ انھن کي ڪجھہ ڏسڻ ۾ نہ ايندو آھي.
خُذِ الْعَفْوَ وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجٰهِلِيْنَ ﴿١٩٩﴾ وَاِمَّا
اي محبوب معاف ڪرڻ اختيار ڪر ۽ ڀلائي جو حڪم ڏي ۽ جاھلن کان مُنھن موڙ. ۽ اي ٻڌندڙ
يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطٰنِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ ؕ اِنَّهٗ سَمِيْعٌ
جيڪڏھن شيطان توکي چُنگ ڏي ف٣٨٦ تہ تون الله جي پناھ گھُر بيشڪ اھوئي ٻڌندڙ
عَلِيْمٌ ﴿٢٠٠﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا اِذَا مَسَّهُمْ طٰٓئِفٌ مِّنَ الشَّيْطٰنِ
ڄاڻندڙ آھي. بيشڪ جيڪي تقويٰ وارا آھن جڏھن انھن کي ڪنھن شيطاني خيال جو ڌڪ لڳي تو
تَذَكَّرُوْا فَاِذَا هُمْ مُّبْصِرُوْنَ ﴿٢٠١﴾ وَاِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوْنَهُمْ
تہ ھوشيار ٿي وڃن ٿا انھيءَ وقت سندن اکيون کلي وڃن ٿيون. ف٣٨٧ ۽ شيطان پنھنجي ڀائرن ف٣٨٨ کي گمراھيءَ ۾ ڇڪيندا آھن
فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُوْنَ ﴿٢٠٢﴾ وَاِذَا لَمْ تَاْتِهِمْ بِاٰيَةٍ قَالُوْا لَوْلَا
پوءِ گھٽتائي نہ ڪندا آھن. ۽ اي محبوب! جڏھن تون انھن وٽ ڪا آيت نہ آڻين تہ چوندا آھن تہ تو پاڻ
اجْتَبَيْتَهَا ؕ قُلْ اِنَّمَآ اَتَّبِعُ مَا يُوْحٰٓى اِلَيَّ مِنْ رَّبِّيْ ۚ هٰذَا بَصَآئِرُ
ڇو نہ آيت ٺاھيئي، تون فرماءِ مان تہ ان جي پيروي ڪندو آھيان جيڪي منھنجي طرف منھنجي رب کان وحي اچي، ھيءَ تنھنجي رب
مِنْ رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَّرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿٢٠٣﴾ وَاِذَا قُرِئَ
جي طرفان اکيون کوليندڙ دليل آھن ۽ ھدايت، ۽ رحمت، مسلمانن جي واسطي. ۽ جڏھن
الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوْا لَهٗ وَاَنْصِتُوْا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ﴿٢٠٤﴾ وَ
قرآن پڙھيو وڃي تہ ان کي ڪن لائي ٻڌو ۽ خاموش رھو تہ مَن اوھان تي رحم ٿئي ف٣٨٩
اذْكُرْ رَّبَّكَ فِيْ نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَّخِيْفَةً وَّدُوْنَ الْجَهْرِ مِنَ
۽ پنھنجي رب کي پنھنجي دل ۾ ياد ڪر ف٣٩٠ عاجزيءَ ۽ خوف سان ۽ بغير آواز ڪرڻ جي زبان کان
الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِّنَ الْغٰفِلِيْنَ ﴿٢٠٥﴾ اِنَّ
صبح ۽ شام ف٣٩١ ۽ غافلن مان نہ ٿيءُ. بيشڪ جيڪي
الَّذِيْنَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَيُسَبِّحُوْنَهٗ
تنھنجي رب وٽ آھن ف٣٩٢ ان جي عبادت کان وڏائي نہ ٿا ڪن ۽ ان جي پاڪائي بيان ڪندا آھن

ف٣٨٥ ڇو تہ بُتن جون تصويرون ان شڪل جون ٺاھيون وينديون ھيون جيئن ڪو ڏسي رھيو آھي.

ف٣٨٦ ڪو وسوسو وجھي.

ف٣٨٧ ۽ اھي ان وسوسي کي دُور ڪري ڇڏين ٿا ۽ الله تعالیٰ جي طرف رجوع ڪن ٿا.

ف٣٨٨ يعني ڪافر

ف٣٨٩ مسئلو: ھن آيت مان ثابت ٿيو تہ جنھن وقت قرآن شريف پڙھيو وڃي، نماز ۾ يا نماز کان ٻاھر، ان وقت ٻڌڻ ۽ خاموش رھڻ واجب آھي. جمھور صحابہ ڪرام ھن طرف آھن تہ ھيءَ آيت جماعتيءَ جي ٻڌڻ ۽ خاموش رھڻ جي باب ۾ آھي. ۽ ھڪ قول ھي آھي تہ ھن ۾ خطبي کي ٻڌڻ جي لاءِ ڪن لڳائي خاموش رھڻ جو حڪم آھي ۽ ھڪ ٻيو قول ھيءُ آھي تہ ھن سان نماز ۽ خطبي ٻنھي ۾ غور سان ٻڌڻ ۽ خاموش رھڻ واجب ٿئي ٿو. حضرت ابن مسعود رضي الله تعالیٰ عنهما جي حديث ۾ آھي تہ پاڻ سڳورن ڪن ماڻھن کان ٻڌو ته اُھي نماز ۾ امام سان گڏ قرأت ڪن ٿا، نماز مان فارغ ٿي ڪري فرمايائين ڇا اجا تائين وقت نہ آيو آھي جو توھان ھن آيت جي معنیٰ سمجھو. مطلب تہ ھن آيت مان قرأت خلف الامام (امام جي پٺيان قرأت ڪرڻ) جي ممانعت ثابت ٿئي ٿي ۽ ڪا حديث اھڙي نہ آھي، جنھن کي ھن جي مقابلي ۾ حجت قرار ڏنو وڃي. قرأت خلف الامام جي تائيد ۾ سڀ کان زياده اعتماد جنھن حديث تي ڪيو وڃي ٿو، اھا ھيءَ آھي: لَا صَلٰوةَ اِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ. مگر ھن حديث مان قرأت خلف الامام جي وجوب تہ ثابت نہ ٿو ٿئي، صرف ايترو ثابت ٿئي ٿو تہ سورة فاتحہ کان سواءِ نماز ڪامل نہ ٿي ٿئي. پوءِ جڏھن حديث قِرَاءَةُ الْاِمَامِ لَهٗ قِرَاءَةٌ مان ثابت آھي تہ امام جي قرأت ڪرڻ ئي جماعتي جي قرأت ڪرڻ آھي. پوءِ جڏھن امام قرأت ڪئي ۽ جماعتي ماٺ رھيو تہ ان جي قرأت حڪمي ٿي، ان جي نماز سواءِ قرأت جي ڪٿي رھي. ھيءَ قرأت حڪمي آھي. پوءِ امام جي پٺيان قرأت نہ ڪرڻ سان قرآن ۽ حديث ٻنھي تي عمل ٿي وڃي ٿو ۽ قرأت ڪرڻ سان آيت جي تابعداري ڇڏجي وڃي ٿي، انھيءَ ڪري ضروري آھي تہ امام جي پويان سورة فاتحہ وغيره ڪجھہ نہ پڙھجي.

ف٣٩٠ متئين آيت کان پوءِ ھن آيت جي ڏسڻ سان معلوم ٿئي ٿو تہ قرآن شريف ٻڌڻ واري کي خاموش رھڻ ۽ آواز ڪڍڻ کان سواءِ دل ۾ ذڪر ڪرڻ يعني الله تعالیٰ جي عظمت ۽ جلال جو استحضار لازم آھي جيئن تفسير ابن جرير ۾ آھي. ھن مان امام جي پويان بلند يا گھٽ آواز سان قرأة جي ممانعت ثابت ٿئي ٿي ۽ دل ۾ الله تعالیٰ جي عظمت ۽ جلال جو استحضار قلبي ذڪر آھي. مسئلو: ذڪر بالجهر (ڏاڍيان ذڪر) ۽ ذڪر بالاخفاءِ (آھستي ذڪر) ٻنھي ۾ نصون وارد آھن. جنھن شخص کي جنھن قسم جي ذڪر ۾ ذوق ۽ شوق پورو ۽ ڪامل اخلاق ميسر ھجي، ان جي لاءِ اھوئي افضل آھي جيئن رد المحتار وغيره ۾ آھي.

ف٣٩١ شام، عصر ۽ مغرب جي وچ وارو وقت آھي. انھن ٻنھي وقتن ۾ ذڪر افضل آھي، ڇو تہ صبح جي نماز کان پوءِ سج جي اُڀرڻ تائين ۽ اھڙيءَ طرح عصر جي نماز کان پوءِ سج لھڻ تائين نماز منع ٿيل آھي. تنھن ڪري انھن وقتن ۾ ذڪر مستحب ٿيو تہ جيئن ٻنھي جا سمورا وقت قربت ۽ عبادت ۾ مشغول رھن. ف٣٩٢ يعني مقرب ملائڪ.

وَلَهٗ يَسْجُدُوْنَ ۩ ﴿۲۰۶﴾ السجدة ع

۽ انهيءَ کي ئي سجدو ڪندا آهن ف۳۹۳

سُوْرَةُ الْاَنْفَالِ ۸ مَدَنِيَّةٌ ۸۸ — بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ — اٰيَاتُهَا ۷۵ رُكُوْعَاتُهَا ۱۰

سورة انفال مدني آهي هن ۾ ف۱ ۷۵ آيتون ۽ ۱۰ رڪوع آهن — الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان (شروع)

يَسْـَٔلُوْنَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ ؕ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُوْلِ ۚ فَاتَّقُوا

اي محبوب! توکان غنيمتن جي باري ۾ پڇن ٿا ف۲ تون فرماءِ غنيمتن جا مالڪ الله ۽ رسول آهن ف۳ پوءِ الله کان

اللّٰهَ وَاَصْلِحُوْا ذَاتَ بَيْنِكُمْ ۪ وَاَطِيْعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗۤ اِنْ كُنْتُمْ

ڊڄو ف۴ ۽ پاڻ ۾ ميل جول رکو ۽ الله ۽ رسول جو حڪم مڃو جيڪڏهن توهان

مُّؤْمِنِيْنَ ﴿۱﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ الَّذِيْنَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ

ايمان رکو ٿا. ايمان وارا اهي آهن جو جڏهن الله کي ياد ڪيو وڃي ف۵ انهن جون دليون

قُلُوْبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيٰتُهٗ زَادَتْهُمْ اِيْمَانًا وَّعَلٰى رَبِّهِمْ

ڊڄي وڃن ۽ جڏهن انهن تي ان جون آيتون پڙهيون وڃن ته انهن جو ايمان وڌيڪ ٿئي ۽ پنهنجي رب تي ئي

يَتَوَكَّلُوْنَ ﴿۲﴾ ۚۖ الَّذِيْنَ يُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنٰهُمْ يُنْفِقُوْنَ ﴿۳﴾ ؕ

ڀروسو ڪن. ف۶ اهي جيڪي نماز قائم رکن ۽ اسان جي ڏني مان ڪجھ اسان جي راهه ۾ خرچ ڪن.

اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَقًّا ؕ لَهُمْ دَرَجٰتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ

اهي ئي سچا مسلمان آهن انهن جي واسطي درجا آهن انهن جي رب وٽ ف۷ ۽

مَغْفِرَةٌ وَّرِزْقٌ كَرِيْمٌ ﴿۴﴾ ۚ كَمَاۤ اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْۢ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ ۠

بخشش آهي ۽ عزت جي روزي ف۸ اي محبوبؐ! جيئن توکي تنهنجي رب تنهنجي گهر مان حق سان ٻاهر آندو

وَاِنَّ فَرِيْقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِيْنَ لَكٰرِهُوْنَ ﴿۵﴾ ۙ يُجَادِلُوْنَكَ فِي الْحَقِّ

ف۹ ۽ بيشڪ مسلمانن جو هڪ ٽولو ان تي خوش نه هو. ف۱۰ سچي ڳالهه ۾ توسان جهيڙو ڪيائون تي ف۱۱

بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَاَنَّمَا يُسَاقُوْنَ اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُوْنَ ﴿۶﴾ ؕ

هن کان پوءِ جو ظاهر ٿي چڪي ف۱۲ گويا اهي اکين ڏٺي موت جي طرف ڪاهيا وڃن ٿا. ف۱۳

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّآئِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّوْنَ

ياد ڪريو جڏهن الله توهان سان واعدو ڪيو هو ته انهن ٻن ٽولن ف۱۴ مان هڪڙو توهان جي واسطي آهي ۽ توهان چاهيو ٿي

ف۳۹۳ هيءَ آيت سجدي جي آيتن مان آهي ان جي پڙهڻ ۽ ٻڌڻ وارن ٻنهي تي سجدو لازم ٿي وڃي ٿو. مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته جڏهن ماڻهو سجدي جي آيت پڙهي، سجدو ڪري ته شيطان روئي ٿو ۽ چوي ٿو ته افسوس! جو بني آدم کي سجدي جو حڪم ڏنو ويو، سو سجدو ڪري جنتي ٿي ويو ۽ مون کي سجدي جو حڪم ڏنو ويو، پر مان انڪار ڪري جهنمي ٿي ويس.

الربع ع ۱۸ ۲۴ ۱۴

ف۱ سورة الانفال:- هيءَ سورت مدني آهي ستن آيتن کان سواءِ جيڪي مڪ مڪرمه ۾ نازل ٿيون ۽ اِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِيْنَ کان شروع ٿين ٿيون. هن ۾ پنجهتر آيتون، هڪ هزار پنجهتر ڪلما ۽ پنج هزار اَسي حرف آهن. ف۲ شان نزول: حضرت عباده بن صامت رضي الله تعالیٰ عنه کان روايت ٿيل آهي ته هيءَ آيت اسان بدر وارن جي حق ۾ نازل ٿي، جڏهن اسان جي درميان غنيمت جي معاملي ۾ اختلاف پيدا ٿيو ۽ ناموافقت جو وقت اچي ويو ته الله تعالیٰ معاملو اسان جي هٿان ڪڍي پنهنجي محبوب رسول مقبول صلی الله عليه وسلم جن جي حوالي ڪيو. محبوب سائين اهو مال برابر ورهائي ڏنو. ف۳ جيئن چاهن تقسيم فرمائن. ف۴ ۽ پاڻ ۾ اختلاف نه ڪريو ف۵ ته پوءِ اُن جي عظمت ۽ جلال کان. ف۶ ۽ پنهنجا سمورا ڪم ان جي حوالي ڪري ڇڏين. ف۷ انهن جي اعمال جيترا ۽ چوته مؤمنن جا احوال انهن وصفن ۾ فرق رکن ٿا، ان ڪري سندن مرتبا به جدا ۽ الڳ آهن. ف۸ جيڪا هميشه عزت ۽ تعظيم سان محنت ۽ مشقت کان سواءِ عطا ڪئي وڃي. ف۹ يعني مدينه طيبه کان بدر جي طرف. ف۱۰ چوته اهي ڏسي رهيا هئا ته سندن تعداد گهٽ آهي، هٿيار ٿورا آهن، دشمن جو تعداد به زياده آهي ۽ اهي هٿيارن جو گهڻو سامان وغيره رکن ٿا. مختصر واقعو هي آهي ته ابوسفيان جو شام ملڪ جي هڪ قافلي سان گڏ اچڻ جي خبر لهي ڪري، محبوب سائين صلی الله عليه وسلم جن پنهنجن صحابه ڪرام سان گڏ انهن جي مقابلي جي لاءِ روانا ٿيا. مڪ مڪرمه مان ابوجهل قريشن جو هڪ وڏو لشڪر وٺي قافلي جي امداد جي لاءِ روانو ٿيو. ابوسفيان ته رستي کان ڦري پنهنجي قافلي سان گڏ ساحل سمنڊ جي واٽ وٺي هليو ۽ ابوجهل کي سندس سائين چيو ته قافلو بچي ويو، هاڻ مڪ مڪرمه واپس هل پر ان انڪار ڪيو ۽ اهو محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن سان جنگ ڪرڻ جي ارادي سان بدر جي طرف هليو. حضور محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن پنهنجن صحابه ڪرام سان مشورو ڪيو ۽ فرمايو ته الله تعالیٰ ڪافرن جي ٻنهي ٽولن مان هڪ ٽولي تي مسلمانن کي فتحمند ڪندو، توڙي قافلو هجي يا قريشن جو لشڪر. صحابه ڪرام ان ۾ موافقت ڪئي مگر ڪن کي هي عذر ٿيو ته اسان تياريءَ سان نه هليا هئاسين ۽ نه اسان جو تعداد ايترو آهي، نه اسان وٽ ڪافي هٿيارن جو سامان آهي. اهو محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن کي ڳرو لڳو ۽ محبوب سائين فرمايو ته قافلو ته ڪناري جي طرف نڪري ويو ۽ ابوجهل سامهون اچي رهيو آهي، ان تي انهن ماڻهن وري عرض ڪيو يا رسول الله صلی الله عليه وسلم! قافلي جو ئي پيڇو ڪريو ۽ دشمن جي لشڪر کي ڇڏي ڏيو. اها ڳالهه حضور جن جي خاطر اقدس کي ناپسند لڳي ته حضرت ابوبڪر صديق ۽ عمر فاروق رضي الله تعالیٰ عنهما بيهي پنهنجي اخلاص، فرمانبرداري، رضاجوئي ۽ جان نثاري جو اظهار ڪيو ۽ وڏي قوت ۽ مضبوطي سان عرض ڪيو ته اهي ڪنهن به طرح ڪين مرضي مبارڪ جي خلاف سستي ڪرڻ وارا نه آهن. پوءِ ٻين اصحابن به عرض ڪيو ته الله تعالیٰ، حضور جن کي جيڪو حڪم فرمايو ان مطابق تشريف وٺي هلو، اسان گڏ آهيون، ڪڏهن به پٺتي نه وينداسون، اسان توهان تي ايمان آندو، اسان توهان جي تصديق ڪئي، اسان توهان جي تابعداري جو واعدو ڪيو، اسان کي توهان جي تابعداري ۾ سمنڊ اندر گهڙڻ کان به انڪار نه آهي. محبوب سائين فرمايو هلو، الله تعالیٰ جي برڪت تي ڀروسو ڪريو ان مون کي واعدو ڏنو آهي، مان توهان کي خوشخبري ڏيان ٿو، مون کي دشمن جي ڪرڻ جي جڳهه نظر اچي رهي آهي ۽ محبوب سائين ڪافرن جي مرڻ ۽ ڪرڻ جون جڳهون نالي وار ٻڌائي ڇڏيون ۽ هڪ هڪ جڳهه تي نشاني لڳائي ڇڏي، اهو معجزو ڏٺو ويو ته انهن مان جيڪو مَري ڪِريو، سوانهيءَ نشان تي ئي ڪِريو، اُن کان ذرو به خطا ڪيائين. ف۱۱ ۽ چوندا هئا ته اسان کي قريشن جي لشڪر جو حال ئي معلوم نه هو جو اسان انهن جي مقابلي ۾ تياري ڪري هلون. ف۱۲ هيءَ ڳالهه ته حضرت محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جيڪي ڪجھ ڪن ٿا، سو الله تعالیٰ جي حڪم سان ڪن ٿا ۽ پاڻ اعلان فرمائي ڇڏيو ته مسلمانن کي غيبي مدد پهچندي. ف۱۳ يعني قريشن سان مقابلو ڪين اهڙو هيبت وارو معلوم ٿئي ٿو. ف۱۴ يعني ابوسفيان جي قافلي ۽ ابوجهل جي لشڪر.

اَنَّ غَيۡرَ ذَاتِ الشَّوۡكَةِ تَكُوۡنُ لَكُمۡ وَيُرِيۡدُ اللّٰهُ اَنۡ يُّحِقَّ الۡحَقَّ

۽ توهان ڪي اهو ملي جنهن ۾ ڪنڊي جو خوف نه آهي ف١٥ ۽ الله ٿي گهري ته پنهنجي ڪلامن سان سچ کي سچ ڪري

بِكَلِمٰتِهٖ وَيَقۡطَعَ دَابِرَ الۡكٰفِرِيۡنَ (٧) لِيُحِقَّ الۡحَقَّ وَيُبۡطِلَ

ڏيکاري ف١٦ ۽ ڪافرن جي پاڙ پٽي ڇڏي. ف١٧ جيئن سچ کي سچ ڪري ۽ ڪوڙ کي

الۡبَاطِلَ وَلَوۡ كَرِهَ الۡمُجۡرِمُوۡنَ (٨) اِذۡ تَسۡتَغِيۡثُوۡنَ رَبَّكُمۡ فَاسۡتَجَابَ

ڪوڙو ف١٨ توڙي جو مجرم نه ڪيو سمجهن جڏهن توهان پنهنجي رب کي پڪاريو ٿي ف١٩ ته ان توهان جي پڪار ٻڌي ورتي

لَكُمۡ اَنِّىۡ مُمِدُّكُمۡ بِاَلۡفٍ مِّنَ الۡمَلٰۤـئِكَةِ مُرۡدِفِيۡنَ (٩) وَمَا جَعَلَهُ

جو مان توهان کي مدد ڏيڻ وارو آهيان هزار ملائڪن جي قطار سان. ف٢٠ ۽ هي الله نه

اللّٰهُ اِلَّا بُشۡرٰى وَلِتَطۡمَـئِنَّ بِهٖ قُلُوۡبُكُمۡ‌ۚ وَمَا النَّصۡرُ اِلَّا مِنۡ عِنۡدِ

ڪيو مگر توهان جي خوشيءَ ۽ توهان جي دلين جي سڪون جي واسطي ۽ مدد نه آهي مگر الله جي

اللّٰهِ‌ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيۡزٌ حَكِيۡمٌ (١٠) ع اِذۡ يُغَشِّيۡكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِّنۡهُ

طرف کان ف٢١ بيشڪ الله غالب حڪمت وارو آهي. جڏهن ان توهان کي اوگهرن سان ڍڪيو ته اهو ان جي طرف

وَيُنَزِّلُ عَلَيۡكُمۡ مِّنَ السَّمَآءِ مَآءً لِّيُطَهِّرَكُمۡ بِهٖ وَيُذۡهِبَ

کان رحمت، هئي ف٢٢ ۽ آسمان مان توهان تي پاڻي لاٿائين جو ان سان توهان کي پاڪ صاف ڪري

عَنۡكُمۡ رِجۡزَ الشَّيۡطٰنِ وَلِيَرۡبِطَ عَلٰى قُلُوۡبِكُمۡ وَيُثَبِّتَ

۽ شيطان کي ناپاڪائي توهان کان پري فرمائي ۽ توهان جي دلين کي همت ٻڌرائي ۽ ان سان توهان جا قدم ڄمائي

بِهِ الۡاَقۡدَامَؕ (١١) اِذۡ يُوۡحِىۡ رَبُّكَ اِلَى الۡمَلٰۤـئِكَةِ اَنِّىۡ مَعَكُمۡ فَثَبِّتُوا

ڇڏي. ف٢٣ اي محبوب! جڏهن تنهنجو رب ملائڪن کي وحي موڪلي رهيو هو ته مان توهان سان گڏ آهيان توهان

الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا‌ ؕ سَاُلۡقِىۡ فِىۡ قُلُوۡبِ الَّذِيۡنَ كَفَرُوا الرُّعۡبَ

مسلمانن کي ثابت قدم رکو، ف٢٤ عنقريب مان ڪافرن جي دلين ۾ رعب وجهندس پو ۽

فَاضۡرِبُوۡا فَوۡقَ الۡاَعۡنَاقِ وَاضۡرِبُوۡا مِنۡهُمۡ كُلَّ بَنَانٍؕ (١٢)

ڪافرن جي ڪنڌ کان مٿي ڌڪ هڻو ۽ انهن جي هڪ هڪ سنڌ تي ضرب لڳايو. ف٢٥

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمۡ شَآقُّوا اللّٰهَ وَرَسُوۡلَهٗ‌ ۚ وَمَنۡ يُّشَاقِقِ اللّٰهَ وَ

هي ان ڪري ته انهن الله ۽ ان جي رسول سان مخالفت ڪئي ۽ جيڪو الله ۽ ان جي رسول سان

ف١٥ يعني ابوسفيان جو قافلو. ف١٦ سچي دين کي غلبو ڏيئي، ان کي بلند ۽ مٿاهون ڪري. ف١٧ ۽ انهن کي اهڙيءَ طرح هلاڪ ڪري جو انهن مان ڪو باقي نه بچي. ف١٨ يعني اسلام کي ظهور ۽ ثابت هجڻ عطا فرمائي ۽ ڪفر کي ختم ڪري. ف١٩ شان نزول:- مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته بدر جي ڏينهن محبوب رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن مشرڪن کي ملاحظه فرمايو ته هزار آهن ۽ سندن صحابه ڪرام ٽي سؤ ڏهن کان ڪجهه وڌيڪ. محبوب سائين قبلي جي طرف متوجه ٿيا ۽ پنهنجا مبارڪ هٿ کڻي پنهنجي رب پاڪ کان هيءَ دعا گهرڻ لڳا يا رب! جيڪو تنهنجي پاڪ ذات مون سان واعدو فرمايو آهي، سو پورو ڪري ڏي. يا رب! تو مون سان جيڪو واعدو ڪيو، عنايت فرماءِ. يا رب! جيڪڏهن تون هن مسلمان جماعت کي هلاڪ ڪندين ته پوءِ زمين ۾ تنهنجي پوڄا نه ٿيندي. اهڙيءَ طرح حضور محبوب سائين دعا گهرندا رهيا، تان
جو ڪلهي مبارڪ تان چادر شريف ڪري پيئي ته حضرت ابوبڪر
ع ١٠ ١٥ حاضر ٿيو ۽ چادر مبارڪ ڪلهي اقدس تي رکي ۽ عرض ڪيو يا
نبي الله! توهان جي مناجات پنهنجي رب سان ڪافي ٿي ويئي، اهو تمام جلد پنهنجو واعدو پورو فرمائيندو. ان تي هيءَ آيت شريف نازل ٿي. ف٢٠ اهڙيءَ طرح پهريائين هزار ملائڪ آيا پوءِ ٽي هزار، وري پنج هزار. حضرت ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنهما فرمايو ته مسلمان ان ڏينهن ڪافرن جو پيڇو ڪندا هئا ۽ ڪافر مسلمانن جي اڳيان ڀڄندو ويندو هو. اوچتو مٿان ڪوڙي جو آواز ايندو هو ۽ سوار جو هي ڪلمو (اقدم حيزوم) يعني اڳتي وڌ اي حيزوم! ٻڌو ويندو هو. (حيزوم، حضرت جبرائيل عليه السلام جي گهوڙي جو نالو آهي) ۽ نظر ايندو هو ته مخالف جو نڪ تلوار سان اڏايو ويو ۽ منهن زخمي ٿي ويو ۽ ڪري مري ويو. صحابه ڪرام جن محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن سان اهي معائنا بيان ڪيا ته حضور محبوب سائين جن فرمايو ته اها ٽين آسماني مدد آهي. ابوجهل، حضرت ابن مسعود رضي الله تعالیٰ عنهما کي چيو ته ڪٿان ضرب اچي ٿي، مارڻ وارو ته اسان کي نظر ئي نه ايندو هو! پاڻ فرمايائين ملائڪن طرفان، ان تي چوڻ لڳو، پوءِ ته اهي ئي غالب ٿيا، توهان نه غالب ٿيو. ف٢١ پوءِ ٻانهي کي گهرجي ته انهيءَ تي ڀروسو ڪري ۽ پنهنجي زور ۽ قوت ۽ اسباب وجماعت تي ناز نه ڪري.
ف٢٢ حضرت ابن مسعود رضي الله تعالیٰ عنه فرمايو ته جيڪڏهن جنگ ۾ غشي هجي ته امن آهي ۽ الله تعالیٰ جي طرف کان آهي ۽ نماز ۾ هجي ته شيطان جي طرف کان آهي. جنگ ۾ غشي جو امن هجڻ هن مان ظاهر آهي ته جنهن کي جان جو انديشو هجي، ان کي ننڊ ۽ ڏ ڪرڻ نه ٿي اچي، اهو خطري ۽ پريشاني ۾ رهي ٿو. سخت خوف جي وقت غشي اچڻ امن جو حاصل ٿيڻ ۽ خوف جي زوال جو دليل آهي. ڪن مفسرن چيو آهي ته جڏهن مسلمانن کي دشمن جي گهڻائي ۽ مسلمانن جي گهٽتائي سبب جانين جو خوف ٿيو ۽ تمام گهڻي اُڃ لڳي، تنهن ڪري انهن تي غشي وڌي ويئي، جنهن سان انهن کي راحت حاصل ٿي ۽ ٿڪاوٽ ۽ اڃ ختم ٿي ۽ اهي دشمن سان جنگ ڪرڻ تي قادر ٿيا. هي ننڊ انهن جي حق ۾ نعمت هئي ۽ گهڻي جماعت جي سخت خوف سبب هڪ ئي پيري سڀني کي آئي. اهڙيءَ طرح هڪ ئي پيري ننڊ اچڻ عادت جي خلاف آهي، انهيءَ ڪري ڪن عالمن فرمايو آهي ته اها ننڊ اچڻ معجزي جي حڪم ۾ آهي. ف٢٣ بدر جي ڏينهن مسلمان ريگستان ۾ لٿا، سندن ۽ سندن جانورن جا پير واريءَ ۾ لهي پيا ۽ جن ۽ مشرڪن انهن کان اڳ ۾ ئي پاڻيءَ جي ڪنڌ (تلاءُ) تي قبضو ڪري ڇڏيو هو. صحابه ڪرام مان ڪن کي وضوءَ جي ۽ ڪن کي غسل جي ضرورت هئي ۽ اُڃ جي سختي هئي. شيطان ڪين وسوسو وڌو ته توهان گمان ڪريو ٿا ته توهان حق تي آهيو، توهان ۾ الله تعالیٰ جو نبي آهي ۽ توهان الله وارا آهيو! پر حال هي آهي ته مشرڪ غالب ٿي پاڻيءَ تي پهچي ويا. توهان وضوءَ ۽ غسل کان سواءِ نمازون پڙهو ٿا، پوءِ توهان کي دشمنن کي فتحمند ٿيڻ جي ڪهڙي اميد آهي؟! انهن کي مايوس ڏسي الله تعالیٰ پنهنجي رحمت جو مينهن موڪليو، جنهن سان جهنگ سيراب ٿيو. مسلمانن ان مان پاڻي پيتو، وضو ۽ غسل ڪيو، پنهنجن سوارين کي پياريو ۽ پنهنجا ٿانو ڀريا، ڌوڙ ختم ٿي زمين (واري) ڄمي پٽ ٿي پيئي ۽ پير ڄمڻ لڳا. ان تي صحابه ڪرام جون دليون خوش (مطمئن) ٿيون ۽ لعين شيطان جو وسوسو ختم ٿيو. اها نعمت، فتح ۽ ڪاميابي حاصل ٿيڻ جو دليل آهي. ف٢٤ انهن جي مدد ڪري ۽ انهن کي خوشخبري ڏيئي. ف٢٥ ابوداؤد مازني، جيڪو بدر ۾ حاضر هو فرمائي ٿو ته مان مشرڪ جي ڪنڌ ڪپڻ لاءِ سندس پٺيان لڳس، تلوار جو وار ڪيم مانس پران جو مٿو منهنجي تلوار پهچڻ کان اڳ ۾ ئي ڪپجي هيٺ ڪري پيو، مان سمجهي ويس ته ان کي ڪنهن ٻئي قتل ڪيو. سهل ابن حنيف فرمائي ٿو ته بدر جي ڏينهن اسان مان ڪو فقط تلوار سان اشارو مس ڪندو هو ته تلوار پهچڻ کان اڳ ۾ ئي مشرڪ جو مٿو جسم کان جدا ٿي ڪري

رَسُوْلَهٗ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذٰلِكُمْ فَذُوْقُوْهُ وَاَنَّ
مخالفت ڪندو ته بيشڪ الله جو عذاب سخت آهي. اهو ته چکو ٢٦ ۽ ان سان گڏ
لِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اِذَا لَقِيْتُمُ
هيءُ آهي جو ڪافرن جي واسطي باهه جو عذاب آهي. و٢٧ اي ايمان وارؤ! جڏهن ڪافرن جي
الَّذِيْنَ كَفَرُوْا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوْهُمُ الْاَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُّوَلِّهِمْ
صف سان توهان جو مقابلو هجي ته انهن کي پُٺي نه ڏيو. و٢٨ جيڪو ان ڏينهن انهن
يَوْمَئِذٍ دُبُرَهٗۤ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ
کي پُٺي ڏيندو مگر لڙائي جي حڪمت، هيٺ يا پنهنجي جماعت سان وڃي ملڻ جي واسطي پوءِ تحقيق اهو
بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰىهُ جَهَنَّمُ ؕ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ﴿١٦﴾
(پيچندڙ) الله جي قهر ۾ موٽيو ۽ ان جو ٺڪاڻو دوزخ آهي ۽ ڪهڙي نه بُري جاءِ آهي موٽڻ جي. و٢٩
فَلَمْ تَقْتُلُوْهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ ۪ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ
پوءِ توهان انهن کي قتل نه ڪيو بلڪ الله و٣٠ کين قتل ڪيو ۽ اي محبوب جيڪا مٺي تو اڇلائي سا تو نه اُڇلائي
اللّٰهَ رَمٰى ۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِيْنَ مِنْهُ بَلَآءً حَسَنًا ؕ اِنَّ اللّٰهَ
پر الله سٽي ۽ هن لاءِ ته مسلمانن کي ان سان چڱو انعام عطا فرمائي، بيشڪ
سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوْهِنُ كَيْدِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿١٨﴾ اِنْ
الله ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. اهو و٣١ ته وٺو ان سان گڏ هي به ته الله ڪافرن جي سازش کي ڪمزور ڪندڙ آهي.
تَسْتَفْتِحُوْا فَقَدْ جَآءَكُمُ الْفَتْحُ ۚ وَاِنْ تَنْتَهُوْا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ
اي ڪافرؤ! جيڪڏهن توهان فيصلو گهرو ٿا هيءُ فيصلو توهان تي اچي چڪو و٣٢ ۽ جيڪڏهن باز اچو ته اهو توهان جي واسطي ڀلو آهي.
وَاِنْ تَعُوْدُوْا نَعُدْ ۚ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَّلَوْ كَثُرَتْ ۙ
۽ جيڪڏهن توهان وري شرارت ڪئي ته اسان وري سزا ڏينداسين ۽ توهان کي توهان جو ٽولو ڪو ڪم نه ڏيندو چاهي ڪيترو به گهڻو هجي
وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٩﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اَطِيْعُوا اللّٰهَ ع ٢/٩/١٦
۽ هيءُ ته الله مسلمانن سان گڏ آهي. اي ايمان وارؤ! الله ۽ ان جي رسول جي
وَرَسُوْلَهٗ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُوْنَ ﴿٢٠﴾ وَلَا تَكُوْنُوْا
فرمانبرداري ڪريو و٣٤ ۽ ٻڌي ٻڌائي ان کان نه ڦرو. ۽ انهن وانگر نه ٿيو

پوندو هو. محبوب ڪريم صلی الله عليه وسلم جن هڪ پٿرن جي مُٺ ڪافرن تي اڇلائي ته ڪو به اهڙو ڪافر نه بچيو جنهن جي اکين ۾ ان مان ڪجهه پيو نه هجي. اهو (بدر جو) واقعو جمعي جي صبح سترهين رمضان المبارڪ سن ٢ هجري ۾ پيش آيو.

و٢٦ جيڪو بدر ۾ پيش آيو ۽ ڪافر قتل ۽ قيد ٿيا. هيءُ ته دُنيا جو عذاب آهي.

و٢٧ آخرت ۾.

و٢٨ يعني جيڪڏهن ڪافر توهان کان زياده به ڪٽي هجن، پوءِ انهن سان مقابلي ڪرڻ کان نه ڀڄو.

و٢٩ يعني مسلمانن مان، جيڪو جنگ ۾ ڪافرن جي مقابلي کان ڀڳو اهو الله تعالیٰ جي غضب ۾ گرفتار ٿيو، ان جي رهڻ جي جاءِ ٻن حالتن کان سواءِ دوزخ آهي. هڪ هيءُ ته لڙائي جو هنر يا ڪرتب ڪرڻ جي لاءِ پٺتي هٽيو هجي، اهو پٺي ڏيڻ ۽ ڀڄڻ وارو نه آهي. ٻي حالت هيءُ ته جيڪو پنهنجي جماعت ۾ ملڻ جي لاءِ پٺتي هٽيو هجي، اهو به ڀڄڻ وارو نه آهي.

و٣٠ شانِ نزول:- جڏهن مسلمان بدر جي جنگ کان واپس ٿيا ته انهن مان هڪ چوندو هو ته مان فلاڻي کي قتل ڪيو. ٻيو چوندو هو ته مان فلاڻي کي قتل ڪيو. ان تي هيءُ آيت نازل ٿي ۽ فرمايو ويو ته ان قتل کي توهان پنهنجي زور ۽ قوت جي طرف منسوب نه ڪريو، جو ته اها حقيقت ۾ الله تعالیٰ جي امداد ۽ اُن جي تقويت ۽ تائيد آهي.

و٣١ فتح ۽ ڪاميابي.

و٣٢ شانِ نزول:- هي خطاب مُشرڪن کي آهي، جن بدر ۾ محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي نسبت هيءُ دُعا گهُري ته يارب! اسان مان جيڪو توحت سنئون هجي، ان جي مدد ڪر ۽ جيڪو بُرو هجي اُن کي مصيبت ۾ مبتلا ڪر ۽ هڪ روايت ۾ آهي ته مُشرڪن مڪي مڪرمه کان بدر ڏانهن هلندي وقت ڪعبه معظمه جي پردن سان چنبڙي هيءُ دُعا گهُري هئي ته يارب! جيڪڏهن محمد (صلی الله عليه وسلم) جن حق تي هجن ته تون انهن جي مدد فرماءِ ۽ اگر اسان حق تي هجون ته اسان جي مدد ڪر. ان تي هيءُ آيت نازل ٿي ته جيڪو فيصلو توهان گهُريو هو، اُهو ڪيو ويو ۽ جيڪو ٽولو حق هو اُن کي فتح ڏني وئي. هي توهان جو گهُريل فيصلو آهي، هاڻي آسماني فيصلي سان به جيڪو انهن جو طلب ڪيل هو، اسلام جي حقانيت ثابت ٿي ۽ ابوجهل به ان جنگ ۾ ذلت ۽ خواري سان ماريو ويو ۽ سندس سِر رسول الله صلی الله عليه وسلم جن جي حضور ۾ حاضر ڪيو ويو.

* جن سان جنگ ڪئي، اهي انهن مان ابوجهل پڻ هئي.

و٣٣ حضور محبوب سيد عالم محمد مصطفیٰ صلی الله عليه وسلم جن سان دُشمني ۽ محبوب حضور جن سان جنگ ڪرڻ کان.

و٣٤ جو ته رسول جي تابعداري ۽ الله تعالیٰ جي اطاعت هڪ ئي شيءِ آهي، جنهن رسول الله جي اطاعت ڪئي، ان الله تعالیٰ جي اطاعت ڪئي.

كَالَّذِيْنَ قَالُوْا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُوْنَ ﴿٢١﴾ اِنَّ شَرَّ
جن چيو ته اسان ٻڌو حالانڪ اُهي نه ٿا ٻڌن. ف۳۵ بيشڪ سڀني جانورن
الدَّوَآبِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِيْنَ لَا يَعْقِلُوْنَ ﴿٢٢﴾ وَ
مان بدترين الله وٽ اهي آهن جيڪي ٻوڙا گونگا آهن جن کي عقل نه آهي. ف۳۶ ۽
لَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيْهِمْ خَيْرًا لَّاَسْمَعَهُمْ ؕ وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا
جيڪڏهن الله انهن ۾ ڪا ڀلائي ف۳۷ ڄاڻي ها ته انهن کي ضرور ٻڌائي ها ۽ جيڪڏهن ف۳۸ ٻڌائي به ها
وَّهُمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿٢٣﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اسْتَجِيْبُوْا لِلّٰهِ وَ
تڏهن به آخرڪار منهن موڙي ڦري وڃن ها. ف۳۹ اي ايمان وارؤ! الله ۽ رسول جي سڏڻ تي
لِلرَّسُوْلِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيْكُمْ ۚ وَاعْلَمُوْۤا اَنَّ اللّٰهَ
حاضر ٿيو ف۴۰ جڏهن رسول توهان کي سڏي ان شيءِ جي واسطي جيڪا توهان کي زندگي بخشيندي ف۴۱ ۽ ڄاڻي ڇڏيو ته الله جو حڪم
يَحُوْلُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهٖ وَاَنَّهٗۤ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ ﴿٢٤﴾
ماڻهوءَ ۽ ان جي دلي ارادن ۾ حائل ٿي ويندو آهي ۽ هيءَ ته توهان کي ان جي طرف اٿڻو آهي. ۽ ان فتني کان ڊڄندا
وَاتَّقُوْا فِتْنَةً لَّا تُصِيْبَنَّ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا مِنْكُمْ خَآصَّةً ۚ
رهو جيڪو هرگز توهان مان ظالمن کي ئي خاص طرح نه پهچندو ف۴۲ ڄاڻي ڇڏيو ته الله جو
وَاعْلَمُوْۤا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾ وَاذْكُرُوْۤا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيْلٌ
عذاب سخت آهي. ۽ ياد ڪريو ف۴۳ جڏهن توهان ٿورا هيؤ ملڪ ۾
مُّسْتَضْعَفُوْنَ فِي الْاَرْضِ تَخَافُوْنَ اَنْ يَّتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ
ذليل ف۴۴ خوف ٿي ڪيو ته متان ماڻهو توهان کي جهٽي هٽي کڻي نه وڃن پوءِ ان توهان کي ف۴۵ جاءِ ڏني ۽
فَاٰوٰىكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهٖ وَرَزَقَكُمْ مِّنَ الطَّيِّبٰتِ لَعَلَّكُمْ
پنهنجي مدد سان توهان کي مضبوط ڪيائين ۽ پاڪ شيون توهان کي روزي ڏنائين ف۴۶ ته من توهان احسان مڃيو.
تَشْكُرُوْنَ ﴿٢٦﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَخُوْنُوا اللّٰهَ وَالرَّسُوْلَ وَ
اي ايمان وارؤ! الله ۽ رسول سان دغا نه ڪريو ف۴۷ ۽ پنهنجن امانتن ۾
تَخُوْنُوْۤا اَمٰنٰتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿٢٧﴾ وَاعْلَمُوْۤا اَنَّمَاۤ اَمْوَالُكُمْ وَ
خيانت ڄاڻي واڻي ڪريو. ۽ يقين ڪريو ته توهان جا مال ۽ توهان

ف۳۵ ڇو ته جيڪو ٻڌي، فائدو حاصل نه ڪري ۽ نصيحت قبول نه ڪري، اُن جو ٻڌڻ، نه ٻڌڻ برابر آهي، اهو منافقن ۽ مُشرڪن جو حال آهي. مسلمانن کي ان کان پري رهڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي. ف۳۶ نه اهي حق ٻڌن ٿا نه حق ڳالهائن ٿا، نه حق کي سمجهن ٿا ۽ عقل ۽ زبان ۽ ڪن کان فائدو حاصل نه ٿا ڪن. جانورن کان به بدتر آهن، ڇو ته اهي ڄاڻي واڻي ٻوڙا ۽ گونگا ٿين ٿا ۽ عقل سان دُشمني ڪن ٿا. شان نزول:- هيءَ آيت بني عبدالدار بن قصي جي حق ۾ نازل ٿي جيڪي چوندا هئا ته جيڪو ڪجهه محمد (مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم) جن آندو، اسان ان کان ٻوڙا گونگا ۽ انڌا آهيون. اهي سڀ ماڻهو احد جي جنگ ۾ قتل ٿيا ۽ انهن مان صرف ٻن شخصن ايمان آندو، مصعب بن عمير ۽ سويبط بن حرمله. ف۳۷ يعني سچائي ۽ رغبت. ف۳۸ موجوده حالت سان اهي ڄاڻيندي ته انهن ۾ سچائي ۽ رغبت نه آهي. ف۳۹ پنهنجي دشمني ۽ حق سان دُشمني جي سبب. ف۴۰ ڇو ته رسول جو سڏڻ، الله جو ئي سڏڻ آهي. بخاري شريف ۾ سعيد بن معلّيٰ کان روايت آهي. فرمائي ٿو ته مان مسجد ۾ نماز پڙهي رهيو هوس ته مون کي محبوب رسول اڪرم صلي الله عليه وسلم جن سڏيو. مان جواب نه ڏنو. پر نماز کان پوءِ خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي عرض گذاريم يارسول الله! آئون نماز پڙهي ٿيس. حضور محبوب سائين صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته ڇا! الله تعاليٰ هي نه فرمايو آهي ته الله ۽ رسول جي سڏ تي حاضر ٿيو. ايئن ئي ٻي حديث ۾ آهي ته حضرت اُبيّ بن ڪعب نماز پڙهي رهيو هو، محبوب سائينءَ ان کي سڏيو، اُن جلدي نماز پوري ڪري، سلام عرض ڪيو. محبوب سائين فرمايو تو کي جواب ڏيڻ کان ڪهڙي ڳالهه منع ڪيو؟ عرض ڪيائين حضور! مان نماز ۾ هيس. حضور جن فرمايو ڇا! توهان قرآن پاڪ ۾ هي نه ڏٺو آهي ته الله ۽ رسول جي سڏ تي حاضر ٿيو. عرض ڪيائين بيشڪ آئنده ايئن نه ٿيندو. ف۴۱ هن شيءِ مان يا ايمان مراد آهي، ڇو ته ڪافر مُئل هوندو آهي، ايمان سان ان کي زندگي حاصل ٿيندي آهي. قتاده چيو ته اها شيءِ قرآن آهي، ڇو ته ان سان دلين جي زندگي ۽ ڇوٽڪارو ان ۾ آهي ۽ ٻنهي جهانن جي پناهه آهي. محمد بن اسحاق چيو ته اها شيءِ جهاد آهي، ڇو ته اُن جي صدقي الله تعاليٰ ذلت کان پوءِ عزت عطا فرمائي ٿو. ڪن مفسرن فرمايو ته اها شهادت آهي، هن ڪري ته شهيد پنهنجي رب وٽ زنده آهن. ف۴۲ بلڪ جيڪڏهن توهان ان کان نه ڊنؤ ۽ ان جي سبب يعني ممنوعات کي نه ڇڏيو ۽ اهو فتنو نازل ٿيو ته اهي نه ٿيندو ته ان ۾ خاص ظالم ۽ بدڪاري مبتلا ٿين، بلڪ اهو نيڪ ۽ بڇڙي سڀني کي پهچي ويندو. حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما فرمايو ته الله تعاليٰ مؤمنن کي حڪم فرمايو ته اهي پنهنجي وچ ۾ ممنوعات نه ٿيڻ ڏين يعني پنهنجي طاقت تائين بُراين کي روڪين ۽ گناهه ڪرڻ وارن کي گناهه کان روڪين. جيڪڏهن انهن ايئن نه ڪيو ته پوءِ انهن سڀني کي عام عذاب ٿيندو. گنهگار ۽ غير گنهگار سڀني کي پهچندو. حديث شريف ۾ آهي ته سيّد عالم محبوب اعظم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته الله تعاليٰ مخصوص ماڻهن جي عمل تي عام عذاب نه ٿو ڪري جيستائين عام طور تي ماڻهو ايئن نه ڪن. جو ممنوعات کي پنهنجي وچ ۾ ٿيندو ڏسندا رهن ۽ ان جي روڪڻ ۽ منع ڪرڻ تي قادر هجڻ جي باوجود ان کي نه روڪين، نه منع ڪن. جڏهن ايئن ٿيندو آهي ته پوءِ الله تعاليٰ عذاب ۾ عام ۽ خاص سڀني کي مبتلا ڪندو آهي. ابوداؤد جي حديث ۾ آهي ته جيڪو شخص ڪنهن قوم ۾ گناهن اندر سرگرم هجي ۽ باوجود قدرت جي اهي ماڻهو ان کي نه روڪين ته الله تعاليٰ مرڻ کان اڳ انهن کي عذاب ۾ مبتلا ڪري ٿو. هن مان معلوم ٿيو ته جيڪا قوم نهي عن المنڪر ڇڏي ٿي ڏي ۽ ماڻهن کي گناهن کان نٿي روڪي، اها پنهنجي ان فرض جي ڇڏڻ جي شامت ۾ عذاب ۾ مبتلا ٿئي ٿي. ف۴۳ اي مؤمنؤ، مهاجرؤ! اسلام جي شروعات ۾ هجرت ڪرڻ کان اڳ مڪي معظم ۾. ف۴۴ قريش توهان تي غالب هئا ۽ توهان. ف۴۵ مديني طيبه ۾. ف۴۶ يعني غنيمت جا مال جيڪي توهان کان اڳ ڪنهن اُمت لاءِ حلال نه ڪيا ويا هئا. ف۴۷ فرض جو ڇڏي ڏيڻ الله تعاليٰ سان خيانت ڪرڻ آهي ۽ سنت کي ڇڏڻ محبوب رسول الله صلي الله عليه وسلم جن سان خيانت. شان نزول:- هيءَ آيت ابولبابه هارون بن عبدالمنذر انصاري جي حق ۾ نازل ٿي. واقعو هيءُ آهي ته حضور محبوب رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن بني قريظه يهودين جو ٻن هفتن کان وڌيڪ عرصي تائين گهيرو فرمايو. اهي ان گهيري کان تنگ اچي ويا ۽ سندن دليون خوفزده ٿي ويون، تڏهن سندن سردار ڪعب بن اسد هي چيو ته هاڻي بچڻ جون ٽي صورتون آهن. يا ته ان شخص (سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن) جي تصديق ڪريو ۽ سندس بيعت ڪريو، ڇو ته خدا جو قسم! اهو نبي مرسل آهي. اهو ظاهر ٿي چُڪو ۽ اِهو اُهوئي رسول آهي، جنهن جو اسان جي ڪتاب ۾ ذڪر آهي. مٿس ايمان آڻبو ته جان، مال ۽ اولاد سڀ محفوظ رهندا!. مگر قوم ان ڳالهه کي نه مڃيو ته ڪعب ٻي صورت ٻڌائيندي چيو ته جيڪڏهن توهان اُن کي نه ٿا مڃيو ته اچو پهريائين اسان پنهنجن زالن ۽ ٻارن کي قتل ڪريون، ان کان پوءِ تلوارون اُڀيون ڪري محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جن ۽ سندن صحابه ڪرام سان مقابلو ڪريون جيئن بالفرض قتل ٿيڻ کان پوءِ اهل ۽ اولاد جو غم نه رهي. ان تي قوم چيو ته اهل ۽ اولاد کان سواءِ جيئڻ ڪهڙي ڪم جو. ڪعب چيو ته ان ڳالهه کي به منظور نه آهي ته پوءِ پلا نبي ڪريم محبوب عالم صلي الله عليه وسلم جن کي صلح جي درخواست پيش ڪريو، شايد ان ۾ ڪا بچڻ جي صورت نڪري؟ انهن حضور جن کي صلح جي درخواست ڪئي، پر محبوب سائين قبول نه فرمائي سواءِ هن جي ته پنهنجي حق ۾ سعد بن معاذ جو فيصلو قبول ڪن. اُن تي انهن چيو ته اسان ڏانهن ابولبابه کي موڪليو، ڇو ته ابولبابه سان انهن جا تعلقات هئا ۽ ابولبابه جو مال ۽ سندس اولاد ۽ عيال سڀ بني قريظه وٽ ئي هئا. حضور محبوب سائين ابولبابه کي موڪلي ڏنو. بني

ع ۳ ۶ ۱۷

اَوۡلَادُكُمۡ فِتۡنَةٌ ۙ وَّاَنَّ اللّٰهَ عِنۡدَهٗۤ اَجۡرٌ عَظِيۡمٌ ﴿۲۸﴾ يٰۤاَيُّهَا

جي اولاد سڀ فتنو آهن ف۴۸ ۽ الله وٽ وڏو ثواب آهي. ف۴۹ اي ايمان وارؤ

الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡۤا اِنۡ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجۡعَلۡ لَّكُمۡ فُرۡقَانًا وَّيُكَفِّرۡ عَنۡكُمۡ

جيڪڏهن الله کان ڊڄندؤ ف۵۰ ته توهان کي اهو ڪجهه ڏيندو جنهن سان حق کي باطل کان جدا ڪري سگهو ۽ توهان

سَيِّاٰتِكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ؕ وَاللّٰهُ ذُو الۡفَضۡلِ الۡعَظِيۡمِ ﴿۲۹﴾ وَاِذۡ يَمۡكُرُ

جي برائين کي ميٽيندو ۽ توهان کي بخشي ڇڏيندو ۽ الله وڏي فضل وارو آهي ۽

بِكَ الَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا لِيُثۡبِتُوۡكَ اَوۡ يَقۡتُلُوۡكَ اَوۡ يُخۡرِجُوۡكَ ؕ

اي محبوب! ياد ڪر جڏهن ڪافر تنهنجي خلاف سازش ڪري رهيا هئا ته توکي بند ڪن يا شهيد ڪن يا ٻاهر ڪڍي ڇڏن ف۵۱

وَيَمۡكُرُوۡنَ وَيَمۡكُرُ اللّٰهُ ؕ وَاللّٰهُ خَيۡرُ الۡمٰكِرِيۡنَ ﴿۳۰﴾ وَاِذَا تُتۡلٰى

۽ اهي پنهنجي سازش سٽي ۽ الله پنهنجي مخفي تدبير فرمائي ۽ الله جي خفيه تدبير سڀني کان بهتر آهي. ۽ جڏهن انهن

عَلَيۡهِمۡ اٰيٰتُنَا قَالُوۡا قَدۡ سَمِعۡنَا لَوۡ نَشَآءُ لَقُلۡنَا مِثۡلَ هٰذَاۤ ۙ

تي اسان جون آيتون پڙهيون وڃن ٿيون ته چوندا آهن هائو اسان ٻڌو، اسان گهرون ها ته اسان به اهڙو ڪلام چئي ڏيکاريون ها

اِنۡ هٰذَاۤ اِلَّاۤ اَسَاطِيۡرُ الۡاَوَّلِيۡنَ ﴿۳۱﴾ وَاِذۡ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنۡ كَانَ

هيءُ ته نه آهن مگر اڳين جا قصا. ف۵۲ ۽ جڏهن چيائون ف۵۳ ته اي الله جيڪڏهن اهو ئي

هٰذَا هُوَ الۡحَـقَّ مِنۡ عِنۡدِكَ فَاَمۡطِرۡ عَلَيۡنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَآءِ

(قرآن) تنهنجي طرفان حق آهي ته اسان تي آسمان کان پٿر وسائ

اَوِ ائۡتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيۡمٍ ﴿۳۲﴾ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمۡ وَاَنۡتَ

يا اسان تي ڪو ڏکوئيندڙ عذاب آڻ. ۽ الله جو ڪم نه آهي انهن کي عذاب ڏيڻ جيستائين محبوب!

فِيۡهِمۡ ؕ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمۡ وَهُمۡ يَسۡتَغۡفِرُوۡنَ ﴿۳۳﴾ وَمَا لَهُمۡ

تون انهن ۾ تشريف فرما هجين ف۵۴ ۽ نه ئي الله انهن کي عذاب ڏيڻ وارو آهي جيستائين جو هي بخشش گهرندا هجن ف۵۵ ۽

اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمۡ يَصُدُّوۡنَ عَنِ الۡمَسۡجِدِ الۡحَـرَامِ

انهن کي الله ڇو نه سزا ڏئي اهي ته مسجد حرام کان (ماڻهن کي) روڪي رهيا آهن ف۵۶

وَمَا كَانُوۡۤا اَوۡلِيَآءَهٗ ؕ اِنۡ اَوۡلِيَآؤُهٗۤ اِلَّا الۡمُتَّقُوۡنَ وَلٰـكِنَّ اَكۡثَرَهُمۡ

۽ اهي ان جا اهل نه آهن ف۵۷ ۽ ان جا وارث ته پرهيزگار ئي آهن پر انهن مان گهڻن کي

قريظه ڪانئن راءِ معلوم ڪئي ته ڇا اسان سعد بن معاذ جو فيصلو منظور ڪريون جو بني پنهنجي مرضيءَ سان اسان جي حق ۾ فيصلو ڏئي، سو اسان کي قبول ڇو نه ڪجي؟ ابولبابه پنهنجي ڪنڌ تي هٿ رکي اشارو ڪيو ته اهو ته ڪنڌ ڪپائڻ جي ڳالهه آهي. ابولبابه کي ويتر منهنجا پير پنهنجي جاءِ کان هٽيا ئي نه هئا ته منهنجي دل ۾ هي ڳالهه جمي ويئي ته مون کان الله ۽ رسول سان خيانت واقع ٿي. اهو سوچي، حضور محبوب صلي الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ نه آيو، پر سڌو مسجد شريف ۾ وڃي هڪ ٿنڀي سان پاڻ کي ٻڌرايائين ۽ چيائين الله جو قسم ايستائين ڪجهه نه کائيندس نه پيئندس، جيستائين الله تعاليٰ توبهه قبول فرمائي يا مري وڃان. پوءِ وقتًا فوقتًا سندس گهرواري اچي کيس نماز ۽ قضا حاجت لاءِ ڇوڙي ويندي هئي. ان کان پوءِ ٻڌو ويندو هو. محبوب سائينءَ کي جڏهن اها خبر پهتي ته فرمايائون ته ابولبابه جيڪڏهن مون وٽ اچي ها ته ان لاءِ بخشش جي دعا گهران ها. پر جڏهن ان پنهنجو پاڻ کي ٻڌرايو آهي ته هاڻي آئون ان کي نه کوليندس جيستائين الله تعاليٰ سندس توبهه قبول نه ڪري. ابولبابه ستن ڏينهن تائين بغير کاڌي پيتي جي ٻڌل رهيو، تان جو بي هوش ٿي ڪري پيو. پوءِ الله تعاليٰ ٻاجهه فرمائي سندس توبهه قبول فرمائي. صحابن کيس توبهه قبول ٿيڻ جي خوشخبري ڏني، ان چيو ته خدا جو قسم! جيستائين محبوب سائين صلي الله عليه وسلم جن رحم فرمائي مون کي پاڻ نه کوليندا تيستائين مان پاڻ کي نه کوليندس. آخر حضرت محبوب سائين ان کي اچي پنهنجن مبارڪ هٿن سان کوليو. ابولبابه چيو ته منهنجي توبهه ان وقت پوري ٿيندي جڏهن مان پنهنجي قوم جو ڳوٺ ڇڏيان، جنهن ۾ مون کان هي خطا سرزد ٿي ۽ مان پنهنجي سموري مال کي پنهنجي قبضي مان ڪڍي ڇڏيان. حضور محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته ٽيون حصو مال جو صدقو ڪرڻ ڪافي آهي. ان جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي.

ف۴۸ جو آخرت جي ڪمن ۾ رڪاوٽ ٿئي ٿو. ف۴۹ پوءِ عقل واري کي گهرجي ته انهيءَ جو طلبگار رهي ۽ مال ۽ اولاد جي سبب ان کان محروم نه ٿئي. ف۵۰ هن طرح ته گناهه ڇڏي ڏيو ۽ عبادت ۽ طاعت بجا آڻيو. ف۵۱ هن ۾ ان واقعي جو بيان آهي جيڪو حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما ذڪر فرمايو ته قريش ڪافر دارالندوه (ڪميٽي گهر) ۾ محبوب رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي نسبت مشوري ڪرڻ لاءِ گڏ ٿيا ته ابليس لعين هڪ پوڙهي جي صورت ۾ انهن وٽ آيو ۽ چوڻ لڳو ته مان نجد جو شيخ آهيان، مون کي توهان جي هن اجتماع جو اطلاع مليو ته مان آيس. مان توهان جو ساٿي آهيان، مون کان ڪجهه به نه لڪائجو، ڇو ته انهي معاملي ۾ پنهنجي راءِ سان توهان جي مدد ڪندس. انهن کيس مجلس ۾ شامل ڪيو ۽ محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي متعلق راءِ ڏيڻ شروع ٿي. ابوالبختري چيو ته منهنجي راءِ هيءَ آهي ته محمد (صلي الله عليه وسلم) جن کي پڪڙي هڪ هنڌ قيد ۾ رکو ۽ کيس مضبوط رسين سان ٻڌي ڇڏيو، دروازو بند ڪري فقط سوراخ ڇڏيو، جنهن مان کيس ڪڏهن ڪڏهن کاڌو پيتو ڏنو وڃي ۽ (معاذالله) اهو اتي ئي هلاڪ ٿي وڃي. ان تي شيطان لعين (جيڪو شيخ نجدي ٿي آيو هو) تمام ناخوش ٿيو ۽ ڪين چيو ته اها راءِ نهايت گهٽ آهي. اها خبر مشهور ٿيندي ۽ سندس صحابه ايندا ۽ توهان سان مقابلو ڪندا ۽ توهان جي هٿان ڇڏائي ويندا. ماڻهن چيو ته شيخ نجدي نيڪ ٿو چوي. پوءِ هشام بن عمرو اٿي ڪر ٿيو، ان چيو ته منهنجي راءِ آهي ته ان (محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جن) کي اٺ تي سوار ڪري پنهنجي شهر مان ڪڍي ڇڏيو، پوءِ اهو جو ڪجهه ڪندو، تنهن مان توهان کي ڪو به نقصان نه پهچندو. ابليس لعين انهيءَ راءِ کي به ناپسند ڪيو ته جنهن شخص توهان جا هوش اُڏائي ڇڏيا ۽ توهان جي عقلمندن کي حيران بڻائي ڇڏيو، تنهن کي توهان ٻين جي طرف موڪليو ٿا. توهان ان جي مٺي گفتگو، سيف زباني، دلڪشي نه ڏٺي آهي، جيڪڏهن توهان ائين ڪندؤ ته اهو ٻي قوم جون دليون ڦيرائي، انهن ماڻهن سان گڏجي توهان تي چڙهائي ڪندو. مجمعي وارن چيو ته شيخ نجدي جي راءِ نيڪ آهي. ان تي ابوجهل اٿيو ۽ راءِ ڏيندي چيو ته قريش جي هر خاندان مان هڪ هڪ عالي نسب جوان منتخب ڪيو وڃي، تن کي تيز تلوارون ڏنيون وڃن، اهي گڏجي حضور جن تي حملو ڪري کين قتل ڪن ته پوءِ بنو هاشم قريش جي سڀني قبيلن سان نه لڙي سگهندا، مطلب ته خون جو بدلو ڏيڻو پوي ته اهو ڏنو وڃي. ابليس لعين انهيءَ تجويز کي پسند ڪيو ۽ ابوجهل جي گهڻي تعريف ڪئي ۽ سڀني جو انهيءَ تي اتفاق ٿيو. حضرت جبرائيل امين محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿي واقعو بيش ڪيو ۽ عرض ڪيو ته حضور محبوب پنهنجي رهائش گاهه ۾ رات جو نه رهو. الله تعاليٰ حڪم ڏنو آهي مديني طيبه جو ارادو فرمايو. محبوب سائين علي المرتضيٰ کي رات پنهنجي بستري مبارڪ تي رهڻ جو حڪم ڏنو ۽ فرمايو ته اسان جي چادر مبارڪ ويڙهيو توکي ڪا ناپسند ڳالهه پيش نه ايندي ۽ حضور محبوب سائين دولت سراءِ اقدس کان ٻاهر تشريف وٺي آيا ۽ هڪ مُٺ مٽيءَ جي کڻي اِنَّا جَعَلۡنَا فِىۡۤ اَعۡنَاقِهِمۡ اَغۡلٰلًا آيت پڙهي گهيري ڪندڙن تي اڇلائي سا سڀني جي اکين ۽ مٿن تي پهچي سڀني کي انڌو ڪري ڇڏيو ۽ محبوب سائين کي ڪو به ڏسي نه سگهيا ۽ حضور محبوب سائين ابوبڪر صديق سان گڏ غار ثور ۾ تشريف وٺي ويا ۽ حضرت علي المرتضيٰ کي ماڻهن جي امانتن کي واپس پهچائڻ جي لاءِ مڪه مڪرمه ۾ ڇڏيائون. مشرڪ ساري رات سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي دولت سراءِ جو پهرو ڏيندا رهيا. صبح جو جڏهن قاتلانه حملو ڪيائون ته ڏٺائون حضرت

لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٣٤﴾ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَآءً
علم نه آهي. ۽ ڪعبي وٽ انهن جي نماز نه آهي مگر سيٽي ۽
وَّ تَصْدِيَةً ؕ فَذُوْقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُوْنَ ﴿٣٥﴾ اِنَّ
تاڙي وڄائڻ ف٥٨ پوءِ عذاب چکو ف٥٩ پنهنجي ڪفر جي بدلي. بيشڪ
الَّذِيْنَ كَفَرُوْا يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوْا عَنْ سَبِيْلِ
ڪافر پنهنجو مال خرچ ڪندا آهن هن لاءِ ته الله جي راهه کان روڪن ف٦٠
اللّٰهِ ؕ فَسَيُنْفِقُوْنَهَا ثُمَّ تَكُوْنُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُوْنَ ۬ؕ
پوءِ هاڻي ته اهو خرچ ڪندا، پوءِ ان تي پڇتائيندا يا پشيمان ٿيندا ف٦١ پوءِ مغلوب ڪيا ويندا
وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُوْنَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيْزَ اللّٰهُ الْخَبِيْثَ
۽ ڪافرن جو حشر جهنم ڏانهن ٿيندو. هن جي واسطي ته الله پليت کي پاڪ
مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيْثَ بَعْضَهٗ عَلٰى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهٗ
کان جدا فرمائي ڇڏي ف٦٢ ۽ پليتن کي هڪ ٻئي مٿان رکي سمورن کي هڪ ڍير
جَمِيْعًا فَيَجْعَلَهٗ فِيْ جَهَنَّمَ ؕ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴿٣٧﴾ قُلْ
بڻائي جهنم ۾ وجهي ڇڏي، اهي ئي نقصان پائڻ وارا آهن. ف٦٣ تون ڪافرن کي
لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ يَّنْتَهُوْا يُغْفَرْ لَهُمْ مَّا قَدْ سَلَفَ ۚ
فرماءِ ته جيڪڏهن اهي مڙي وڃن ته جيڪي ٿي گذريو سو انهن کي معاف فرمايو ويندو ف٦٤
وَاِنْ يَّعُوْدُوْا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِيْنَ ﴿٣٨﴾ وَقَاتِلُوْهُمْ
۽ جيڪڏهن وري ساڳي ڪجهه ڪن ته اڳين جو طريقو گذري چڪو آهي. ف٦٥ ۽ انهن سان
حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ وَّيَكُوْنَ الدِّيْنُ كُلُّهٗ لِلّٰهِ ۚ فَاِنِ
لڙائي ڪريو ايستائين جو ڪو به فساد باقي نه رهي ف٦٦ ۽ سمورو دين الله جو ئي ٿي وڃي، پوءِ جيڪڏهن
انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ تَوَلَّوْا
اهي رُڪجي وڃن ته الله سندن ڪرتوت ڏسي رهيو آهي. ۽ جيڪڏهن اهي مُنهن ڦيرن ف٦٧
فَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰىكُمْ ؕ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيْرُ ﴿٤٠﴾
ته يقين ڪريو ته الله توهان جو مولىٰ آهي ف٦٨ ڪهڙو نه بهتر مولىٰ آهي ۽ ڪهڙو نه چڱو مددگار آهي.

علي آهي. ان کان حضور پاڪ جي خبر معلوم ڪيائون ته ڪٿي آهن؟ ان فرمايو ته اسان کي معلوم نه آهي. پوءِ تلاش جي لاءِ نڪتا. جڏهن غار وٽ پهتا ته اُتي ڪوريئڙي جو ڄار ڏسي چوڻ لڳا ته جيڪڏهن هِن ۾ داخل ٿين ها ته ڄارو باقي نه رهي ها. محبوب سائين ان غار ۾ ٽي ڏينهن رهيا، پوءِ مدينه طيبه روانا ٿيا.
ف٥٢ شان نزول:- هيءَ آيت نضر بن حارث جي حق ۾ نازل ٿي جنهن محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کان قرآن پاڪ ٻڌي، چيو هو ته اسان چاهيون ته اسان به اهڙوئي ڪلام چئي وٺون. الله تعالىٰ ان جو اهو مقولو نقل ڪيو ته ان ۾ سندن ڪمالِ بي شرمي ۽ بي حيائي آهي جو قرآن پاڪ جي حد مقرر ڪرڻ ۽ عرب جي فصيحن کي قرآن ڪريم جي مثل هڪ سورت ٺاهڻ جون دعوتون ڏيڻ ۽ انهن سڀني جو عاجز ۽ ڪمزور رهڻ کان پوءِ اهو ڪلمو چوڻ ۽ اهڙي ڪوڙي دعوىٰ ڪرڻ نهايت ذليل حرڪت آهي. ف٥٣ ڪافرن ۾ اهو چوڻ وارو نضر بن حارث هو يا ابوجهل، جيئن بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي. ف٥٤ ڇو ته رحمة للعالمين بڻائي موڪليا ويا آهيو ۽ سنت الاهيه هي آهي ته جيستائين ڪنهن قوم ۾ سندن نبي موجود هجن، انهن تي عام برباديءَ جو عذاب نه ٿو موڪلي جنهن سان سمورا هلاڪ ٿي وڃن ۽ ڪو به نه بچي. مفسرن جي هڪ جماعت جو قول
ع ٤ ٩ ١٨ آهي ته هيءَ آيت محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ان وقت نازل ٿي جڏهن پاڻ مڪه مڪرمه ۾ مقيم هئا، پوءِ جڏهن پاڻ هجرت فرمايائون ۽ ڪجهه مسلمان رهجي ويا، جيڪي استغفار ڪندا هئا ته وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ نازل ٿي، جنهن ۾ ٻڌايو ويو ته جيستائين استغفار ڪرڻ وارا ايماندار موجود آهن، ان وقت تائين به عذاب نه ايندو. پوءِ جڏهن اهي سڀوئي به مديني طيبه روانا ٿي ويا ته پوءِ الله تعالىٰ فتح مڪه جو حڪم ڏنو ۽ اهو عذاب موعود اچي ويو، جنهن جي نسبت هِن آيت ۾ فرمايو ويو وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ. محمد بن اسحاق چيو ته مَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ به ڪافرن جو مقولو آهي، جيڪو ڪانئن حڪايتًا نقل ڪيو ويو. الله تعالىٰ سندن جهالت جو ذڪر فرمايو ته هِن قدر بي وقوف آهن. پاڻ به ته هيءَ چون ٿا يا رب! جيڪڏهن هي تنهنجي طرف کان حق آهي ته اسان تي عذاب نازل ڪرءِ پاڻ ئي هي چون ٿا ته يا محمد (صلى الله عليه وسلم) جيستائين تو هان آهيو، عذاب نازل نه ٿيندو، ڇو ته ڪا امت پنهنجي نبيءَ جي موجودگيءَ ۾ هلاڪ نه ٿي ڪئي وڃي. ڪيتري قدر معارض اقوال آهن. ف٥٥ هِن آيت مان ثابت ٿيو ته استغفار، عذاب کان امن ۾ رهڻ جو ذريعو آهي. حديث شريف ۾ آهي ته الله تعالىٰ منهنجي امت جي لاءِ ٻه امانتون لاٿيون. هڪ منهنجو انهن ۾ تشريف فرما ٿيڻ، ٻيو

انهن جو استغفار ڪرڻ. ف٥٦ ۽ مؤمنن کي طواف ڪعبي جي لاءِ نه ٿا اچڻ ڏين. جيئن حديبيه واري ڦيري جي سال حضور محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ۽ سندن صحابه ڪرام کي روڪيو. ف٥٧ ۽ ڪعبي جي امور ۾ تصرف ۽ انتظام جو ڪو اختيار نه ٿا رکن ڇو ته مُشرڪ آهن. ف٥٨ يعني نماز جي جاءِ تي سيٽي تاڙي وڄائن ٿا. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو ته قريش اگهاڙا ٿي، خانهءِ ڪعبه جو طواف ڪندا هئا، سيٽيون ۽ تاڙيون وڄائيندا هئا ۽ سندن اهو فعل يا ته هِن ڪوڙي عقيدي کان هو جو سيٽي ۽ تاڙي وڄائڻ عبادت آهي يا وري هن شرارت کان ته سندن انهيءَ شور کان محبوب سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي نماز ۾ پريشاني ٿئي. ف٥٩ قتل ۽ قيد جو بدر ۾. ف٦٠ يعني ماڻهن کي الله تعالىٰ ۽ سندس رسول تي ايمان آڻڻ کان منع ڪندڙ ٿين. شان نزول:- هيءَ آيت ڪافرن مان انهن ٻارهن قريشن جي حق ۾ نازل ٿي، جن ڪافرن جي لشڪر جو ڪاڌو پيتو پنهنجي ذمي ڪنيو هو ۽ هر هڪ انهن مان ڪاڌو لشڪر کي ڏيندو هو ۽ هر روز ڏهه اُٺ. ف٦١ ته مال به ويو ۽ ڪم به نه بڻيو. ف٦٢ يعني ڪافرن جي ٽولي کي مؤمنن جي ٽولي کان ممتاز ڪري. ف٦٣ جو دُنيا ۽ آخرت جي نقصان ۾ رهيا ۽ پنهنجو مال خرچ ڪري آخرت جو عذاب مُوڙي ورتو. ف٦٤ مسئلو:- هِن آيت مان معلوم ٿيو ته ڪافر جڏهن ڪفر کان باز اچي ۽ اسلام آڻي ته ان جو پهريون ڪفر ۽ گناهه معاف ٿي وڃن ٿا. ف٦٥ جو الله تعالىٰ پنهنجي دشمنن کي هلاڪ ڪري ٿو ۽ پنهنجن نبين ۽ ولين جي مدد فرمائي ٿو. ف٦٦ يعني شرڪ. ف٦٧ ايمان آڻڻ کان. ف٦٨ ان جي مدد تي ڀروسو ڪريو.